

ԲԱԶՄԱԶԷՆԻ ՊԵՏԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԳԻՒՂԻ ԿԵԱՆՔԷՆ

Գրի առաւ

ՎԱՏԴԱՆ ԽՈՍՐՈՎԵԱՆ

1930

ՆԻԻԹԸՆ ԸՓԸՐ ՖՕԼՍ

U. S. A.

0.50

9 (47.925)1
177

Գիտ. Գրադ. և Գրք. Կոմ. ԿԽԿ

ԲԱԶՄԱԸԷՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

ՍՏՈՒԳՎԱԾ 961 Բ.

ԳԻՒՂԻ ԿԵԱՆՔԷՆ

399

Գրի առաւ

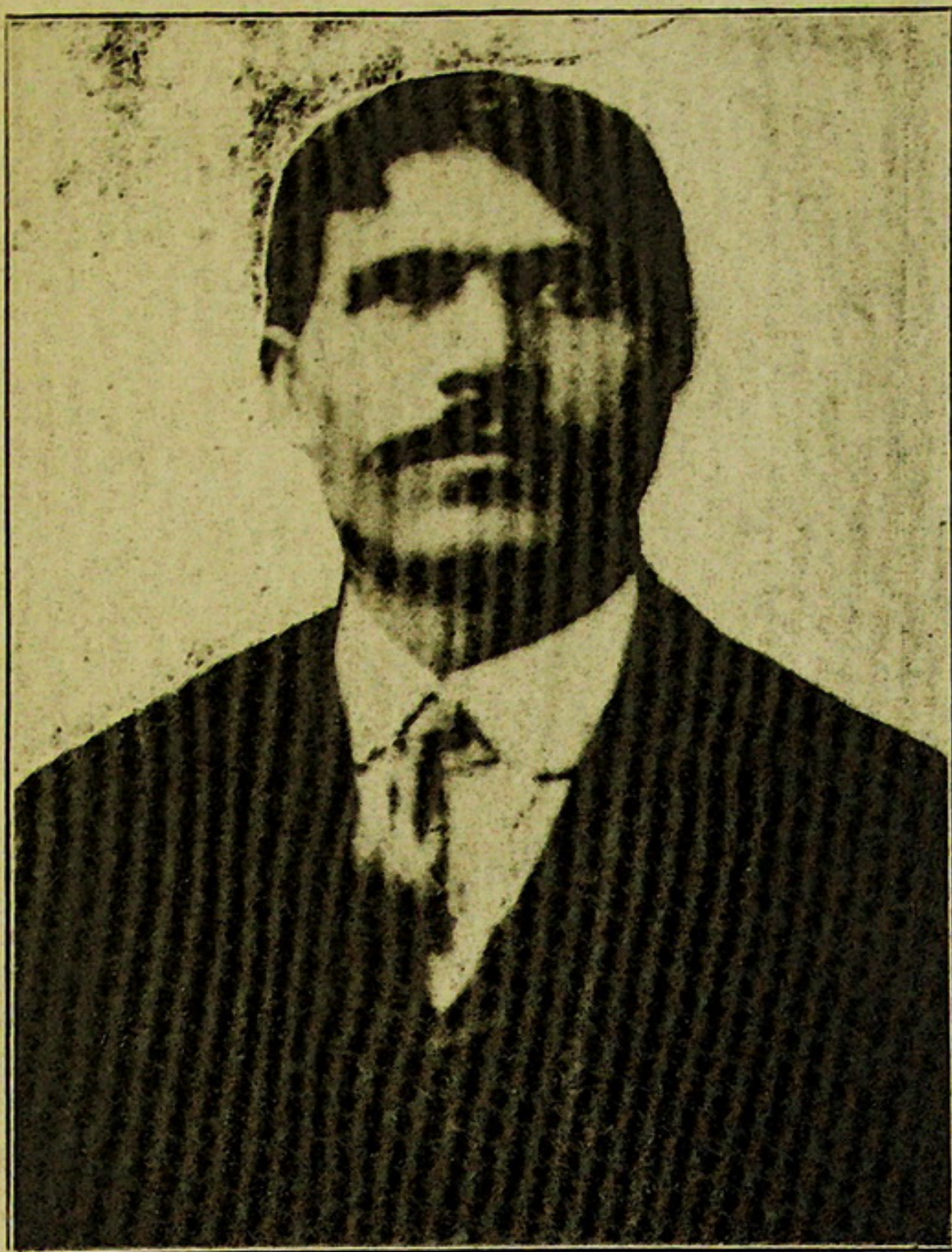
ՎԱՐԴԱՆ ԽՈՍՐՈՎԵԱՆ

A II
33439

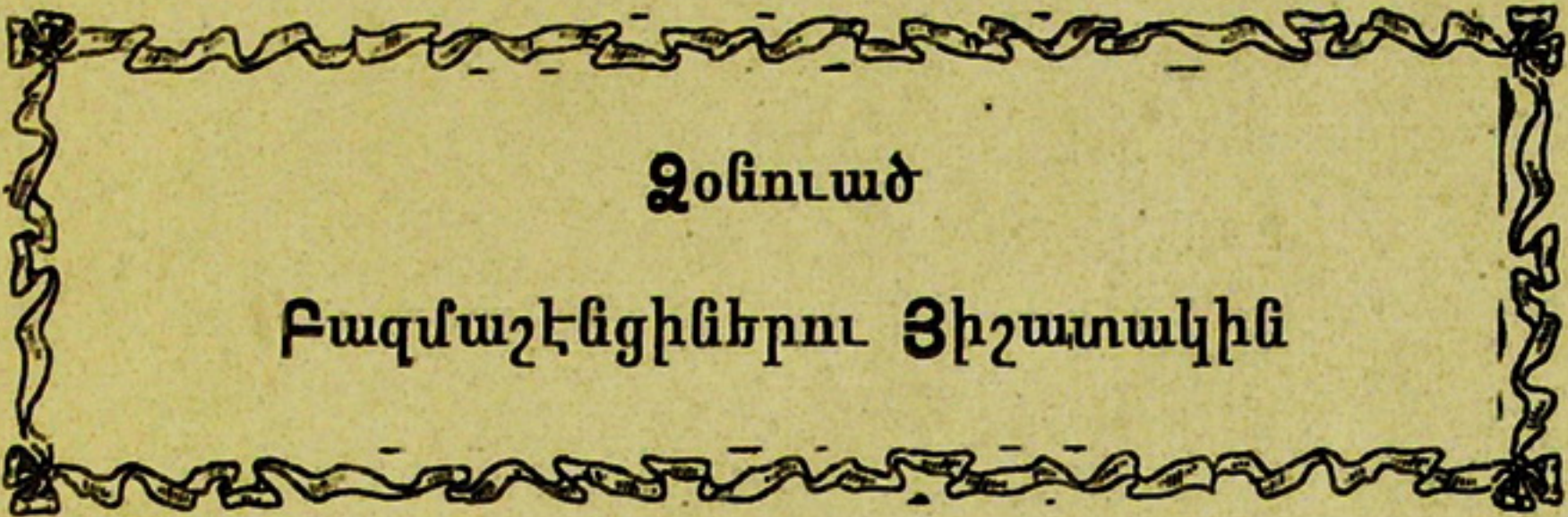
U. S. A.

RECEIVED

ՎԱՐԴԱՆ ԽՈՍՐՈՎԵԱՆ

Զօնուած

Բազմաշէնցիներու Յիշատակին

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Բազմաշէնի պատմութիւնը նպատակ ունի աշխարհի չորս կողմը ցրուած բոլոր Բազմաշէնցիներու սիրտն ու հոգին իրարու կապել եւ հաղորդակից պահել զանոնք անցեալ անցքերուն ու փառքերուն :

Բազմաշէնի պատմութիւնը պիտի յիշեցնէ մեզի մեր անցեալ տխուր ու երջանիկ օրերը եւ անջնջելի պիտի պահէ Բազմաշէնի անունը մեր սրտերուն խորը :

Բազմաշէնի պատմութիւնը բոլորովին անաչառ կերպով կը ծանօթացնէ գիւղին արի մարդիկը, որոնք թեւ ու թիկունք կեցան Բազմաշէնի եւ միշտ հաւտարիմ գտնուեցան անոր :

Բազմաշէնի պատմութիւնը պիտի ըլլայ Բազմաշէնցիներուն անբաժանելի ընկերը, եւ մատաղ սերունդը միշտ գիտակից պիտի պահէ իրենց ծնողաց հայրենի գիւղին հանդէպ :

Բազմաշէնի պատմութիւնը պիտի ըլլայ Բազմաշէնցիներուն ժառանգը եւ իր օգտակարութիւնը եւ գնահատանքը ընթերցողներուն կողմէ պիտի ըլլայ մեր վարձատրութիւնը :

ՎԱՐԴԱՆ ԽՈՍՐՈՎԵԱՆ

ԲԱԶՄԱՇԷՆ

Մեր նստատակն է Բաղմաշէնի սլատմութիւնը դրել՝ մեր հին անցեալ դէմքերէն քաղելով ճշգրիտ տեղեկութիւններ, առանց չափազանցութեան եւ ատիկա աւանդել աստուայ սերունդին:

Բաղմաշէնի սլատմութիւնը՝ ճշգորէն եւ ըստ կարելւոյն ճշմարտութեամբ պիտի փորձէ հաստատել թէ որո՞նք եղած են դիւղին հիմնադիրները:

Բաղմաշէնի սլատմութիւնը մեզի պիտի ծանօթացնէ բոլոր այն վեհ հոգիները, որոնք դիմադրաւեցին ամէն չարչարանքի, սիրտ տուին ամէն աշխատութեան, մինչեւ որ Բաղմաշէնը երեւան բերին: Բաղմաշէնը շինել, շէնցընել՝ այս էր այդ մարդոց ուխտը:

Բաղմաշէնի անունը թարմ պիտի մնայ յաւէտ բոլոր դիւղացիներու սրտին խորը: Անոնք աւելի քան հինգ հարիւր տարի կերած են անոր հացը, խմած են անոր ջուրը եւ շնչած անոր օդը: Երբեք, երբեք պիտի չմոռնան անոր չքնաղ տեսարանները, շուշաններով ծածկուած բլուրները, խնկաւետ դաշտերը, հրաշալիօրէն կառուցուած եկեղեցիները, բոլորը պիտի խոնարհին անոր յիշատակին առջեւ, ինչպէս որ մէկը կը խոնարհի սուրբի մը առջեւ, եւ պիտի յիշեն անոր անունը դարէ ի դար:

Բաղմաշէնի առաջին մարդիկը եղած են Գնտոյիան չորս եղբայրները, որ կը կոչուէին Էկօբէնք: Անոնք դիւղին չորս կողմը երկուքուկէս մղոն հեռաւորութեան վրայ լեռ ու դաշտ կը գնեն օրինաւոր վաւերագրով մը, հազար չորս հարիւր քսան երկուքին:

Այդ դրութիւնը խնամով պահուած էր Օվան Գնտոյ-
եանին քով, որ մենք կը կոչէինք Յանչի Օվան. մենք ան-
ձամբ տեսած ենք զայն, որ կանոնաւոր թուականով
պատրաստուած էր, հազար ութը հարիւր եօթանասուն
եւ հինգ թուականին, բայց Սուլթան Համիտի սնուցած
իժերը յափշտակեցին:

Օվան Գնտոյեանին մայրը՝ Աննա, որ հարիւր քսան
տարեկան էր եւ թուան թուը տեսնելով մեռաւ, այսպէս
կը պատմէր. — Երբ Գնտոյեանները կ'սկսին գիւղին յա-
ռաջդիմութեան համար աշխատիլ, շինել ու շէնցնել,
մրցումով մը գիւղը օր ըստ օրէ կ'սկսի աճիլ ու բազմա-
նալ, մարդիկ կ'սկսին հաւաքուիլ ամէն կողմէ. այդ թը-
ւականին Գնտոյեաններ աճելով քառասուն անդամներու
կը հասնին: Պատմիչներէն կը տեղեկանանք թէ ուրիշ
կողմերէ մարդիկ կուգան գիւղը հաստատուիլ՝ յատուկ
երդումով մը միայն կ'ընդունուին, թէ պիտի մնան հա-
ւատարիմ այդ սիրուն ու սիրուած անունին: Անոր օդը,
ջուրը մարդոց կեանքերուն յաւելում կուտայ: Գնտոյ-
եաններ հպարտ կ'ըզային ամէն ճիւղ թափելու գիւղին յա-
ռաջացման համար: Յաւալի է որ եկեղեցի եւ դպրոց չու-
նէին, որով եկեղեցիի արարողութիւնները կը կատա-
րէին հասարակ տուներու մէջ, իսկ դպրոցի համար ալ,
եթէ մէկը գրել կարգալ գիտէր, պղտիկները կ'ուսանէին
անոր քով: Այսպէս կը շարունակուի մինչեւ հազար հինգ
հարիւր յիսուն եւ հինգ թուականը:

ՀԱՅՈՑ ՀԱՆԴԵՊ

Հաղար հինգ հարիւր յիսուն եւ վեց թուականներուն էր, զարնան անուշ եւ հողեպարար եղանակին, երբ Թրքաց Սուլթանը աղնիւ դադաւար մը կ'ունենայ: Սուլթան Մուրատ կ'ուզէ անձամբ պտոյտի ելլել, դէպ ի իր երկրին նահանգներն ու դաւառները, գիւղէ գիւղ տեսնել իր հարազատ եւ հաւատարիմ ժողովուրդը. Սուլթան իր որոշումը կը գործադրէ զարնան վերջին ամիսը. ան կ'սկսի շրջիլ ամէն նահանգ, ամէն գիւղ: Որչափ որ պըղտիկ ըլլար գիւղը, Սուլթանը կ'ուզէր գիտնալ ժողովուրդին ներքին ու արտաքին ցաւերը: Արդէն մօտեցած էր Խարբերդի: Երբ Բաղմաշէնցիներ կ'իմանան թէ Սուլթանը Չոր գիւղ հասած է, կը պատրաստուին յարմարագոյնս դիմաւորելու զայն: Տարէց կիներ առաջին խումբը կը կազմեն՝ իրենց հետ ունենալով Տէր Հայրը, երկրորդ խումբը կը կազմեն ծերերն ու իշխանները: Այսպէս գիւղին ամբողջ բնակչութիւնը ճամբայ կ'ելլէ եւ արտերուն մէջէն քալելով բարի գալուստ կը մաղթէ Սուլթանին, ամէնքը կը խոնարհին անոր առջեւ, ձեռքերնին բռնած մոմեր եւ զլուխնին դրած ձիւնի պէս սպիտակ վարչամակ: Սուլթանը իր կողմէ շնորհակալութիւն կը յայտնէ եւ Տէր Հօրը սուրբ խաչը կը համբուրէ, յետոյ դէպ ի գիւղ կը յառաջանան երգերով ու ծնծղաներով:

Սուլթանը իր աչքերը վեր կ'առնէ շուրջը նայելու համար, եւ կը տեսնէ որ խուռն բազմութիւն մը լեցուած է արտերուն մէջ եւ ճամբաներուն վրայ: Սուլթանը եւ իր քարտուղարը, որ Հայ մըն էր, կ'օրհնեն ժողովուրդը եւ կ'ըսեն շէնք ըլլաք ու բաղմանաք: Այդ ատեն գիւղին անունը կը դրուի Բաղմաշէն, իսկ ատկից առաջ եղած է Կուլթիկ գիւղ:

Այսպէս ուրախ ու զուարթ քայլերով գիւղ կը մըտնեն եւ քիչ մը հանդստանալէ յետոյ կը բոլորուին պատրաստուած սեղանի մը շուրջ, մէկ կողմը կը նստի Սուլթանը իր թիկնապահներով, իսկ միւս կողմը՝ Տէր Հայրը՝ իշխաններով։ Տիկիւններ կարմրեցուցած են դառնուկ մը եւ պզտիկ դրօշակներով դարդարած են սեղանը։ Սուլթանը ժպտադէմ շնորհակալութիւն կը յայտնէ տարէց տիկիւններուն։ Տէր Հայրը սեղանը օրհնելէ յետոյ ճաշի կ'սկսին, դինիներու գաւաթները կը պարպուին Սուլթանին կենացը։ Դպիրներ Սուլթանին անուան նուիրուած երգ մը կ'երգեն մեղամաղձոտ ձայնով։ Վեհափառը ուրախութեամբ կ'ըսէ եղեր. «Այս իմ գիւղս է, երբեք պիտի չձանձրանամ, եթէ երկար մնամ հոս»։

Ճաշէն վերջ Սուլթանը կ'սկսի խօսիլ կրօնական խընդիրներու շուրջ եւ փափաք կը յայտնէ եկեղեցին տեսնել։ Տէր Հայրը կը պատասխանէ. «Վեհափառ, դժբախտաբար եկեղեցի չունինք, մեր պաշտամունքները կը կատարենք հասարակ տուններու մէջ»։ Սուլթանը այս եղելութիւնը հասկնալով ցաւ կը յայտնէ եւ անմիջապէս կը հրամայէ որ բաւական մեծ կակ ու հաստատուն եկեղեցի մը շինուի, կուժ մը լեցուն ոսկի կը տրամադրէ շինութեան համար։ Այդ կուժը կը մնար եկեղեցիին մէջ մինչեւ հաղար ութը հարիւր ինիսունը հինգ թուականը, որմէ յետոյ Սուլթան Համիտի գայլերը յափշտակեցին։ Սուլթան Մուրատ եկեղեցւոյ շինութեան համար իր ձեռքով բերել կուտայ ճարտարագէտներ եւ յետոյ կը մեկնի գիւղէն։

Գիւղը շատ բախտաւոր ու երջանիկ կը համարէր ինքզինքը, նոր Բաղմաշէնի համար մեծ պատեհութիւն էր մանաւանդ Սուլթանին պէս բարեկամ ունենալը։ Մուրատին հրամանները արագ արագ կը կատարուէին։ Եկեղեցիին շինութեան համար աշխատող ձեռքեր չէին պակսէր, Բաղմաշէնի երիտասարդութիւնը կ'աշխատէր գիւղեր ու ցերեկ, ջանք կը թափուէր որ շուտով լուր ղըր-

կուլի Սուլթանին, թէ եկեղեցին լմնցած է առանց յա-
պաղման: Իրաւ որ շինութիւնը կը լրանայ չորս տարիէն:
Եկեղեցիին նկարը կը դրկուի Սուլթանին, որմէ պատաս-
խան կ'ստանան հեռագրով: Այդ հեռագրին պատճէնը կը
մնար Գնտոյեաններու քով, մինչեւ 1895:

ԲԱԶՄԱՇԷՆԻ ԱՐԱԳ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ

Գիւղը աւելի գօտեպնդուած գործի մղուած էր եւ
արդէն բարձր անուն չահած էր ամբողջ Խարբերդի մէջ,
չառ գովեստով կը խօսուէր Բաղմաշէնի վրայ: Գիւղացի-
ներ որչափ իրենց վրայ խօսուիլը կը լսէին, այնքան ե-
ռանդով կը գործէին գիւղին յառաջդիմութեան համար:

Բաղմաշէն իր մէջ ունէր ամէն տեսակ արհեստաւոր-
ներ, մասնաւորապէս մեծ թիւով հողագործներ, բոլոր
հողերը իրենց կը պատկանէր: Գիւղին մէջ երեսունէն ա-
ւելի գործարաններ շինուած էին: Բաղմաշէնի արտադ-
րութիւնները եղած են կտաւատ, շուշմայ, խաշխաշ,
սկսած են իւղ արտադրել եւ ցրուել աշխարհի ամէն կող-
մը. չտեսնուած ու չլսուած բան, որ Բաղմաշէն սխիթէ-
մաթիք կերպով յաջողած է իւղ արտադրել եւ լուսաւոր-
ել թուրքիոյ դրեթէ մեծ մասը: Իսկ այդ թուականէն ա-
ռաջ մարդիկ իրենց տուները լուսաւորելու համար եղեւ-
նիի կտոր միայն կը գործածէին: Ուրեմն Բաղմաշէնն է
որ այդ նեղութիւններէն փրկած է ղիրենք:

Բաղմաշէնի դիրքը եղած է անառիկ, երկու լեռնե-
րու միջեւ շինուած, շուրջ վեց քառակուսի մղոն տարա-
ծութեամբ դէպի Գիւլագիւղ, Սորսրէ, Արդրուկ, Զոր
Գիւղ, Հնձոր, Միատուն, Խաչ Քար եւն.:

ԽԻՒԼԱՀՈՂԻ ԿՆՃՌՈՏ ԽՆԴԻՐԸ

Մեր պատմիչներէն կը քաղենք հետեւեալները: Շատ կանուխէն Խիւլահող դաշտը կը սպառկանի եղեր Խիւլագիւղացիներու: Չենք գիտեր թէ ի՞նչպէս կամ ի՞նչ պարագաներու բերմամբ: Մոլթ կը մնայ նաեւ թէ ինչո՞ւ Խիւլագիւղ Բաղմաշէնցիներուն դէմ հակառակած է: Ստոյգ պատճառը չենք գիտեր, միայն սաչափը ճշմարտութիւն է, թէ Բաղմաշէնցի մը կ'սպաննեն եւ ցորենի դէղին մէջ կը սլահեն: Բաղմաշէնցի աղջիկ մը որ հարս գացած է Խիւլագիւղ, չի հանդուրժեր որ իր դրացին, իր գիւղացին եւ իր մեծ հօրը բարեկամը սպաննուի պարսպ տեղը: Հարսը իր տեսիլքին մէջ կը տեսնէ գիւղացին՝ արիւնոտ ձեռքերով, որ կ'ըսէ. — «Աղջիկ վրէժա չմոռնաս»: Աղնիւ հարսը խոր քունէն կ'արթննայ, կամացուկ մը կ'ելլէ, կը հազուի, կուգայ Բաղմաշէն, եղելու թիւնը կը սլառմէ տւ կը վերադառնայ իր տեղը առանց ոեւէ մէկու գիտութեան: Բաղմաշէնցիներ, առանց հարսէն լսած ըլլալ ձեւացնելու՝ կառավարութեան լուր կուտան, կը հետապնդուի խնդիրը երկարատեւ, բայց դատարանը չի կրնար բուն մարդաստղանը ստուգել, որովհետեւ եթէ մարդը Խիւլագիւղցիք սպաննած են՝ Բաղմաշէնցիներ ո՞ր կէ գիտցան թէ մարդը դէղին մէջ դրուած է, եթէ Բաղմաշէնցիներ մարդը սպաննած են՝ ինչո՞ւ կառավարութեան լուր կուտան: Այս դժուար խնդիրը չհասկըցուեցաւ, ուստի սէտք էր որ եղելութիւնը երեւան ելլէր: Վերջ ի վերջոյ դատարանը երեք մարդ կ'ընտրէ, որ երթան սպանեալը քննեն տեղւոյն վրայ եւ իրենց խելքին համաձայն վճիռը տան: Երեք մարդիկ կ'երթան Խիւլահող, ամէն բան քննելէն վերջ կ'որոշեն որ մէկ մարդը կանգնի Խիւլագիւղի մէջ, մէկը Բաղմաշէնի մէջ, իսկ միւս մարդն ալ Խիւլագիւղի եւ Բաղմաշէնի մէջտեղ պըղտիկ բլրակի մը վրայ ու «Ալլահ Հէքպար» պոռայ, ով որ շուտ լսէ՝ այն է յանցաւորը, եւ այդպէս ալ կ'ըլլայ, Խիւ-

լազիւղ շուտ կը լսեն. Բաղմաշէնը կը շահի դատը, Սիւ-
լահողը կը մնայ Բաղմաշէնի, իսկ այդ բլրակին անունը
կը մնայ «Ալլահ Հէքսլար», ինչպէս կը կոչէինք մենք մեր
օրերուն:

Սարրերդ քաղաքէն երեք ժամ հեռաւորութեամբ՝
դէպ ի Արեւմուտք կը գտնուէր Բաղմաշէն, երկու լեռ-
ներու ստորոտը, ունէր զինքը սլաշտպանող Սաչքարն ու
Սրբանոցը, որոնք իբրեւ բերդ կը ծառայէին: Գիւղին
վարի կողմը, դէպի Հիւսիս, կ'երկարէր ընդարձակ դաշտ
մը, երեք քառակուսի մղոն երկարութեամբ, ուր ձեռքի
մը չափ սլարասլ տեղ չկար առանց մշակութեան, ունէր
անուշ ջուրեր՝ սառէն աւելի սլաղ: Մարդուս բարի նա-
խանձը կը շարժէր կարծես, երբ այդ զմայլելի տեսա-
րանը կը սլարդուէր իր աչքին առջեւ, այդ գեղեցիկ դաշ-
տին մէջ ցորենի հասկերը ոսկեգոյն ծովու ալիքներու
նման կը վէտվէտէին մէկը միւսին ետեւէն:

Բաղմաշէն տեսակ մը կէս աղատութիւն կը վայլէր
չնորհիւ գիւղին իշխաններու հեռատեսութեան, որոնք
միշտ դերձ սլահեցին կաշկանդումներէ եւ չարիքներէ:
Այդ մեծ մարդիկը գիւղին սլատիւր անարատ սլահեցին
մինչեւ վերջ, որոնք գիտցան թուրքերուն հոգեբա-
նութիւնը եւ դանոնք սիրաշահելու կերպը: Պատմութե-
նէն այնպէս կը հասկցուի թէ, Նիկօ Օքսիւզեան օրին
մէկը Նրզնկայի կողմերը ջուրեղանութեան կ'երթայ. ա-
ւաղակները կուգան Նիկոյին ջորին կը տանին: «Լաւ,
կ'ըսէ Նիկոն, ես Հաճի Ահմէտ աղային հողը մշակեմ եւ
դուք ալ իմ ջորիս տանէ՞ք»: Աւաղակները երբ կը լսեն
այդ անունը անմիջապէս ջորին ետ կը դարձնեն, ասոր
վրայ կ'ըսէ Նիկօն. «Սիրեմ անունը այն շան, որ երբ
Սարրերդ հաչէ Նրզնկայի լեռներուն գայլը գառնուկ
կը դարձնէ»: Այդ մարդոց օրով Բաղմաշէն իր մէջ որեւ
իցէ վիշտ կամ ցաւ ունեցած չէ: Բաղմաշէնի անունը
չատ մեծ կը խօսուէր թուրք շրջանակներու մէջ եւ Բաղ-
մաշէնցիներու խօսքը մեծ արժէք ունէր ամէն տեղ:

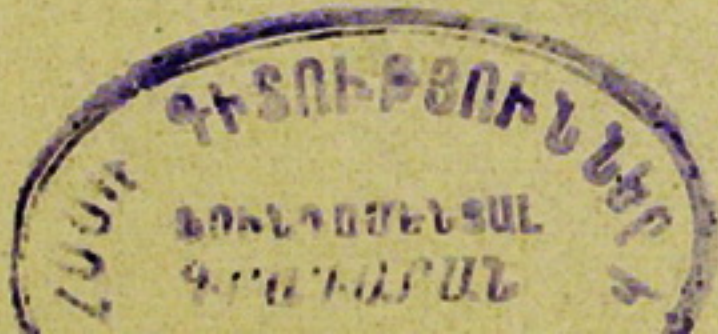
ՏՕՆԱԿԱՆ ՕՐԵՐՈՒ ՎԱՅԵԼՈՒՄ

Տօնական օրերը կը կատարուէին փառաւոր կերպով ամբողջ ութը օր: Ժամերգութիւնը կ'սկսէր ճիշտ իրիկունը, խուռն բաղմութիւն մը եկեղեցին կը լեցուէր, աղջիկ, հարս, տղայ, մեծ ու սղտիկ, ու այսպէս ամբողջ դիշերը կը շարունակուէր, եկեղեցւոյ արարողութիւնը կը վերջանար առաւօտեան լոյսը չծագած, ամէն մարդ ուրախ զուարթ կը դառնար տուն, կարծես ամբողջ դիւղը Աստուծոյ օրհնութեամբ լեցուած էր, չէր գտնուեր մէկը որ առանձին ճաշ ընէր, այդպէս կը շարունակուէին Ծընընդեան ութը օրերը: Աւելի լաւ ուրախութիւն կ'ունենային Բարեկենդանի օրերը, չէր գտնուեր մէկը որ քէն կամ ոխ ունենար ուրիշի մը հետ, կը յանդիմանէին այն մարդը, որ այսպիսի օրերուն ոխ կը սլահէր մէկու մը հետ, միշտ ուրախութիւնով, խաղով կ'անցնէին այդ օրերը. մեծերը եւ սղտիկները ունէին յատուկ խաղեր, չափահաս աղջիկներն ալ իրենց կարգին խումբ կազմելով մէկը միւսին թեւը մտած նստելիօրէն կը քալէին, ոսկեգոյն մազերնին ձգած մլնչեւ իրենց կրուկները, փայլուն ոսկիները վախած իրենց սկանջներէն վար, քնքուշ դէմքով, մանաւանդ իրենց բերանը վարդի կոկոնի պէս բացած կը թրթռային, կախարդիչ այտերով եւ յափշտակիչ աչքերով կը դիտէին զիրենք դիտող երիտասարդները, բայց անոնք սրտով անբիծ, ցած ձայնով կը փափսային իրարու ականջին, Խաթուն այսօր սլարին մէջ քեզ պիտի գովենք: Ասոնց ետեւէն կ'երթային աւելի տարիքոտ կիները: Ասոնցմէ մէկը կ'ըսէր միւսին. «Այսօր հարսնցուս պիտի գովեմ, դուն ալ սլարը ղեկավարողը պիտի ըլլա՞ս»: Ուրիշ կէտի մը վրայ կը տեսնուէին փոքրիկ բայց սիրուն աղջիկներ, հագուած գոյնզգոյն եւ խատուտիկ հագուստներ, անսպասուած ուրախութեամբ կը ցատկէին, կը վազէին մէկը միւսին ետեւէն: «Սուլթան, կ'ըսէր փոք-

րիկ կոյսը, մեր մայրիկը շատ խոշոր չամիչ տուլաւ, երբ
 տուն երթանք քեզի ալ պիտի տայ, հասկա իմ հարսը շատ
 երկար ուճիկ շինած է» : Ուրիշ փոքրիկ մը կ'ընդմիջէր թէ
 իր մեծ մայրը պաստեղ շինած է՝ որ անկողինէն ալ մեծ
 է : Փոքրիկները բոլորովին կը մոռնային թէ կալերը պիտի
 երթան. յանկարծ ուշքի կուգան, աճապարանքով վազել
 կ'սկսին դէպի կալերը, արդէն անդին մեծկակ կալի մը
 մէջ հարս աղջիկներու պարը սկսած է. պարին դուլիսը
 անցած է կնքամայրը, կողքին ունենալով իր նոր հարսը
 որ արեւելեան ճերմակի վրայ մետաքս քօղով մը ծած-
 կուած է. պարին մէջտեղը փոքրիկները ամենքն ալ կ'եր-
 դեն, նոր հարսն ալ՝ իր կարգին շատ կամաց կ'երդէ, որ
 հաղիւ կնքամօր լսելի կ'ըլլայ այսպէս. «Սուլթանին հա-
 սակովը կերպաս կտրեցէք, Պօղոսին անունը մէջը դրե-
 ցէք», եւ իր աղուորիկ աչքերովը քօղին տակէն կամա-
 ցուկ մը կը կը դիտէ իրեն նայող երիտասարդները : Ուրիշ
 պարի մը մէջ աւելի տարէց կիները կը պարեն իրենց հար-
 սընցուն դուլելով այսպէս .

«Մայլամին աղբիւրն էր կամարէ կամար,
 Մարիամն ալ կ'ուզեն Մինասին համար» :

Այս վերջին դովասանքը փայլ մը կուտար ամբողջ
 հանդէսին եւ բոլոր հանդիսականներու ուշադրութիւնը
 կը գրաւէր, բայց այս ալ երկար չէր տեւեր : Բոլոր ներ-
 կաները նարժոնց կալը կը դիմեն, հոն երկու ճիւղան երի-
 տասարդներ կը դօտեմարտին, զիրար կը բղթտեն. մէկը
 վազրէն անխիղճ, իսկ միւսը առիւծէն զօրաւոր. ո՛վ կըր-
 նար հանգիստ կանգնիլ. կարելի չէր որ մարդիկ ոտքեր-
 նին չտեղափոխէին, դուցէ իր սիրած երիտասարդը պիտի
 յաղթուի. նոր հարսներն ալ շեշտակի կը նայէին, այն
 վախով թէ իրենց սմուսինն ալ թերեւս օրին մէկը դօտե-
 մարտի : Ա՛խ, այդ օրը, երանի՛ այդ օրուան :

187-29130-
 A II
 33439

1588

Շատ չուշանար Զատիկն ալ կուգայ: Աւագ Հինգշաբթի օր ամէն տուն իր սլատրաստուկիւնն ունէր. աւելի տարեքոտ կիները կ'ղբաղէին կարմիր հաւկիթ խաշելով. Աւագ Հինգշաբթի օրուան հաւկիթը քառասուն օր կրնար մնալ: Պղտիկ սլատանիները անհանգիստ կ'ղգային կէսօրուայ ժամերգութեան պահուն. Տէր Պատեն իրենց ձեռքերուն վրայ իւղ պիտի քսէր, ոտքերնին պիտի լըւար: Ամէն մարդ մեծ եւ պղտիկ եկեղեցիին բակը կը լեցուէին. զանգակին ձայնը պիտի հնչէր: Քիչ վերջ, եկեղեցիին երկրորդ դուռը պիտի բացուէր. սլատանիները կարգի շարուած դէպի տաճարը կը դիմէին ուր Տէր Հայրը սլատրաստուած էր. ամէն մէկը իր բաժինը առած ետ կը դառնար, կրկին իր տեղը դրաւելու համար: Աւագ Ուրբաթ օր երկտասարդները կ'սկսէին կարմիր հաւկիթները երեւան հանել. կիներ ու աղջիկներ կը սլատրաստուէին դիշերը եկեղեցի երթալ. Յուդային աչքը պիտի կարէին, երաժիշտներուն ձայնին մտիկ պիտի ընէին. սլատարաղիչ քահանային «Առէք, ու կերէք, այս է իմ մարմինը» պիտի լսէին: Եկեղեցին լեցուող ժողովուրդը հաւաստքով մտիկ կ'ընէր ամբողջ արարողութեան: Խաւարումը տեղի կ'ունենար. Յուդային աչքերը կը կարուէին. ամէն մարդ տուն կը վերադառնար. շաբաթ առաւօտ եկեղեցիէն դուրս ամէն երկտասարդի ձեռք հաւկիթ կը դնուէր:

Երկտասարդներ ուրախ դուարթ խումբ խումբ կը հաւաքուէին փողոցներուն մէջ, կը ծեծուըցնէին լաւ հաւկիթները: Մէկը միւսին կ'ըսէր. «Եթէ երկու օր՝ անգամ մը ածող հաւկիթ ունիս մէկին տասը կուտամ. որչափ ալ որ հաւկիթախաղը կ'սկսէին, դեռ ուտելու հրաման չկար. կ'սպասէին կէսօրուան ժամերգութեան, բոլոր դիւղը զանգակի հնչելուն կ'սպասէր: Եկեղեցին կը լեզուի բաղմութեամբ մը, կարգը կուգայ Դանիէլի Գրքին ընթերցման. ո՞վ պիտի շահի մրցանակը. ամէն մարդ աչքը չորս բացած է: Յանկարծ մէկը ձայն կուտայ.

«Մէկ մէճիտ», ուրիշ մը կ'ընդմիջէ : «Նրկու» . երբորդ մը՝ «Նրեք» . իսկ ուրիշ մը քիչ քիչ բարձր պոռալով՝ «Մէկ ոսկի» : Այս վերջինը կը շահի մրցանակը , եւ ան հպարտօրէն կ'սկսի կարգալ Դանիէլը . դպիրները կ'սկսին «Օրհնեցէք եւ դովեցէք»ը :

Ժամերգութիւնը լմնցած՝ ամէն մարդ ուրախ զլաւարթ եկեղեցիէն տուն կը վերադառնայ . շատ բախտաւոր կ'ըլլայ այն մարդը որ իր տունը հիւր կ'ունենայ խթումը ընելու . ամէնն ալ կը փափաքին առանձին չճաշել : Բայց ո՞վ կարող էր երկուսսարդը տուն բերել իր հաւկիթի իադէն : Յարութեան օրը տուներնին մարդ պիտի չմնար , ամբողջն ալ կալերը պիտի երթային : Կարմիր հաղուած հարսներ ալ , իրենց տնական գործերը կարգադրելէ վերջ պիտի աշխատէին անոնց կողքին :

Գիւղէն դուրս հաւաքուած է բոլոր ժողովուրդը . է՛հ , տեսնալիք բան է . ոմանք կը ցատկեն , կը պարեն , կը վաղեն , ոմանք ալ կը դօտեմարտին իրենց հակառակորդին հետ . մարդուս զրիչը անկարող է նկարագրելու այդ հանդիսավայրը՝ լեցուած հոծ բաղմութեամբ , առանց տարիքի խտրութեան : Ամէն մէկը ժպիտ մը ունի իր երեսին :

ԽԱԶ-ՔԱՐԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Բազմաշէնի պաշտպան Սաչքարը կը գտնուէր գիւղէն դուրս արեւմտեան կողմը, բլրակի մը վրայ. միակտուր, ճերմակ ապառաժ մըն էր. եթէ կազմակերպուած ուժ մը ըլլար, այս անխորտակելի ապառաժին վրայ կրնար երկար ատեն դիմադրել քիւրտ խուժաններու 'էմ: Սաչքարը կանգնեցուած էր տասը ոտք բարձրութեամբ, անոր վրայ կը գտուէին մեղի անծանօթ դրութիւններ. կը կարծրէր թէ Յունական դրեր էին. եթէ ճիշդ է ասիկա, Սաչքարը Բազմաշէնէն շատ առաջ շինուած է իբրեւ ուխտատեղի:

Հազար ութը հարիւր ինըսունը երկուքին կործանեցաւ շատ աննշան հովէ մը: Այդ թուականին ըսողներ եղան թէ ասիկա գիւղին կործանումը կը նշանակէ:

Արեւելեան կողմը, ահագին բարձրութեան վրայ, կը գտնուէր սրբանոցը, որ կը կոչէինք Սուրբ Զաքարիա: Այդ հսկայ ապառաժին ներքեւ կարելի էր հարիւրէն աւելի մարդիկ պարտկել: Սուրբ Զաքարիայի առջեւը կը սրարգուէր հրաշալի տեսարան մը. իւր պաշտպանութեանը տակ եղող գիւղը, եւ անոր հերկուած դաշտերն ու այգիները, հրաշալի աղբիւրները, կարկաչահոս առուակները, որ երբեմն մեղմիկ մեղմիկ ձայն տալով կը թաւալէին: Գարնան եղանակին Ս. Զաքարիայի շուրջ հասակ նետող բոյսերը եւ անուշահոտ ծաղիկները Եդեմական Պարտէզ մը կը սրարդէին դիտողին առջեւ, դալար բոյսերուն վար թափուող թեւերը խաչաձեւ ապառաժէն վար կախ տալով բարեւ կուտային ուխտաւորներուն: Ծերուկ մամիկներն ալ մեծ հաւատքով համբոյրներ կը դրոշմէին այդ սեւցած քարին. կարծես ներքին ձայն մը կար որ կ'ըսէր. «Քու հաւատքդ քեզ բժշկէ»:

Գիւղէն աւելի հեռու լեռան կատարը տարածուած է ոչխարներու հօտը՝ խառն այծերով: Հօտը արածող հո-

վիւն ալ ուսէն ձգած է մախաղը, վրան կը կրէ սրինգը. կը վազէ վերէն՝ աչքէ անցնելով ամբողջ հօտը: Իր սրինգին դիւթական լեզուովը անոնց վազքը կը կասեցնէ. հօտին կողքին կը տեսնուի մեծ բայց խելացի շուն մը: Վիզէն ձգուած է երկաթէ շղթայ մը: Այս խելացի կենդանին կը քալէ միշտ բարձրէն ու երբեմն ալ ապառաժի մը վրայ կը նստի իր թաթիկները երկնցուցած եւ իր գեղեցիկ գլուխը դրած անոնց վրայ, բայց դարձեալ աչքերը կը սլտացնէ իր սլաշտականութեան տակ եղող հօտին մանաւանդ առաջ վազող այծերուն վրայ, որոնք աւելի թարմ խոտերը կը հաւաքեն:

Նորածիլ կանաչներուն վրայ տարածուած էին փոքր դառնուկները, որոնք անուշ մայիւններով կը փնտռէին իրենց մայրը, որուն խեւ կ'սկսէին վազել սարէն վեր: Զիրենք արածող պատանիները անգօր կ'ըլլային կասեցրնել դանոնք, կարօտով մը կը նետուէին մայրերուն գիրկը: Միւս կողմը կը տեսնուէին դաշտը հերկող զոյգ-զոյգ կարմիր եղները, որոնք իրենց տիրոջ առջեւէն հպարտօրէն կը քաշէին իրենց ուսերուն վրայ դրուած լուծը, մերթ գլուխնին վեր կ'առնէին հիւսիսի հովը շնչելու եւ իրենց վիզերէն կախուած առարկաներուն ձայն տալու համար:

Քիչ մը հեռուն կը տեսնուէին նորարոյս պարտէզներու կանաչ թուփերը. վեր բարձրացած նոր հարսի մը պէս: Կէսը բացուած ծաղիկներուն բոլորտիքը կը շրջէին մեղուները անոնցմէ հիւթ քաղելու համար: Պարտէզը մաքրող հարսները նուա՛ն նման այտերով, սեւ ու անուշ աչքերով, հազած կասկոյտ զգեստներ, իրենց խաշտեալ ծամերը ձգած ուսերէն վար, սիրուն ճակատները վեր բռնած՝ գեղեցիկ ձայնով մը կ'երգէին տեղական մեղեդիներ, մեղմօրօր ձայնով մը հազիւ թէ զսպելով իրենց արցունքները: Յայտնի էր թէ ոմանց տունէն մէկը սլանդխտութեան գացած էր կամ կորսուած էր իրենց սըրտին մօտիկ մէկը: Այդ վայրկեանին քիչ մը մօտ արտը ջրող երիտասարդ մը երբ կը լսէր այդ սիրտ այրող ձայ-

ները, կարծես դատողութիւնը կը կորսնցնէր ու դուրս
կ'ելլէր ինքնիրմէն: Կնոջական այդ տկար ձայները կը
թնդացնէին իր ամբողջ էութիւնը, երբ կը լսուէր հետեւ-
եալ երգը:—

Մարիամ չատր զարկեր է օրման լեռները,
Մէկդին եզներ կ'արծին մէկդին՝ դուար,
Ծնան մաքէստանը, կը մայեն գառները,
Ինձմէ հեռու է իմ սիրուն եարը:

Մի' լար, Մարիամ, մի' լար աչքերդ կ'աւրին,
Տնակը աւրի քեզ պզտիկ կարգողին:
Մարիա՛մ, թոնիրդ վառեր է, տնակդ մուխ է,
Աչքիդ շարուր քաշէր յօնքերդ թուխ է:

Մարիամ ելեր կալերը կ'երթայ,
Իր պոյիկը կ'ըլմանի սաւի տալերը,
Ջուրին անդին չանկալ սապեցէ՛ք,
Խարիպ Մարիամս ասդին անցուցէք:

Բեռները քակեցէք օնառ հանեցէք,
Աւելցածը տուէք խունկ ու մում առէք.
Կիրակմութին իրիկուն հոգուն ծխեցէք,
Իմ սէփիլ Մարիամիս քարեւներ տարէք:

Մեր դրան առջեւ աղբիւրով կամար,
Ջուրը կէօլ կէօլ եղեր Նազլի, քու համար.
Ջուր տաքցի՛ր տաքցիր, գլուխ լուանամ,
Թելիկ մը պակաս է ես անտէր կուլամ:

Մի' լար, ո՛հ, մի' լար, գիս մի' լացներ,
Ինձիս լացընողին Աստուած լացընէ.
Աչքերս թող կուրման ես քեզ չեմ մոռցեր,
Եթէ սուտ խօսիմ՝ Աստուած թող գիտնայ:

Հաղար ութը հարիւր եօթանասունեւութը թուականներուն, Նիկողոս Ճիկէրճեան կը սլատմէր հետեւեալները. — «Թաթոյեաններէն կամ կարամուենց տունէն տասներհինգ տարեկան սլատանի մը նեղուելով՝ փախուստ կուտայ: Շատ մը փնտռտուքներէ վերջ բոլորովին կը մոռցըւի: Մինչ սլատանին ուղղակի Պոլիս կ'երթայ: Երբ հոն կը հասնի՝ ոստիկանները կը ձերբակալեն անցաւիր չունենալուն համար. տղեկը երբեք չի շուարիր. կ'ըսէ թէ ես Սուլթան Մուրատը պիտի տեսնեմ. ոստիկանները առարկութիւն մը չեն ըներ. Սուլթանին իմաց կուտան թէ սղտիկ տղեկ մը կայ որ քեզ տեսնել կ'ուզէ: Սուլթանը կը հրամայէ որ քովը բերուի. երբ սլատանին Սուլթանին կը ներկայանայ խոնարհութեամբ մը. Սուլթանը կը հարցնէ թէ ի՞նչ կ'ուզես կամ ի՞նչսլէս կը ճանչնաս զիս, քանի որ սղտիկ մըն ես: Պատանին սապէս կը սլատասխանէ. «Վեհափառ, ես քեզ կը ճանչնամ. ես Բաղմաշէնցի եմ»: Սուլթանը կը համբուրէ տղուն ճակատը ու կը հարցունէ. թէ ինչո՞ւ կամ ի՞նչսլէս եկած էս եւ ի՞նչ պիտի ընես հոս: Տղան կը սլատասխանէ. «Եկած եմ աշխատիլ ու ապրիլ»: Սուլթանը կ'ըսէ որ եթէ քեզ դպրոց ղրկեմ՝ կ'երթա՞ս: Այո՛, կ'երթամ, կ'ըսէ: Սուլթանին հոգատարութեամբ ան կը ղրկուի դպրոց: Երկար տարիներէ վերջ Խայիկ Թաղեան զինուորական դպրոցներէն ընթացաւարտ կ'ըլլայ. Սուլթանէն կուսակալութեան տիտղոս կ'ստանայ, ժամանակէ մը վերջ Խայիկ Բաշա սլաշտօնով մը դէպի Մուսուլի կողմերը կը ղրկուի. իր ճամբորդութիւնը կ'ըլլայ Խարբերդի վրայով. երբ իր ծննդավայրին կը մօտենայ՝ օթեւանը կ'ընտրէ իր գիւղը Բաղմաշէն, բուն իսկ իր տունը իբրեւ հիւր կը մնայ շաբաթ մը, երբ դուրսէն գառնուկ եւ հաւեր կը բերուին. սապէս կ'ըսէ. «Աս տան ապուրը լաւ է, քան դուրսէն գալած գառնու-

կը» : խայիկ Բաշա երբեք ինքզինք չի յայտներ իր տնե-
ցիներուն . մեկնելէն վերջ տան մէկ անկիւնը դրութիւն
մը կը դառնուի խայիկ Բաշա Թաթոյեանի կեանքին մա-
սին դրուած :

ՏԷՐՎԻՇԵԱՆՆԵՐՈՒ ՄԱԿԱՆՈՒՆԸ

ՈՒՍԿԷ՞ ԵԿԱԾ Է

Տէրվիշեանները մեծ գերդաստան մը չեն եղած ա-
ռաջուց . հազար վեց հարիւր քառասուն թուականին Մի-
քայէլ անունով մէկը Տէրվիշութիւնն ընտրած է իր ար-
հեստը . երբեք գիւղը չկենար եղեր . շատ քիչ ատեն իր
դրացիները Տէրվիշին երեսը կը տեսնէին . նոյն ատեն
դիտէին բնակած տեղը . պատմութենէն այնպէս կը հաս-
կըցուի թէ , Տէրվիշ հաց մը ճարելու համար չէր որ այդ
ճամբան ընտրած էր , այլ այդ ողորմելի հազուատներուն
տակ ծածկուած մեծ մարդ մըն էր ան : Տէրվիշին նալա-
տակը եղած է ճամբաներէն անցնող գաղթականները ըղ-
դուչացնել թէ Բաղմաշէնի շրջականները վտանգաւոր են :
Այն թուականներուն դողերով լիւի-լեցուն եղած են հայ
գիւղերը : Մէկու մը կերակուր կերցնելէ ետք երեք դա-
հեկան ատամի վարձ կը սլահանջեն եղեր : Տէրվիշ այս
ամէնը նկատի առնելով աղքատութեան դաւադանը ձեռք
առած է . մաղերը թափած ուսին վրայ , յօնքերը երկար ,
մօլոտսը խառնիխուռն , տարօրինակ հազուատները աղտին
մէջ թաղուած՝ կը նստի եղեր բոյնին գլուխը՝ բլրակի մը
վրայ՝ եւ իր մոլորակ աչքերովը կը դիտէ ճամբաները .
երբ տեսնէ թէ անպէտք մէկը գիւղը կուգայ , Տէրվիշը իր
այլանդակ դիմազծով եկողները կը դիմաւորէ եւ կը սար-

սափեցնէ զանոնք : Մեր սիրելի տէրվիշը տեսնողները չէին ուղեր անդամ մըն ալ այդ հողին վրայ ոտք դնել . բառին բուն նշանակութեամբ տէրվիշ եղած է Բաղմաշէնի Պապիկ Բաշան . գիւղին համար մեծ ծառայութիւն եւ զոհութիւն ըրած է : Նոյն թուականներուն պղտիկ Տափը եօթը տունէ բաղկացած հայ գիւղ մը եղած է . վերջէն Բաղմաշէն դադարած են . այս մասին դեռ ըսելիք ու գրելիք կայ . նոյնպէս Սան Աղբիւր թուրք գիւղ մը եղած է . Բաղմաշէնի հետ միշտ բախումներ կ'ունենան եղեր . Տէրվիշ հող ալ մեծ դեր խաղցած է :

1882 թուականին Սուրու լերան վրայ քարի ծակ մը գտած են , կ'ըսուէր թէ Տէրվիշի բնակարանն եղած է ասիկա . տասնըհինգ վայրկեանէն աւելի կ'երկարէր այդ քարայրը՝ վեց ոտք բարձրութեամբ :

Յովհաննէս Մմոյեան եւ Աստուր Պօղոսենց այդ քարայրին մէջ գտած էին տան շինուած խսիր մը . ջուրի պղտիկ սափոր մը . կերակուրի պնակ մը . կը խօսուէր թէ այս բաները Տէրվիշին կը պատկանէին :

ԱՆԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ ԽԱՐԲԵՐԴԻ ՄԷՋ

Հաղար եօթը հարիւր քսանը երկու թուականներուն ,
Խարբերդի մէջ անիշխանութիւն տիրած է : Քիւրտ աշի-
րաթապետները դիւղերը կուգան եղեր տուրք կը հաւա-
քեն , ըսելով որ մերն է իրաւունքը : Խստութիւնները օր
ըստ օրէ շտցած են :

Կը պատմուի թէ այդ թուականներուն Խարբերդ ա-
մէն մէկ մարդ իշխան մըն էր . քիւրտ , թուրք , լազ , չէր-
քէզ եւայլն երբեք չէին ճանչնար կառավարութիւնը : Ան-
շուշտ ասիկա արձաղանդ կուտայ մինչեւ Պոլիս , եւ ա-
հա կուսակալ մը կը դրկուի յիսուն հաղար դօրքով դէպի
Խարբերդ , աշիրաթապետները պատրաստութիւն կը տես-
նան կոռելու : Ռէշիտ Փաշա հասած է Մալաթիա : Խար-
բերդի կողմէն բոլոր ցեղապետները Նսիրատ դետակին քով
հաւաքուած էին դիմադրելու համար : Կռիւը կ'սկսի ա-
ռաւօտուն . հաղիւ կը դիմանան չորս հինգ ժամ . դօրքը
ջուրէն ասդին կ'անցնի : Ան ամէն մէկ ցեղապետ , ա-
մէն մէկ ապստամբ կախաղան կը հանէ : Երբ կուգայ
Խան աղբիւր , Բաղմաշէնի գլխաւորը Մղտեսի Ասատուր
Օնանեան աղերսադիր մը կուտայ կուսակալին , ըսելով
թէ մեր դիւղը կրակ ընկեր կը վառի : Կուսակալը ջոկատ
մը գինուոր կը դրկէ Բաղմաշէն՝ խնդիրը քննելու համար .
գինուորները կ'երթան եւ կը տեսնեն որ գաղթականները
իրենց ձիերուն սանձերը սխալ դարկած են . գինուորները
բոլոր գաղթականները հաւաքելով կը տանին կուսակա-
լի :

Ռէշիտ Բաշա կախաղաններ եւ ցիցեր շինած էր չա-
րերը պատժելու համար : Ան տեսնելով որ Բաղմաշէն մեծ
գիւղ մըն է , կը հրամայէ որ թալանեն քիւրտերը . գիւ-
ղացիք առարկութիւն մը չեն ըներ . եւ բոլոր գիւղը կը
թալանուի :

կը պատմուի թէ երբ Բաղմաշէնցիք կը թալանեն, քիւրտ կին մը կ'սէ. «Մի՛ ընէք, ամէն օր այսպէս չի մընար» : Ռէշիտ Բաշա ամէն բան կը խաղաղեցնէ, ամէն մարդ իր տէրը կը ճանչնայ, դառնուի՝ իր մայրը : Գէթ խարբերդ կամ դաւառները ժողովուրդը խաղաղ հաց մը կ'ուտէ ժամանակի մը համար :

ԽՈՒԼԱՅ ԶՈՒՐԻՆ ԽՆԴԻՐԸ

Խուլայ դիւղին քովէն առատ բխող ջուրը, որ Բաղմաշէնի կը պատկանէր Խուլայ դաշտին հետ մէկտեղ. հաղար եօթը հարիւր քսանընկուքին Խուլայ դիւղա հաները կրկին խնդիր կը յարուցանեն. խնդիրը նորէն դատարան կ'իյնայ երկայն ատեն : Աւետիս Գնտոյեան կը պատմէր թէ անձամբ տեսած է եօթը կուսակալներու դաւը Խուլայ դիւղ վրաններով. ամբողջ չորս ամիս դատավարութիւն կ'ըլլար եւ ոչ մէկը կրնար դիտնալ թէ ո՞վ տխուր չահէ :

Խուլադիւղցի մեծ լեղուադէտ մը եղած է, որուն վրաստերը այնչափ դժբաղդ եղած են որ կուսակալները անդօր եղած են վճիռ մը արձակելու. մինչեւ իսկ շատ մը տարիքոտ քիւրտեր եկած ու վկայած են թէ ջուրը Բաղմաշէնի կը պատկանի : Բայց անօգուտ :

Այս ատեն մեծ հանրմի մը կողմէ նամակ մը կուգայ կուսակալներուն, որով կ'ըսէ անոնց որ յաջող ելք մը տան դատին եւ առիւծը կատուին խեղդել չտան : Երբ նամակը կը կարդան՝ ջուրը Բաղմաշէնինն է կ'ըսեն ու կը մեկնին : Այդ ջուրը կը մնայ Բաղմաշէնի մինչեւ 1892 :

ՇԱՊՕԵԱՆՆԵՐՈՒ ԱՆՑԵԱԼԸ

Շապօեանները չատ կանուխէն կը մնային Քիւրտերու մէջ: Մօլլա Սօրիկ այսպէս կը պատմէր. — Շապօեան երկու եղբայրները — Յովհաննէս ու Սարգիս եւ տղան Մարտօ, — կ'ղբաղէին առեւտուրով, Քիւրտերուն մէջ, բաւական աղղեցիկ եւ անվախ խղած են: Օրին մէկը երկու եղբայրները առնելիք դանձելու համար դէպ ի Զէվայ ըստած Քիւրտերուն մէջ կ'երթան. Իսմայիլ աղա կոչւած ցեղապետի մը հողէն անցած ատեննին հովիւներուն հետ մեծ բախում մը կ'ունենան, երկու եղբայրները մէկ երկուքին գլուխը կը կոտորեն եւ կը վերադառնան տուն: Երբ Իսմայիլ աղա տեղեակ կ'ըլլայ խնդրոյն՝ կը կատողի եւ անմիջապէս խումբ մը Քիւրտեր կը ղրկէ որ կեալուրներուն լաւ դաս մը տան: Գիշեր ատեն Շապօեաններու տունը կը պաշարուի. երկու եղբայրները ներսէն կը դիմադրեն մինչեւ առաւօտ: Քիւրտեր տեսնելով որ անկարելի է վրանին երթալ, տունին մէկ մասը կրակի կուտան ու կը հեռանան:

Բայց մեր երկու եղբայրները բնական է որ չպիտի կրնային մարսել: Մի քանի օր յետոյ Քիւրտ դրացիներ հետերնին առած կ'երթան հակառակորդին ջաղացքը եւ մի քանի խոտի դէղեր կրակի կուտան: Երթալով հակառակութիւնը կը շատնայ: Թէեւ երկու եղբայրներուն կողմն ալ Քիւրտ ցեղապետներ կային, այսու հանդերձ հոտ բնակիլը կը դժուարանայ, ուրեմն կ'որոշեն գաղթել դէպ ի Բաղմաշէն, ուր արդէն քանի մը տուներ սկըսած էին հաստատուիլ:

Շապօեանները իրենց տունը կը շինեն գիւղին վերի մասը՝ Աղամեաններուն մօտիկ. ժամանակէ մը վերջ մականուննին կը փոխուի, կ'ըլլան Մրենք: Թէ ի՞նչպէս խղած է այդ, մի քանի բառով բացատրենք: Տանը մէջ

գտնուող մեծաւորները կը մեռնին . կը մնայ մէկ տիպար
կին մը զաւակներով , իր անուանը Մրոյ եղած է , ասոր
համաձայն կոչուած են Մրենք : Վերջին մնացողներն էին՝
Մկըր , Մոսէս , Մարտո : Այս վերջինը կը մնար ծելօյէնց
Գրիգորին քով իբր որդեգիր :

ՕՎԷՍԵԱՆՆԵՐՈՒ ԱՆՑԵԱԼԸ

Օվէսեան Կոսդան եկած է Պղտի Տափէն : Երկու մանչ
զաւակ ունեցած է , կայտառ երիտասարդներ , եւ մէկ աղ-
ջիկ զաւակ՝ Կիւլթանայ , որ տիպար մայր մը եղած է ,
Աղօյէնց վերջին բեկորն էր : Տէրսիմի լեռներուն մէջ
սպաննեցին զինքը հետը ընկեր ունենալով Պետրոսենց
Կարապետը եւ Կիրակոս Աճէմեանը : Հարիւր տարին ան-
գամ մը ատանկ երիտասարդ մը երեւան չի կրնար գալ :
Գիւղին ասմաւուրքէն կը քաղենք հետեւեալը Օվէսէնց մա-
սին : Կոսդան Օվէսեան կը հաստատուի Բաղմաշէն , իր
զաւակը Մկըր եղած է լաւ կլայագործ մը , գործելով կը
չրջի բոլորի Քիւրտ գիւղերը , քիչ ժամանակ վերջ կը շի-
նէ կոկիկ տուն մը . մի քանի տարի յետոյ դէպ ի ներսերը
Քիւրտերուն մէջ կ'երթայ գործը հաստատելու , հազիւ
տարին երկու անգամ գիւղը կուգայ : Օրին մէկը տուն
դարձած ասեն Քիւրտերը ձորի մը մէջ կը սլաշարեն զին-
քը , խորհելով թէ Մկըր շատ դրամ ունի , աշխոյժ երի-
տասարդը կը տեսնէ որ կեանքը վտանգի տակ է , կը մտնէ
քարի մը տակ , Քիւրտերը չեն համարձակիր վրան եր-
թալ ամբողջ երկու օր , սակայն տեսնելով որ անկարելի է
մնալ այդ քարին տակ , մանաւանդ անօթի , կ'որոշէ քա-
րէն դուրս ելլել , յարձակումով մը ճեղքել շղթան եւ

անցնիլ, հոգ չէ թէ մեռնի: Այս որոշումին վրայ հաստատ
ուխտով՝ խենդի մը սլէս կը յարձակի կռնակին կողմէն
սլաշարող երկու Քիւրտերուն վրայ, առանց խօսելու կը
վիրաւորէ Քիւրտը կ'անցնի շղթայէն, բայց ինքն ալ քա-
նի մը տեղէ կը վիրաւորուի գէշ տեսակէն, արիւններու
մէջ թաթախուն, կը փախչի մութին մէջէն եւ ուղղակի
կ'երթայ Շաղալաթ, շիտակ ցեղասլետ Մուսթաֆա ա-
ղայի տունը:

Ծառաները տեսնելով վիրաւոր մարդը մեծաւորին
լուր կուտան. եղելութիւնը սլատմելով անմիջապէս կը
հրամայէ որ լաւ մը լուանան, յետոյ վէրքերուն դարման
տան իրենց փորձառութեան համեմատ: Մի քանի օրէն
բուական կը լաւանան վէրքերը: Մեծաւորը տեղեկու-
թիւն քաղելով կ'ըսէ Մկըրին, ես քու հայրդ Կոսդանը
լաւ կը ճանչնամ, ես անկից շատ յարգուած եմ, հիմա
քու վրէժդ ինծի թող: Այս ըսելով Մկըրը կը դրկէ դիւղ,
բայց այս աղնիւ Քիւրտ աղան կրակի կուտայ Կոսդան-
եանին դաշող Քիւրտերուն տուները, ատկից վերջ կը
մնայ Բազմաշէնցիներուն բարեկամ, մինչեւ իսկ իր դա-
ւակին Օմէ Կիւլին օրով, հաղար եօթը հարիւր ութսուն
թուականներուն:

ԱԶՕԵԱՆՆԵՐՈՒՆ ԿԵԱՆՔԻ ՄԱՍԻՆ

Հաղար եօթը հարիւր քառասուն թուականներուն Աղօեան Մարդար, եղած է գիւղին իշխանը եւ ամէնէն առաջառ մարդը, տէր աղնիւ բնաւորութեան եւ նշանաւոր գօտեմարտող: Իր եղբայրը Մերկանոս, սիրելի եղած է բոլոր գիւղացիներուն: Պատմութիւնները այնպէս կը ցուցնեն թէ, իր կենաց օրերուն մէջ երբեք չէ գտնուած մէկը, որ այդ մարդոցմէն ցաւ մը ունենայ:

Աղօեան եղբարք ունեցած են 12 տղաքներ՝ կայտառ եւ առողջ, ունեցած են աղջիկ եւ տղայ թոռնիկներ, այնպէս որ մեծ անուն ձգած են նահանգին մէջ, բայց անդուժ ժանտախտը մաքրած է, հաղիւ քանի մը բեկորներ թողելով: Հաղար ութը հարիւր եօթանասունը ութը թուականին ջնջուած է իրենց մականունը:

ՏԱՆԱՊԱՇԵԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԻ ՏՈՒԱԾ

ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԸ

Ըսինք թէ Պղտի Տափ եղած է վոքըր գիւղ մը. շատ քիչ մշակելիք հող ունեցած է. անկարելի եղած է ափ մը հողով ասլրոսատնին ճարել: Աւելի հաց մը ճարելու համար կը պահեն ոչխարներ, քանի որ իրենց կռնակը ունէին ահագին լեռ մը, որ կը կոչուէր Արծիւ լեռ, շատ ոչխար ունենալնուն համար վերջէն ժողովուրդը Սիւրի լեռ անուանած է: Իսկ Օղմաքար ըստած տեղը, Զորգեղցի Օսման անունով թուրք մը վրաններով նստած, ոչխարներու հօտը կ'արածէ շրջակայ դաշտերուն մէջ: Օրին

մէկը Պզտի Տափցիներու հովիւներուն հետ կռիւ մը կ'ու-
նենան Օսմանին մարդիկը: Հայերուն ծառան, որ թուրք
մը եղած է՝ անուշով Մսղոյ, կ'ապանեն եւ հետքը կոր-
սընցնելու համար գետինը կը թաղեն, բայց Բաղմաշէնը
պաշտպան կանգնելով Պզտի Տափցիներուն՝ խնդիրը կը
հետապնդեն: Թաղուած մարդը գտնելով կ'սկսին Օսմա-
նին դէմ կռուիլ, մինչեւ որ կը հեռացնեն իր բոյնէն: Այդ
տեղին մեծ մասը՝ դաշտերով մէկտեղ՝ կը մնայ Բաղ-
մաշէնցիներուն, որ կը կոչուի Մետէգօռ Օսման, եւ կար
մինչեւ մեր օրերը:

ԱՍՏՈՒՐ ՏԷՐՎԻՇԵԱՆԻ ԿԵԱՆՔԸ

Աստուր երիտասարդ ժամանակին կարծես պողպա-
տէն շինուած մէկն է եղած, հասակը շատ բարձր, խիստ
հուժկու, գրաւիչ դիմագիծով եւ բնաւորութեամբ մա-
քուր: Ունէր սեփական հող, ջուր, ամէն ինչ: Զենք դի-
տեր ինչ պարագաներու բերմամբ Օքսիւղեաններու հետ
կռիւ մը կ'ունենայ, մին խօսքով, իսկ Տէրվիշեան Փիղի-
քապէս զօրաւոր: Ամէն մարդ դիտէր թէ Աստուր ան-
յաղթելի է եւ խնդիրը կը փակուի առանց դատարանի:
Բայց չարաթ մը վերջ Օքսիւղեաններու դէղը կը վառեն
գիւղէն դուրս արտին մէջ, ասիկա պատեհ առիթ մ'էր
Օքսիւղեաններուն համար: Կառավարութեան լուր կու-
տան որ Աստուրին հետ կռիւ ըրինք քանի մը օր առաջ,
հիմա գացեր դէղը վառեր է: Աղաները ոստիկան մը կը
ղրկեն որ Աստուրը կառավարչատուն տանի, հոն կախե-
լու համար: Այդ թուականներուն այդպէս կ'ընեն եղեր:
Ժանտարման երբ Աստուրը կ'առնէ որ երթան, մայրը
կ'ուզէ որ ինքն ալ իր զաւակին ընկերակցի: Երբ կ'երթան

կէտուէ ըսուած տեղը, ձորերուն մէջ, Աստուր մօրը կ'ըսէ իր լեզուով. — «Մայրիկ, ի՞նչ կ'ըսես փախչի՞մ»։ «Ի՞նչ կ'ըսես դաւակա, եթէ կրնաս ալ ինչո՞ւ կ'սպասես»։ Քիչ մը եւս կը յառաջանան, խաղող ծախող մը կուգայ։ Ոստիկանը վերջին օրն է բարիք մը ընեմ կ'ըսէ, քիչ մը խաղող կ'առնէ եւ կը նստին ուտելու համար։ Աստուր մէկ կողմ կ'անցնի դիտցնելով թէ անհրաժեշտ պէտք մը ունի եւ կը փախչի արագօրէն։ Երբ քիչ մը կ'ուշանայ, ոստիկանը ձին կը հեծնէ նայելու համար թէ ո՞ւր մնաց, ձին կը դարձնէ ետ, այս կողմ, այն կողմ, բայց ան անհետացած է, միայն հովիւ մը տեսած էր դայն։ Ոստիկանը կը հարցնէ հովիւին թէ ասկից մարդ մը փախա՞ւ. բարի հովիւը սխալ կողմ կը ցուցնէ, ոստիկանը յուսահատ ետ կը վերադառնայ։

Աստուրին մայրը կ'սկսի ծեծել, չարչրկել, աչք, երես արիւններու մէջ թողելով կը տանի կառավարչատուն։ Երբ աղաները արիւնլուայ կնոջ կը նային, կը սարսափին, ոստիկանին կ'ըսեն թէ դուն մարդը փախցուցած ես, այս կինը գէշ վիճակի հասցուցած ես, վատ, միթէ այս կնոջ ձեռքէն հաց կերած չե՞ս, ահա քեզի դաւադան։

Դառնանք Աստուրին։ Շարաթներով կը թափառի լեռ ու ձոր, անօթի ծարաւ, կուգայ Մարիամ լեռ, խրճէ փուղար ըսուած տեղը։ Մինաս Առաքէլեան արտին մէջ կալ կ'ընէ եղեր։ Մինաս ամու, Մինաս ամու, կը կանչէ ան։ Աստուր դո՞ւն ես տղաս, եկուր, եկուր կ'ըսէ Մինաս։ «Անօթի ծարաւ եմ»։ «Եկուր, հաց ալ շատ կայ, ջուր ալ»։ Աստուր Մինաս ամուին քով հաց կ'ուտէ, կը խմէ, կը մնայ երկու շաբաթ. չէ՞ որ կամաց կամաց կալը կը լմնայ. Մինաս կ'ըսէ, այսպէս չըլլար, եկուր որ քեզ Գիւրտ Սանուխ աղային քով դրկեմ, անիկա իմ բարեկամս է, քեզ կ'ըսէ պահպանէ։ Աստուր կ'երթայ աղային քով եղելով թիւնը կը պատմէ եւ կ'ըսէ որ ես անպարտ

եմ : Աղան կ'ըսէ թէ ինչ գնով որ ըլլայ քեզ պիտի պաշտ-
 պանեմ , կեցիր քովս : Երբ աղաները կը լսեն Աստուրին
 ուր ըլլալը , սպառնական նամակ մը վը գրեն Սանուխ
 աղային , սպառասխանը կ'ստանան այսպէս . — « Հայ մը
 չէ , ձեզի հաւ մ'ալ չեմ յանձներ , ինչ որ կ'ուզէք հրամ-
 մեցէք » : Մեր աղաները յուսահատ կուգան Բաղմաշէն
 Տէրվիշեաններու հողերն ու ջուրերը կը գրաւեն : Աստուր
 քանի մը շարաթ կենալէն վերջ , Սանուխ աղայէն կը
 խնդրէ որ Եփրատ գետը անցնէ Ատանա երթալու հա-
 մար : Աղան չատ կ'ստիպէ որ մնայ իր տան մէջ : Աստուր
 կը մերժէ աղային առաջարկը . աղան տիպուած կ'ան-
 ցընէ գետին միւս կողմը եւ Տէրվիշեան Ատանա կ'երթայ :
 Քանի մը տարի վերջ երեւան կ'ելլէ որ Օքսիւղեաններու
 դէզը վառող մարդը թուրք մը եղած է , մեռած ատենը
 խոստովանած է թէ Աստուր անպարտ է , ես վառեցի դէ-
 ղը : Երբ աղաները այս ըւերը կը լսեն , Ատանա նամակ կը
 գրեն Աստուրին եւ անպարտ ըլլալը կը հաստատեն : Աս-
 տուր գիւղ կը վերադառնայ , բայց աղաները հողերը ետ
 չեն դարձներ , միայն կ'ըսեն թէ վարձու պիտի մշակես ,
 այդպէս ալ կ'ընէ : Այդ հողերը Տէրվիշեաններու ձեռքը
 կը գտնուէին մինչեւ վերջը եւ կը կոչուէին Ռէշիտ Պէկի
 հողեր : Այդ թուականներուն միշտ այդպէս էր . ով որ
 գիտնար յարդել աղաները , շողոքորթէր դանոնք , անոր
 կռնակը գետին չէր դար , իշխանն ալ ինքն էր , աղան ալ :
 Այսպէս շուտ բարկացողը վնասով կ'ելլէր :

ՄՂՏԵՍԻ ՏԵՓԱՆ ՄԷԶՈՒԵԱՆԻ ԱՆՑԵԱԼԸ

Մղտեսի Տեփան եղած է մեծ ջորեպան մը, վաթսուներ հինգէն եօթանասուն խոշոր արջառ ունի եղեր։ Անվախ, կտրիճ մէկը եղած է։ Անիկա կը ճամբորդէր տարիներով, բոլոր նաւահանգիստները կ'երթար ասլրանք փոխադրելու։ Եղած է նշանաւոր ձիավարժ. մեծ անուն ունէր Արարիոյ կողմերը. կը խօսէր մաքուր Արաբերէն։ Այդ թուականներուն անկարելի էր որ հասարակ մարդ մը Խարբերդէն ուղղակի Կիլիկիա երթար, բայց Մղտես Տեփան կ'երթար, ինչպէս մէկը իր տունէն ապահով եկեղեցի կ'երթայ, անոր համար երկիւղ ըսուած բանը չկար, գիշեր եւ ցորեկ միեւնոյնն էր, ամբողջ Թուրքիան պըտտած էր։ Երբ Մղտես Տեփան նիղակը ձեռքին ձիուն վրայ կը նստէր, նայելով բան էր արդեօք, անոր տեսքը, սարսափ կուտար Թուրքերուն։ Կը պատմուի թէ անգամ մը դացած է եւ երեք տարի տուն չէ վերադարձած, օրին մէկը կը վերադառնայ գիւղ, իր վաթսունէն աւելի ձիերն ու ջորիները գիւղէն դուրս արտերուն մէջ կ'իջեւանին վրաններու տակ։ Գիւղացիները կը խորհին թէ Թուրքեր են։ Մղտես Տեփան երկու օր վերջ կերպարանաւիով կը մտնէ Բաղմաշէն ուղղակի իր տունը։ Կինը հաց կ'եփէ, մայրն ալ հաց կը բանայ։ «Տիկին, ճամբորդ եմ, կ'ըսէ, հաց մը կուտա՞ք։ Մայրը կ'ըսէ. «Մէկ չէ երկուք առ»։ Երբ հացը կ'առնէ՝ «Հաց եփող տիկին, դուն ալ հացի պէս կարմրուկ ես, համբոյր մ'ալ կուտա՞ս» կ'ըսէ, ու գիմակը վար կ'առնէ։ Մայրը թեւերը բացած իր դաւակը կը գրկէ։ Մղտես Մինաս Տէրփիշեան կը պատմէր թէ անգամ մը Կեսարիոյ վրայով Կիլիկիա կ'երթայինք, դացինք Կեսարիոյ մօտ Լէլէ Պէլի ըսուած տեղը, նայեցանք որ երեսունէն շատ աւելի Զէրքէղներ մեր ճամբան կտրեցին, Մղտես Տեփան ձին կատղեցուց եւ քչեց դէպի աւազակները. գողերը տեսնելով որ բոլորը

նիղաղին ծայրը սլիտի շարէ, անմիջապէս թող առւին
 զիրենք: Այսպէս եղած են անոր կեանքի բոլոր օրերը:
 Օրին մէկը Բաղմաշէնցիք Հաճի Ահմէտ աղային սայլերով
 փայտի կ'երթան Չոր գեղ. երբ կուգան դէպ ի Բաղմա-
 շէն, Մղտես Տեփանն ալ անոնց կը միանայ: Ահմէտ աղա
 կ'ըսէ թէ ի՞նչ կ'ըսես, նիղաղ խաղա՞նք: Մղտես Տեփան
 կը մերժէ: Աղան կ'ստիպէ որ խաղան: Վերջապէս երբ
 կ'սկսի նիղաղախաղութիւնը, Տեփան՝ աղայի կռնակին
 այնպէս վը զարնէ, որ աղան ձիէն վար կ'իյնայ: Աղան
 չէր ակնկալէր ասիկա եւ ուստի ոխ կը սլահէ սրտին մէջ
 եւ յարմար առիթով մը բանտին մէջ կը փճացնէ դայն:

ԲԱԶՄԱՇԷՆԻ ՆՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻՒՆ ՇԻՆՈՒԹԻՒՆԸ

Հազար ութը հարիւր քառասուն եւ հինգ թուական-
 ներուն Բաղմաշէնը ընդարձակուած էր եւ բնակչութիւնը
 մեծ թիւ կը կազմէր, քանի որ այն ատեն սլանդխտութիւն
 չկար եւ ժողովուրդը գիւղին մէջ կը մնար: Այդ թուա-
 կանին Բաղմաշէն ունէր շատ մը մեծ հողագործներ, ա-
 մէն մէկ հողագործ ունէր քառասուն-յիսուն անդամներ:
 Գիւղին իշխանները քով քովի դալով կ'որոշեն նոր եկե-
 ղեցի մը շինել, որովհետեւ Սուլթան Մուրադին շինել
 տուած եկեղեցին շատ սղտիկ կուգար Բաղմաշէնի հա-
 մար: Իշխաններ որոշում տալէ առաջ լուր կը տարածեն
 գիւղին մէջ տեսնելու համար թէ ժողովուրդին տրա-
 մադրութիւնը ի՞նչ է, կամ որչա՞փ աշխատող ձեռքեր
 սլիտի ունենան: Երբ եկեղեցիի շինութեան լուրը կը հաս-
 նի ժողովուրդին ականջը, ամբողջութեամբ ձայն կը
 բարձրացնեն թէ ամէն ինչքերնիս կը տրամադրենք այդ

հիմնարկութեան համար: Իշխաններ նորէն կուգան քով
 քովի, երկար բարակ խորհրդածութենէ վերջ, Շաբաթ օր
 մը կէսօր ատեն գիւղին կեդրոնը ժողով կը յայտարարեն
 բաց օդին մէջ: Այս անգամ իշխանները նորէն կ'ուզեն
 գիտնալ կամ փորձել ժողովուրդին ուժը: Այդ ժողովին
 ներկայ եղած են կառավարչատան աղաները, որոնք աղ-
 նիւ քրիստոնեաներու պէս լուռ ու մունջ մտիկ ըրած են:
 Համբարձում Խէրոյեան կը նախագահէ ժողովին, քանի
 ճը խօսք ըսելէ վերջ ժողովին նպատակը կը բացատրէ,
 բոլոր գիւղացիներ կը ծափահարեն նպատակը: Խէրոյեան
 իր կողմէն մեծ գումար մը տալով հանգանակութիւնը կը
 բանայ, շատ կարճ միջոցի մը մէջ երեք հարիւր յիսուն
 ոսկի կը հաւաքուի: Խոշոր գումար մըն ալ կառավարա-
 կան աղաները կը նուիրեն: Այդ ժողովին մէջ Համբար-
 ձում Խէրոյեան վերակացու կ'ընտրեն: Եկեղեցւոյ շինու-
 թիւնը կ'սկսի հաղար ութը հարիւր քառասունը վեցին,
 մեծ ճարտարապետներով, տեսնելով ըսն էր արդեօք,
 բոլոր գիւղին եռանդը: Գիւղացիք իրենց խոստումները
 յարգելու համար ամէն ինչ կը զոհէին, հարս, աղջիկ,
 տիկիներ, բոլորն ալ իրենց դարդերը կը տրամադրէին
 աշխատանքով մէկտեղ. եթէ մէկը անտարբեր չարժէր,
 ամէն մարդ կ'անիծէր: Վեցէն վաթսուն տարեկան եղող-
 ներ կը գործէին մըջիւններու պէս, քար, ցեխ, ջուր, ինչ
 որ պէտք էր կը կրէին: Եկեղեցիին հիմը կը փորուի տասը
 ոտք խորութեամբ, իսկ լայնութիւնը ութը: Գերեզ-
 մանի քարերը կը բերուին առանց կոտորուելու: Շատ մը
 կիներ իրենց ծնողաց գերեզմանին քարը չկոտորելու հա-
 մար դրամ կը վճարեն: Միսոնց Տիկին Մղտեսի Օղտիկ
 երկու ոսկի կը վճարէ իր հօրը քարը առանց կոտորելու
 պատին դրսի կողմը դրուելու համար եւ այդպէս ալ եղած
 է: Հարուստ կիներ գիւղին բոլոր կայտառ ու զօրաւոր
 երիտասարդները վարձած էին այդ գործին համար: Այդ
 հսկայ երիտասարդները միայն այդ գործին համար կար-
 ծես ծնած էին...:

Եկեղեցւոյ չորս սիւներէն իւրաքանչիւրը երեսուն եւ երկու ոտք երկարութիւն եւ չորս ոտք թանձր եղած են : Մղտեսի Խայաճանի ձեռքով շինուած են անոնք կարճ ատենուած մէջ : Մղտեսի Խայաճան Տրդատի ակէս դօրաւոր մարդ մը եղած է , կարմրայտ , հուժկու , այնքան որ «Յիսուս դուն օգնական» կ'ըսէ եւ սիւնը մինակը կը կանգնեցնէ եղեր : Հրաշալի տեսարան մը պարզուած է սիւները Օղմաքարէն բերելու ատեն : Ժողովուրդը ամբողջ հոն թափուած է դիտելու համար այդ հանդէսը : Տասէն աւելի սայլեր մէկգմէկու զօղուած եւ անոնց լծուած են մետաքս թաշկինակներով դարդարուն եղներ ու գոմէշներ : Երբ սայլերը ճամբայ կ'ելլեն դէպ ի դիւղ , դափն ու սրինգը կը նուագեն եւ տարէց կիներ հաւկիթ կը զարնեն եղներու ճակատներուն եւ կեցցէներ կ'աղաղակեն : Ամէն մարդ զործիք մը ունի իր ձեռքը կոտրածը շինելու համար : Իսկ ուրիշներ պատրաստ են սայլերը եւ եղները լուալու համար :

Շարաթ մը տեւած է չորս սիւները փոխադրելու դործը , ապահով եւ առանց մէկը վնասուելու : Ինչ եռանդով որ սկսած էին այնպէս ալ լրացուցած են եկեղեցւոյ շինութիւնը , չորս երկար տարիներ յետոյ , հազար ութը հարիւր յիսուն թուականին : Մէկ երկու ամիս վերջ եկեղեցիին օծումը կատարուած է բաղմաթիւ ականաւոր Հայերու եւ Առաջնորդին ու քահանաներու ներկայութեան : Բաղմաշէնը եօթը քահանաներ ունեցած է : Օծման հանդէսը տեղի ունեցած է եւ եկեղեցին հոչուած է Մայր Աստուածածին :

Առաջ մէկ էր , երկուք եղաւ ժամերնիս ,
Արեւելէն արեւմուտք գնաց նամերնիս ,
Քսանըչորս կամար եղաւ ժամերնիս ,
Շինեցինք լուսեղէն Մայր Աստուածածին :

Հագար ութը հարիւր քառասունը ութին
Եկեղեցին սկսանք Մեծ Պահոց եօթին.
Ժամերնիս եղաւ նիշդ ոսկի խութին,
Շինեցինք լուսեղէն Մայր Աստուածածին:

Տաճարին դիմացն էր կրաքարին փոսը,
Ութը պատուհան ունէր գմբէթին լոյսը,
Դրախտի ծառ մը շինեմք՝ այդ է մեր յոյսը,
Շինեցինք լուսեղէն Մայր Աստուածածին:

Օգմաքար ապառաժէն չորս սիւն կտրեցինք,
Կեցցէ՛ պողալով նամբայ հանեցինք.
Երկինք գետին դռնացին՝ Աստուած կանչեցին,
Շինեցինք լուսեղէն Մայր Աստուածածին:

Սասանին երկինք, ճոնչեն սայլեր,
Մէկ օրէն հասանք Մնչոյի կալեր,
Գառնուկ, ոչխարներ եւ մատաղ հաւեր,
Սկսանք քաղցրիկ, անուշիկ տաղեր:

Օգմաքարի նամբան շատ դարուփոս էր,
Մեր կամքին համար գիշերն ալ լոյս էր,
Սայլերուն վրայ լամբարի լոյս էր.
Կը քաշէին ժիր եզներ, գոմէշներ:

Մարդ չըմնաց, եկան բոլորը,
Դրախտի վերածուած դրինք սիւները,
Զարդարուած տաճարին սիրուն գոյները,
Ծերուկները կը պաշտէին Քրիստոս Տէրը:

Խունկի հոտ կուգար՝ բուրվառին մէջէն,
Անցնիլս չէր գար խորաններուն մօտէն.
Սոխակներ կ'երգէին սուրբ վերնատունէն,
Քնանամ՝ չեմ կրնար արթննալ իմ անուշ քունէն:

Սիւներէն նետած են երկաթէ հալաթ,
Եկեղեցին դարձաւ Սողոմոնի պալատ,
Պատարագ սկսաւ տէրտէրն, եօթը հաս
Դպիրները շարուած էին մինչեւ ութը կարգ:

Աստուած լսեց աղօթքը ամէնփն,
Քառասուն պղինձ հերիսա դրին,
Սրբազանն սկսաւ իր «Խորհուրդ Խորին»,
Օծեցին անունը Մայր Աստուածածին:

• Սայլերը եկան կալերը,
Հարս, աղջիկ սկսան պարերը,
Ով որ գործել չէր ուզեր,
Անոր մեծ քար կը նետուէր:

Սայլերը եկան գիւղին մէջը,
Սիւնը դրած էին իր մէջը.
Աստուած, մեր գործերը չհանես հէջը,
Լծուած եզներուն զօրաւոր մէջքը:

Սայլերը եկան եկեղեցիին մօտ,
Ամէն մարդ փութացած էր հող.
Եզներուն թափեցէք կանաչ խոտ,
Բուրվառէն կուգայ ի՞նչ անուշ հոտ:

Սիւնին մէկը ներս քաշեցին,
Աղօթքի կայնելով՝ Աստուած կանչեցին.
Տէրտէրներ եկան խաչակնքեցին,
Դպիրներուն շապիկ հագցուցին:

Սիւնին ծայրը վերցուցին,
Տակը կապար լեցուցին.
Այդ օր մէկ մարդ գոհեցին,
Հայր մայր հոն կանչեցին:

Սիւներուն վրայի չորս կամարը,
Տպեցինք եկեղեցիին մեծ տոմարը,
Դիւրութեամբ գտան հնարը,
Մայիս ամսուն էր այդ օրը:

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ԽԵՐՕԵԱՆ

Համբարձում Խերօեան եղած է նշանաւոր լեղուա-
դէտ, Թունդ գիւղասէր, Փիղիքասէս առողջ ու զօրաւոր:

Հաղար ութը հարիւր եօթանասուն Թուրաններուն
Թուրք կառավարութեան զօրքին կերակուրը կուտայ ե-
ղեր. կը պատմուի թէ այնչափ աղղեցիկ եղած է որ Թուրք
պաշտօնեաներ կը խոնարհէին անոր առջեւ, ինչպէս զօրք
մը կը խոնարհի զօրասպետի մը առջեւ: Խերօեան տասը
տարիէն աւելի շարունակած է կառավարութեան հետ
դորձ ունենալ: Հինգ հաղար ոսկի պարտքի տակ ձգած
է կառավարութիւնը: Ինչ ինչ պատճառներով դրամը չեն
վճարած, որով դատ կը բանայ կառավարիչին դէմ. տես-
նելով որ ձայնը պիտի չլսուի, կ'ըսէ. «Դատա Պոլիս պիտի
փոխադրեմ»:

Եւ այսպէս կը ձգէ Խարբերդը եւ դաւակը՝ Գրիգորը
առած կ'երթայ Պոլիս, հոն կը դնէ դպրոց. ինքը կը վա-
րէ դատը երկարատեւ, վերջապէս կը շահի:

Սուլթանը կը հրամայէ որ դրամը վճարուի Խարբեր-
դի գիւղերու հասոյթէն, բայց Խերօեան չընդունիր, ըսելով
թէ կարմիր ոսկի կ'ուղեմ: Խնդիրը դարձեալ առկախ կը
մնայ. նորէն կը վերադառնայ Խարբերդ. քիչ մը գործե-
րը կարգադրելէն վերջ միւս սլոտիկ տղան հետը առած
կրկին կը վերադառնայ Պոլիս: Բայց աւա՛ղ, Պոլիս չհա-
սած՝ աննշան գիւղի մը մէջ կը սպաննուի. իր առնելիքն

ալ կը փճանայ . Բաղմաշէնի համար մեծ կորուստ մը կ'ըլլայ անոր մահը :

Ենովք Փիլիկեան եղած է մեծ դրամատէր : Այդ թըլականներուն եկեղեցիի շինութեան խոշոր գումարով մը մասնակցած է . ինչպէս իր կինը Հավաս , օր Գնտօեաններուն աղջիկը եղած է , իր նախնիքներուն պէս նախանձախնդիր գտնուած է իր սիրած գիւղին :

Իսրայէլ Փիլիկեան մեծ վաճառական եղած է , միշտ աղնիւ . ապրած է իր դրացիներուն հետ քաղցր եւ սիրով :

ԱՃՈՂ ԳԵՐԴԱՍՏԱՆՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

Կը պատմուի թէ Աճէմեանները մեծ դերդաստան մը եղած են . միայն սաչափը ետեղեկացուած է որ սկիզբէն Պարսկաստանէն մէկը եկած է Պարբերդ եւ յարմարագոյնը ընտրած է Բաղմաշէն . հոն բաւական ատեն կենուլէ վերջ ամուսնացած է . շատ բարի մէկը եղած է , յետոյ սկսած է Պարսկաստանէն ապրանք բերել ծախել . մի քանի տարիներ յետոյ բաւական լաւ ապագայ մը շինած է . կրկին անգամ գացած է Պարսկաստան , այս անգամ կողոպտուած է : Մարդը այլեւս չէ ուզած նոր փորձ մը կատարել եւ մնացած է Բաղմաշէն : Ան սկսած է ուրիշ գործերով զբաղիլ եւ օր ըստ օրէ շէնցնել իր տունը : Վերջերս Աճէմեաններ եղած են :

Ղաղարեաններու մասին կը պատմուի թէ՝ շատ կանուխէն եկած են Պղտի Տափէն . կը ճանչցուէին Հոգըսդընօենք մականունով . Ղաղարենք կը կոչենք , որովհետեւ երբ Պղտի Տափէն կուգան Բաղմաշէն կը մնան , երկար տարիներ յետոյ գաղթականներ կը բնակին տուներնին . կը լսենք թէ ենիչէրլիներ կային այդ ժամանակ : Ղաղարեան-

ներէն մէկը, որ սաստիկ բարկացուտ եղած է, երբ մու-
հաճիր մը ճաշէն վերջ դրամ կը պահանջէ իրմէ, կը կատ-
դի եւ սղոցով մուհաճիրին վիզը կը կտրէ: Ատկէ վերջ կը
մնան Ղաղարեաններ:

ԽԱՆ ԱՂԲԻԻ ԳԻՒՂԸ

Ա. Հ. մ. է տ ճ ա ն ե ն ց տունը գիւղին ամէնէն մեծն
էր, խոշոր բաղմուժիւն մը կար իրենց տան մէջ. բոլորն
ալ անվախ կտրիճներ էին. հարկահաւաքիչները դժուա-
րութեամբ դրամ կը պահանջէին անոնցմէ: Այս տան գը-
լուխը կը դառնուէր ծերուկ մը, որ հակառակ իր առաջաց-
եալ տարիքին, կայտառ ու զօրաւոր մէկն էր. մենք գին-
քը կը կոչէինք Պետրոս ամու, հարիւր տասը տարեկան
էր, բայց ակռայ քաշած չունէր: Հաղար ութը հարիւր
ութսունը երկու թուականին Պետրոս ամու կ'ըսէր թէ իր
մեծ հայրը հարիւր քսան տարեկան եղած է: Կը պատ-
մէր խան Աղբիւրի թուրք գիւղ մը ըլլալը: Խանին բըլ-
րակին վրայ առարկելիք հող կեցած է Բաղմաշէնցիներու.
Խանգիւղ միշտ բախման կուգայ եղեր Բաղմաշէնցիներու
հետ, հակառակ անոր որ Գնտօեանի կամ էկօթենց քով
եղած վաւերագրին մէջ գիւղին սահմանները ցոյց կը
տրուէին, բայց խան Աղբիւրցի թուրքեր շարունակ նե-
ղութիւն կը հանեն եղեր: Պատմութենէն կը հասկցուի որ
այս բաները կը սրտաւհէին հաղար վեց հարիւր թուակա-
նէն առաջ: Օրին մէկը նեղութիւնը կը ծագի առաւօտուն
արտերը հերկելու ժամանակ. Բաղմաշէն լուր կը տրուի
թէ Խանցիները եղներ եւ էշեր տարած են. գիւղը բոլորը
դուրս կը թափուի, մեր սիրելի Տէրվիշը իր բոյնէն դուրս
կը թռի տապալարը ուսին, աչքերը կարմրած, կարծես ծառ

կտրելու կ'երթայ: Հող էր որ պիտի գիտցնէր թէ վաթսուն տարի լեռներուն մէջ անցընել ի՞նչ ըսել էր: Կռիւը շատ չէ տեւած եւ հանդարտած է: Այդ կռիւէն յետոյ Խան Աղբիւր գիւղը կը գաղթեն եւ արդեւքը կը վերցուի: Նոյն պատմիչները կը հաստատեն թէ Պղտիկ Տափի բնակչութիւնը երբ քաղաք պիտի երթար՝ մեր գիւղին լեռան կասարէն կը ճամբորդէր, որովհետեւ Խան Աղբիւրցիք նեղութիւն կը հանեն եղեր:

ՏԷՐ ԳԱՐՐԻԷԼԵԱՆՆԵՐՈՒ ԳԵՐԴԱՍՏԱՆԸ

Տէր Գարրիէլեաններ ունեցած են շատ մը եկեղեցականներ: Կը պատմուի թէ այդ տունէն եօթը տէրտէր ձեռնադրուած են: Ունեցած են հսկայ երիտասարդներ, մանաւանդ Յարութիւն, Թորոս եւ Զիւլան երիտասարդները: Օրին մէկը Աշուան ցորեն քաղել կ'երթան. բարեկամի մը տունը գինի կը խմեն. քիչ վերջը գետակը լուացուիլ կ'երթան եւ երկուքն ալ կը խեղդուին: Նոյն տանը մէջ ապրած է Վահան տէտէ անուն ապառաժի սէս մարդը որ Տիգրանակերտ գացած եւ ցորենը Խարբերդէն աժան տեսնելով հինգ քառորդի չափ ցորեն է գնած եւ իր կըռնակը դնելով գիւղ բերած է: Զելոյեան Կարապետ հետը եղած կ'ըլլայ: Նոյնպէս Մղտեսի Տեփան եւ դօտեմարտիկ Օհանը: Այս վերջինը ամէնուն ծանօթ հռժկու մարդ մըն էր. դօտեմարտած է Տիգրանակերտ, Պաղտատ, Մուսուլ, Հալէս, Կիլիկիա եւ ամէն տեղ յաղթած է: Օհան մեծ ջորեպան էր:

Օհան խիստ բարկացուած մէկն էր: Օր մը վէճի մը պահուն Մղտեսի Պօղոս Մուրատեանը դաշունահարեց իւր

ձեռքովը. կրնայ եղած ըլլալ որ շատ մը բաներ պիտի
ընէր դեռ, եթէ գիւղին մէջ մէկը տեսնէր: Իր քոյրն ալ
դարկած է: Երբ կառավարութիւնը կ'իմանայ, տասը ոս-
տիկան կը դրկէ գիւղ՝ Օհանը ձերբակալելու համար,
բայց ան գիւղէն քիչ հեռու քարի մը վրայ նստած է եղեր:
Երբ տասը ոստիկանները Օհանը կը տեսնեն, ըսած են
թէ «Վնաս չունի, ասանկ երիտասարդ մը մէկ-երկու
մարդ վիրաւորած է, բան մը չէ», եւ կը վերադառնան
Տէր Գաբրիէլէնց տունը՝ իրիկուն ատեն եւ հաւու եւ ոչ-
խարի միւս կո'ւղենք, կ'ըսեն: Տէր Գաբրիէլէաններ հաղիւ
կլկլլ հաց կրնային դտնել, դառնուիլ ի՞նչպէս դտնէին:
Այս բաները խօսուած ատեն Օհան սլասուհանէն կը դի-
տէ եղեր, կամացուկ մը ներս կը մտնէ գիմակը փոխուած
եւ կ'ըսէ թէ Օհանը կրնա՞ք բռնել կամ թէ կը ճանչնա՞ք:
Երբ «այո» կ'ըսեն, դաշոյնը կը քաշէ եւ շուտով դուրս
կը հրամայէ: Անոնք շատ կ'աղաչեն որ մինչեւ առտու
մնան եւ յետոյ վերադառնան Խարբերդ: Ժամանակ մը
վերջ նաճարեանները իրենց լաւ ձին կը ծախեն: Օհան
կուգայ կ'ըսէ թէ «Մղտէս Մերկանոս, անգամ մը ձին
նստիմ փորձեմ, եթէ լաւ է կ'առնեմ»: Լա՛ւ, կ'ըսեն:
Օհան ձին կը հեծնէ եւ «Կեցէ՛ք բարով, գիւղացիներ»,
կ'ըսէ, կ'երթայ Ատանա: Ան ասլրեցաւ Սիս, մեռաւ Սիս
եւ լաւ գերեզմանաքար մըն ալ դրուած է իր գերեզմա-
նին վրայ:

Տեղեկութիւն ունեցողներ կը սլափեան թէ Մալխաս-
եանները չափ մեծ գերդաստան մը եղած են. մեծ հո-
ղադորձ եւ ջորեպան: Իրենց անցեալը մաքուր եւ անա-
բառ եղած է, միշտ լաւ խօսուած է իրենց մասին: Ը-
սինք թէ եղած են դօրաւոր մարդիկ:

Ատենօք երկու եղբայրները՝ Մղտէսի Յակոբ եւ
Մղտէսի Պօղոս, առեւտուրի համար Կիրասոնի կողմե-
րը կ'երթան: Վերադարձին թուրք կամ քիւրտ դիւղի մը
մէջ վէճ մը կ'ունենան. վէճը կռիւի կը փոխուի, Մղտէ-
սի Յակոբ կ'ըսէ. «Եղբայր, չըլլայ թէ փախչիս, եթէ
փախչիս՝ մեզ կը սպանեն, ուրեմն կունակդ տուր կըռ-
նակիս, եթէ քու կողմէդ դան՝ դուն դարկ, իմ կողմէս
դան՝ ես կը դարնեմ»: Կռիւը սկսած է: Մեր առիւծները
դարկած են աջէն ու ձախէն դրեթէ երկու ժամ ամբողջ:
Թիւրքերը տեսնելով որ անկարելի է այդ երկու մարդի-
կը իրենց տեղէն չարժել, վազ անցած են: Մեր առիւծ-
ները յաղթական դնացքով մը ճամբանին շարունակած
են: Մալխասեաններու մէջ մեծ սեղանաւոր հարուստ
մը եղած է:

ԲԱԶՄԱՇԷՆԻ ՄԵԾ ՈՒՆԵՒՈՐՆԵՐԸ

ՀԻՆ ԹՈՒԱԿԱՆԻՆ

Նաճարեաւանները մեծ հողագործ եղած են . ունեցած են քսանէն աւելի եղներ , ձիեր , շատ մը արջառներ . աղքատի համար ծնող Նաճարեաւանները աղքատներուն օգնող եղած են միշտ : Եկեղեցիի շինութեան համար մեծ ծառայութիւն մատուցած են . Բաղմաշէնի մէջ մէկը որ ոսկիին արժէքը չէր դիտեր , Մղտէսի Մարկոս Նաճարեաւին քով կը տարուէր : Սամուէլեանները ունէին շատ մը եղներ , կովեր , երկու հարիւրէ շատ աւելի ոչխարներ , վեց եօթը ձիեր : Մղտէսի Ապտալ Սամուէլեան մեծ գործեր տեսած է եկեղեցիի շինութեանը առթիւ : Մղտէսի Ապտալ դուռը բաց պահած է աղքատներուն առջեւ , առանց հիւրի ճաշ չէին ըներ . երեք ճաշասեղան կը դըրուէր տանը մէջ : Մղտէսի Ապտալ սապէս կ'ըսէ եղեր իր տնեցիներուն . — «Միայն իմ օրովս է որ հաց պիտի ուտէք , քանի որ ծուլութիւնը պատած է ձեզ» : Իրաւ որ այդպէս ալ եղած է : Կը պատմուի թէ Սամուէլեաններէն քսանըհինգ տարեկան երիտասարդ մը տունէն վախուստ տուած եւ դացած է Սերաստիոյ կողմերը Խանդալ գիւղէն երկու ժամ հեռու տեղ մը եւ հոն ամուսնացած ու ունեցած է զաւակներ : Իր տոհմէն երեւան կուգայ եպիսկոպոս : Շատ զօրեղ եւ հարուստ մէկը ըլլալով՝ միշտ բախում կ'ունենայ եղեր Խանդալի մեծին հետ :

ՇԱՀԲԱԶԵԱՆՆԵՐՈՒ ԱՆՑԵԱԼԸ

Շահբազեանները եղած են ամէնէն մեծ եւ բազմամարդ տունը. մեծ հողագործ եւ ջորեական, մեծ խօսքի տէր: Մղտէսի էկոր շատ յարգանք ունէր իւր գիւղին մէջ: Թուրքերը պատկառանքով կը խօսէին Շահբազեաններու հացին ու ջուրին մասին: Աղքատները սիրել, գիւղացիները պաշտպանել եղած էր իրենց նշանաբանը. մեծ գոհողութիւն ըրած են եկեղեցիի շինութեան առթիւ:

Մղտէս էկորի յաջորդած է Մղտէս էգնոյ, աւելի ուղղամիտ եւ անաչառ մէկը: Օրին մէկը Բազմաշէնցիները կառավարական աղաներուն փայտը կ'երթան սայլերով: Մղտէս էգնոյ Շահբազեան, խօսքի տէր մարդ, հետերնին կ'երթայ. վերադարձին Թիմար դաշտին մօտիկ քիւրտերուն հետ կուիւ մը կ'ունենան: Մղտէս էգնոյ՝ «Տըղաք, մի՛ վախնաք, սպաննեցէ՛ք», կ'ըսէ: Երեսունէն աւելի քիւրտեր դետինը կը փռեն, յետոյ սայլերուն ետեւը կ'ապելով կառավարչատուն կը տանին: Այս կուիւին այսպէս կ'երգեն.

Շահբազեան էգնոյ ըսաւ «Շուտ ըրէ՛ք,
Տապարներով անոնց մարմինները յօշոտեցէ՛ք,
Քիւրտերը թող ըլլան միշտ մեզի էշ,
Թող տեսնեն թէ ի՛նչպէս է Բազմաշէն»:

Կ'ըսուի թէ Շահբազեանները հաստատուած են քիւրտերուն մէջ: Շատ հարուստ եւ ազդեցիկ եղած են: Այդ թուականներուն Ավիկեան մականունով կը ճանչցուին եղեր: Օրին մէկը Թուրք մը կուգայ մեծ ջոկատով մը եւ կ'իջեւանի Ավիկեաններու տունը: Ան ամէն յարգանք կը վայելէ եւ քանի մը օր հիւր կը մնայ: Մեկնելու ժամանակ այս բարձր պաշտօնեան «Օլա՛ն, Շահբազ օղլի», կ'ըսէ եւ այսպէս անոնց անունը Շահբազեան կը մնայ:

ՄՈՒՐԱՏԵԱՆՆԵՐՈՒ ԿԵԱՆՔԻ ՄԱՍԻՆ

Մուրատեաններ եղած են հողագործ եւ մեծ ջորե-
պան, ամէնէն խոշոր եւ զօրաւոր մարդիկը ունեցած են :
Հազար ութը հարիւր եօթանասունը երեք թուականին
Մուրատեանները Տիգրանակերտ թուրքի մը դրամ տա-
լիք կ'ունենան, արջառ գնած ըլլալով անկէ : Տիգրանա-
կերտէն հարիւրապետ մը, հետը ունենալով տասներկու
հողիէ բաղկացեալ ջոկատ մը, կուգայ ուղղակի Բաղմա-
շէն Շահբաղեան Ապտալին տունը կ'իջեւանի. այս վեր-
ջինը հարկահաւաքիչն էր : Երկու ոստիկան ալ Մուրատ-
եաններուն տունը կ'երթան եւ կ'ուզեն որ նեղութիւն հա-
նեն, բայց Մուրատեանները միշտ կը խուսափին : Իրի-
կունը շատ ուշ ատեն բոլորը խումբով կուգան Մուրա-
տենց տունը, բայց դուռը փակուած կը գտնեն : Մուրատ-
եան Գէորգ իւր կնոջը կ'ըսէ. ես երեւան չեմ ելլեր. դուն
գնա դուռը բաց եւ ըսէ թէ էրիկս տունը չէ. նոյն ատեն
Պետրոս եւ Գէորգ պատրաստուած կ'սպասեն. երբ Գէորգի
կինը Եղնար Խաթուն կ'իջնէ դուռը բանալու, առանց
հարցումի ոստիկանը սուրին կոնակովը խեղճ կնոջ կը
դարնէ : Կինը լալով աստիճաններէն վեր կը բարձրանայ.
ոստիկաններու խումբը դէպի վեր տանիքը կ'ելլէ թէ չէ՝
Պետրոս եւ Գէորգ գիշերանոցով սենեակներէն դուրս կը
թռնին, կ'սկսին ոստիկաններուն դարնել եւ վարը փողոց
թափել զանոնք : Ասոնք հարիւրապետին հետ կ'երթան
Շահբաղեան Ապտալին տունը, եղելութիւնը կը պատմեն
երկու մարդ երեւան ելան որոնք լերան չափ հսկայ էին.
ատանկ խոշոր մարդիկ ուռսին մէջ ալ չկան : Խօճապաշի,
— կ'ըսեն անոնք, — հիմա մենք Մէղլիքէ պիտի երթանք,
բայց կը վախնանք, դուն ալ հետերնիս եկուր, չըլլայ
թէ երկու մարդ երեւան ելան որոնք լերան չափ հսկայ էին.
բայ կ'ելլեն դէպի Մէղլիքէ, բայց Մուրատեան Պօղոսը
առաջ դացած օրէնքի դիմած էր արդէն : Երբ ոստիկան-

ները Մէգիրէ կը հասնին՝ ուղղակի բանտ կ'երթան, բայց
գիշերը կաշառք տալով կը փախչին: Ատանկով Մուրա-
եաններու սլարտքը կը փճանայ իր տեղը:

ՓՈՐՁԱՌՈՒԹԵԱՄԲ ԲԺԻՇԿ

Հէքիմ Սարգիս Հէքիմեան աղնիւ բնաւորութեան
տէր մարդ մըն էր, շատ օգտակար կ'ըլլար դիւղացիներուն:
Բաղմաթիւ հիւանդներ բժշկած է իւր փորձառութեամբ:
Հակառակ իր ուժեղ կազմին՝ չէր ուզեր որ որեւէ մարդ
իւմէն ցաւ մը դգար: Սարգիս Հէքիմեան օրին մէկը
իւր արտը հերկելու կ'երթայ. գիշեր ատեն շատ ուշ ժա-
մանակ կը տեսնէ որ տասնի չափ աւաղակներ իրեն կը
մօտենան: Սարգիս Հէքիմեան արօրին մաճը թող կու-
տայ եւ անանկ լեղու մը կը դործածէ որ աւաղակները
կը հասկնան թէ մարդը մինակը չէ եւ շատ մը ընկեր-
ներ ունի: Սարգիս առանց սպասելու կը մօտենայ եւ
ինքը աւաղակներուն վրայ հղօր յարձակում մը կը դոր-
ծէ: Աւաղակները կը ստիպուին փախչիլ. Հէքիմեան
աղօթելով տուն կը վերադառնայ զօրասպետի պէս:

ԲԱԶՄԱՇԷՆԻ ԿՂԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Հաղար լեց հարիւր եօթանասուն թուականներուն Բաղմաշէն ունէր տասներկու կղերներ . կ'ապրէին եղբօր սէս . գիւղին համար մեծ ծառայութիւն կ'ընէին . անոնց քարոզին նիւթն էր միշտ յարգել մեծերը , սիրել աղքատները , կերակրել չունեւորները , իրական Քրիստոսի փոխանորդներ , անոր համաձայն կը վարէին իրենց սլաշտունը : Զկար մէկը որ դժգոհութիւն մը ունենար կղերներուն հանդէպ . սլզտիկ եկամուտով մը կ'ապրէին , գոհ սրտով : Ասիկա հարկաւ փոխուեցաւ վերջին ժամանակները :

ՄՂՏԵՍՈՆՑ ԱՂՔԱՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ

Մղտեսոնց մարդասիրութեան եւ աղքատասիրութեան համար սլարծանքով կը խօսէին հայ թէ թուրք : Տուներնին լիքն էր միշտ եւ առատօրէն կը բաշխէին աղքատներու չէր ելլեր . տուներնին մեծ մարդիկ կ'իջեւանէին . չկար մէկը որ Մղտեսոնց հացը կերած չըլլար : Մեծ հողագործ էին , նոյնպէս մէջերնին ջորեպան կար . տուներնին լիքն էր միշտ եւ առատօրէն կ'բաշխէին աղքատներուն : Յովակիմ Հաղարիսանեան , որ այդ տան ղաւակն է , խարբերդի նշանաւոր երիտասարդն էր , հասակը բարձր , դեղեցիկ , զօրաւոր դօտեմարտիկ էր : Հարուստ եւ նմանը չտեսնուած երիտասարդ մը , որ նախանձը կը շարժէր մօտիկ բարեկամին : Հաղար ութը հարիւր ութսուն թուականներուն Յովակիմ իր արտը ջրելու կ'երթայ , գիւղէն մէկ

Ժամ հեռաւորութեամբ ձիր գիւղին սահմանը, եւ հակա-
ռակորդ թուրք դրացիին գնդակով կը դարնուի: Երեք
օր վերջ Յովակիմի դիակը սայլով Մէղիրէ կառավարու-
թեան կը տարուի: Կառավարութիւնը կը պատասխանէ
թէ դուք բռնեցէք, մենք կը պատժենք: Ահա լաւ պատաս-
խան մը քեզի: Մղտեաոնց ցեղէն էին Քէլ Գէվօեանները,
որոնք փայլուն անցեալ մը ունեցած են. այս գերդաստա-
նին վերջին մարդն էր Գրիգոր Քէլ Գէվօեան, լաւ նկա-
րադրի տէր, բոլորովին անաչառ եւ գիւղի իշխաններէն
մէկը: Օրին մէկը երկու ոստիկաններ հարկ հաւաքելու
համար կուլան Բաղմաշէն, կ'իջեւանին կօշկակար Մա-
րութին տունը: Գիւղին դղիրը Սարգիս Շահբաղեան, կե-
րակուր կը տանի. ոստիկանները կերակուրին վրայ կը
թքենն՝ ըսելով թէ մենք միայն խորոված հաւ կրնանք
ուտել:

Շահբաղեան դուրս կ'ելլէ պահանջուած հաւը դտնե-
լու, թէեւ օրը շատ ուշ էր. յանկարծ Գրիգոր Քէլ Գէվօ-
եան կը հանդիպի, եղելութիւնը կը պատմէ անոր: Գրի-
գոր ոստիկաններուն սենեակը կը մտնէ ու կը հարցնէ
թէ ի՞նչ կ'ուղէին: Լա՛ւ, կ'ըսէ, քիչ վերջը ձեզի գոհա-
ցում պիտի տամ: Գրիգոր երկայն փայտ մը ձեռքը ա-
ռած՝ նորէն կը վերադառնայ ոստիկաններուն քով: Ելէ՛ք,
ձեր խորոված հաւը բերած եմ, կ'ըսէ ու կ'սկսի աջէն ու
ձախէն դարնել: Մարդիկը շատ կը խնդրեն որ ղիրենք գիւ-
ղէն դուրս չվռնտէ, բայց Գրիգոր մտիկ չընել. գիւղէն
կը հեռացնէ զանոնք: Այդ իրիկուն կիները կ'ըսէին իրենց
աղօթքին մէջ. «Ապրի՛ն Գրիգորեանները, հազար ու մէկ
անգամ ասլրին»:

ԲԱԶՄԱՇԷՆԻ ՀԱՍԱՐԱԿ ՏՈՒՆԵՐԸ

Զըլօեանները փայլուն անցեալ մը ունեցած են, բաւականաչափ հարուստ եղած են եւ լաւ հողագործ, երկու հարիւրէն աւելի ոչխարներ ունին եղեր: Զըլօեան Մելքոն գիւղին իշխաններէն մէկն էր. բարի եւ անաչառ մարդ, ինչ որ էր իր դաւակը:

Միքայէլ Տէր Պետրոսեանները բաւական մեծկակ տուն մը եղած են, չարութենէ ետ քաշուող մարդիկ էին. ունեցած են առողջ երիտասարդներ. նաեւ նշանաւոր երաժիշտ մը՝ Օհան Տէր Պետրոսեանը, որու կորուստը կ'ողբայ Բաղմաշէնի հասարակութիւնը:

Պօղոսեանները միշտ եղած են աստուածավախ. ունեցած են աշուղ Արուսթը, մեծ սլարծանքով կը խօսէին աշուղին մասին: Բայց օրին մէկը Արուսթ առեւտուրի կ'երթայ Կեսարիայի կողմերը՝ Զաթգիւղ. տան տէրը կ'ըսէ Արուսթին որ խաղ մը ըսէ: Ան կը սլատասխանէ թէ չեմ ըսեր: Մարդը նորէն կ'առաջարկէ, բայց կրկին կը մերժէ:

Փլթօեանները առաջուց եղած են աղքատիկ. նոյն ատեն կոխէ խուսափող: Փլթօ Կիրակոս շատ կատակասէր մէկը եղած է. թուրք աղաները կ'ըսեն թէ Կիրօ Քէհեայ, եկուր թուրք եղիր որ նեղութիւններէն ազատիս. Կիրակոս կը սրտասխանէ թէ եթէ թուրք ըլլամ ձեզի պէս աղա չեմ կրնար ըլլալ, հասարակ թուրքի մը պէս թրքութիւնը ի՞նչ պիտի ընեմ:

Տէր Սարգիս Քահանան ալ իր մեծ դերը ունեցեր է, լաւ ազգասէր էր, բայց շատ վերասլահ էր: 1890 թուականներուն Մշեցի երիտասարդ մը իւր տան մէջ սլահեց երկու ամիս առանց մէկին գիտցնելու... Տէր Հայրը Վարդանանց Տօնի օրերուն իր քարողին մէջ կը բացատրէր անոր նշանակութիւնը:

Մղտէսի Մինաս մեծ մարդ էր . բնածին լեզուազի-
տութեամբ մեծ համբաւ հանած էր բոլոր դաւառներուն
մէջ : Մեծ սխառուոյ տէր մարդ դարձած էր կառավար-
ութեան շրջանակներուն մէջ . մէկ երկու տող նամակով
չատ մը դործեր կրնար տեսնել : Հաղար ութը հարիւր
ութսուն թուականներուն քաղաքասլետութեան թեկնա-
ծու ընտրուած եւ յաջողած էր . բայց ինքը չէ ընդունած :
Հաճի Աղան որդեգրած էր փոքր եղած ատեն . եթէ մեծ-
նամ Բաղմաշէնի տէր պիտի ըլլամ , եւ այդպէս ալ ե-
ղաւ : Այդ թուականէն Բաղմաշէնի իշխան եղող Մղտէ-
սի Մինասին դուռը բաց էր , ամէն բան տուներնին կար :
Եթէ պատահէր որ թուրք պաշտօնեաներ իջեւանէին իր
տունը , այնպիսի կըթուած ու քաղաքավար լեզու մը կը
դործածէր որ , դիմացինը կը հասկնար որ հասարակ
մարդ մը չէ Մղտէսի Մինաս : Կատողած մէկը մէկ երկու
վայրկեանէն գտնուէր կը դարձնէր : Շատ անգամներ
քիւրտ դրացիները վէճ մը , կռիւ մը կ'ունենային մէկըդ-
մէկու հետ , Մղտէսի Մինասին քով դանդառի կուգային ,
եւ անիկա կը կարգադրէր : Կարելի՞ էր որ մէկը հակա-
ռակ բան մը խօսէր : Շատ մեծ կորուստ մը եղաւ անոր
մահը ամբողջ դիւղին համար : Մղտէսի Մինաս Խարբերդ
քաղաքին մէջ քալած ատեն արժէքաւոր քսակ մը կը
դտնէ , մէջը յիսուն դուկի : Մինաս Քէհեայ անմիջապէս
կը յայտարարէ : Օր մը վերջ տէրը՝ թուրք մը կուգայ
եւ իբր իրը կը պահանջէ , քսակին սլաքունակութիւնը
ճշտօրէն ըսելով : Մղտէսի Մինաս քսակը կուտայ
թուրքին : Ատիկէ վերջ մեծ գովեստով կը խօսին իբրեւ
հաւատարիմ եւ ազնուական մէկը :

ԽԱԼԱՃԵԱՆ ԵՂԻԱՅԻ ԿԵԱՆՔԸ

Խալաճեան առոյգ եւ կայտառ երիտասարդ մըն էր , հասակը բարձր , ճարպիկ երիտասարդ , մեծ ջորեական մըն էր , տարին երկու անգամ հազիւ գիւղը կը գտնուէր : Իր գեղեցկութիւնը չափ սահման չունէր . տեսնողները անգամ մըն ալ կ'ուզէին տեսնել : Եղիա իր ճամբորդութեան ընթացքին կռիւներ կ'ունենար . օրին մէկը Օրատու նաւահանգիստին մէջ Յոյներու հետ կը կռուի եւ կը յաղթէ թշնամիին , առանց իր մազին մէկ թելը կորսնցնելու : Քաջ երիտասարդին կեանքը այս եղած է մինչեւ վերջին վախճանը :

ԱՊՏԱԼ ՇԱՀԲԱԶԻ ՕԳՏԱԿԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

Հաղար ութը հարիւր եօթանասունը ութը թուականին թրքաց թղթադրամը իր արժէքը կը կորսնցնէ . այդատեն հարկաւաքիչը Խօճապաշի Ապտալ Շահբաղեան եղած է : Բաղմաշէնէն կը հաւաքէ քառասունը հինգ հաղար դահեկան : Դրամին անկման մասին բոլոր գիւղերը գիտէին արդէն եւ ամէն գիւղ իւր Խօճապաշին դրկած էր կառավարութեան մօտ տեսնելու թէ ի՞նչ պիտի ըլլայ : Բաղմաշէն եւս իւր կարգին դրկած էր Ապտալ Շահբաղեանը : Կառավարութեան դուռը հաւաքուած են վաթսունը չորս գիւղի հարկահաւաքիչներ : Շահբաղեան ամէնէն առաջ կառավարութեան սրահը կը մտնէ եւ ուղղակի կուտակալին կը մօտենայ ու այնպիսի լեզու մը կը գործածէ , որ մարդուս մարմինը կը դողայ նկարագրելու :

Երբ Շահբաղեան իր բերանը կը բանայ եւ կ'ըսէ . «Օ՛հ , կուսակալ էֆէնտի , Ձեր մեծութիւնը թող բարեհաճի խընայել Բաղմաշէնի կործանման . եթէ չընդունիք այս գրամը , կորսուած է Բաղմաշէնը . Ձեր մեծութենէն օղնութիւն կը խնդրեմ . Դուք բարի էք , Դուք գորովագութ էք , Դուք աղնիւ էք» : Ասլտալ Շահբաղեան հաղիւ այս խօսքերը արտասանած՝ եւ ահա կուսակալը կը հրամայէ որ գրամը համբուի : Շահբաղեան իր երախտագլտութիւնը յայտնելէ յետոյ սրահէն կը մեկնի . յիսունէն աւելի Բաղմաշէնցիներ իր գալստեան կը սպասէին , դայն իրենց գիլկերուն մէջ կ'առնեն եւ ուրախութեամբ գիւղ կը վերադառնան :

Տէր ԿԻՐԱԿՈՍԻՆ ՆԱՄԲԱԻԸ ԵՒ

ՎԵՐՋԻՆ ԴԺԲԱԽՏՈՒԹԻՒՆԸ

Հաղար եօթը հարիւրի ատենները Տէր Կիրակոս մեծ կղերական մը եղած է : Գիտակցութեանը հետ մէկտեղ մեծ ազդեցութիւն ունեցած է կառավարական շրջանակներու մէջ . երկար ատեն մեծ սլարծանքով խօսած են Տէր Կիրակոսի մասին : Ունեցած է մեծ հարստութիւն , հող , ջուր եւ շատ մը արջառներ : Տէր Հայրը բոլոր աղաներուն գործակատարն էր : Աւա՛ղ սակայն որ երջանկութիւնը , այդ համբաւը , այդ լիք հարստութիւնը երկար չեն տեւած : Չարամիտներ լուր կուտան աղաներուն թէ Տէր Կիրակոսը ձեր կոնակէն շինած է իր հարստութիւնը : Աղաները համոզուելով այս խօսքին՝ կուգան Տէր Հօրը բոլոր ունեցածը կը գրաւեն : Ատկէ վերջ Տէր Կիրակոսենք եղած են աղքատ , մինչեւ մեր օրերը :

Այդ թուականէն առաջ ալ թուրքերը եկած գրաւած են հայերու հողերը, բացի մէկ հայէ մը, խարաման Հէքիմեան, որ ինքզինքը ձեռք չէ տուած, իր ճարտիկութեամբ ու լեզուադիտութեամբ միշտ խուսափած եւ այդպիսով փրկած է իր կալուածը:

Չօսեանները մեծ գերդաստան մը եղած են: Չօսեան խաչատուրի կիներ խումար ամէնէն աղքատասէր կիներ էր: Ունեցած է հինգ մանչ զաւակներ, ամէնքն ալ դօտեմարտիկ, մայրերնուն սէս յաղթական: Չօսեան օրին մէկը Գարահիսարի կողմերը առեւտուրի կ'երթայ քանի մը ընկերներով: Վերադարձին քանի մը ոստիկաններու կը հանդիպի: Ոստիկանապետը կը հարցնէ թէ ի՞նչ է անունդ: Անունս խարա խարիման է կը սլատասիանէ: Ո՞ւր տեղացի ես, կը հարցնէ կրկին: Խարբերդցի: Ո՞ւր կէ կուգաս: Գարահիսարէն: Բեռներդ ի՞նչ են: Գարասագըղ: Ոստիկանապետը կ'ուզէ նեղել, բայց քաջ մարդը կ'ղղուշացնէ որ հանդիստ մնայ: Վախկոտ ոստիկանապետը ապուշ կտրելով կը հառանայ:

Եղիկեանները Կօշկակարեաններ էին, վերջէն ունեցած են զօրաւոր մարդիկ եւ դօտեմարտիկներ: Խաչատուր Եղիկեան նշանաւոր դարձած էր իր դօտեմարտութեան մէջ: Ազնիւ երիտասարդը Պոլիս սլանդիտութեան կ'երթայ: Օրին մէկը կը դօտեմարտի օտարի մը հետ, խաչատուր կը յաղթէ. օր մը քնացած ժամանակ խաչատուր կ'սպաննուի թշնամի չար մարդէ մը: Երբ այս սպանութեան լուրը գիւղը կը հասնի, բոլոր գիւղացիներ կը սղան անոր մահը:

Ճեւթեանները եւ Խորսիկեանները մէկ տուն եղած են չատ կանուխէն, Ճեւթեաններ եղած են միշտ ազնիւ, չարութենէ հեռու կեցող: Խորսիկեաններ ունեցած են զիտակից կղերական մը, Տ. Գրիգորը, որ առաջնակարգ երաժիշտ մըն էր. նաեւ ունեցած են նշանաւոր զէնքի սիրահար Կիրակոս Խորսիկեանը:

ԲԱԶՄԱՇԷՆԻ ԵՐԿՈՒ ՔԱՐԷ ՀԱՆՔԵՐԸ

Բաղմաշէնի քարէ հանքերը կը շահագործէին Մղտեսի խայաճան եւ Պօղոս Գլլոճեան: Գարբիէլեաններ եւս կ'արտադրէին ահագին քանակութեամբ դործուած քարեր: Նշանաւոր էին արհեստի մէջ: Շէնքեր կամ եկեղեցի շինելու համար մեծ դործեր կ'ընէին:

ԽԱԶԱՏՈՒՐ ՓԸԼԹՈՅԵԱՆԻՆ ՍՊԱՆՆՈՒԻԼԸ

Սուլթան Համլտի դործակալները սկսած էին իրենց ակռաները սրել Հայերը բնաջինջ ընելու համար: Հաղար ութը հարիւր ութսուն եւ հինգ թուականներուն տասնը հինգի չափ ոստիկաններ կուգան Բաղմաշէն տուրք հաւաքելու համար: Շատ մը չունեւորներ ամառուան տաք արեգակին տակ կը կայնեցնեն եւ ամէն մէկուն տարբեր տարբեր սլատիժ կուտան: Սաչատուր Փլթոեանին բերանը կը լեցնեն ձիւթով եւ կ'ստիպեն որ երկինք նայի ամբողջ տաք օրը, իրիկունը կը ձգեն որ տուն երթայ դրամ գրտնելու եւ սլատրաստուելու յաջորդ օրոքան: Սաչատուր տուն կ'երթայ ուղղակի անկողին, ուր չարչարուելով տասնը հինգ օր վերջ կը մեռնի: Այս մահուան լուրը կը դրուի «Մշակ» թերթին մէջ: Խուլագիւղցի ասամնարոյժ Միրազեանը, որ թերթին բաժանորդ էր, լուրը լսելուն սէս կը փութայ Մէղիրէ՝ կառավարութեան մօտ եւ եղելութիւնը սրտմեկով դատ կը բանայ, բայց առաջնորդը դատը կորսնցնել կուտայ: Աղնիւ Միրազեան դատը Պոլիս կը փոխադրէ Պատրիարքարանին հեռագրելով: Ա-

ռաջնորդը հոն ալ կը խանդարէ, Միլրադեան յուսահատ՝
անձամբ կ'երթայ Պոլիս Պատրիարքարան, բայց նորէն չի
յաջողիր: Այդպէսով ամէն բան կը կորսուի: Այս դէպքին
սլաւահաճ ատենը Բաղմաշէնի ռատիկաններուն գլխաւորը
Հայ մըն էր, Մէդիրէցի Օրչուճի Թօրօյին տղան Սարգիսը,
որ Պոսթոնի մօտիկները կը բնակի:

ԱԲՐԱՀԱՄ ՎԱՐԺԱՊԵՏԻՆ ԿԵԱՆՔԷՆ

Աբրահամ Վարժապետ տասնըհինգ տարեկան հասա-
կին տեղւոյն Լուսաւորչականաց դպրոցը կ'աւարտէ եւ
կ'ըլլայ լաւ երաժիշտ մը: Մէկ տարի վերջ կը մտնէ տեղ-
ւոյն Բողոքական դպրոցը, կը հետեւի քարողչութեան.
քսան տարին հազիւ բոլորած կ'աւարտէ իր կրթութիւնը
եւ կրկին կը վերադառնայ Հայ Առաքելական Եկեղեցին:

Գիւղացիները տեսնելով երիտասարդին քարողչու-
թիւնը՝ կ'առաջարկեն որ դիւղին դասատու ըլլայ. բայց
Օքսուդեան կը մերժէ առաջարկը՝ ըսելով որ դեռ տարիքս
չի ներեր, եւ ինքը ուրիշներու հետ Արաբկիրի կողմերը
կ'երթայ: Կը սլատմուի թէ՛ որ մէկ Հայ դիւղ որ ըլլար,
եկեղեցի պէտք էր երթար, երբեմն քարող ալ կը խօսէր,
այնպիսի եռանդով մը, որ ներկաներու սրտերուն ծալ-
քերը կ'արիւնոտէր: Օհան Զօպօեան կը պատմէր թէ օ-
րին մէկը Ակնայ գիւղերը Փինկան կը հանդիպին, եկեղեցի
կ'երթայ եւ կը մասնակցի դպրութեան: Արարողութե-
նէն վերջ կ'առաջարկուի քանի մը խօսք խօսելու: Օք-
սուդեան երբ իր անուշ թափանցող նայուածքը կը սեւեռէ
հոժ բաղմութեան վրայ, բոլորն ալ իրեն կը դրաւէ եւ սի-
րոյ ու միութեան Աւետարանը կը քարոզէ անոնց: Մի

քանի տարի յետոյ գիւղին իշխաններուն ստիպման տակ
 Օքսուղեան կ'ստանձնէ դատատուութիւնը երկար տարի-
 ներ: Վագանձի ատեններ երբեմն Արաբկիրի կողմերը
 կ'երթար սրտոյտի համար: Շատ կանուխէն իր մէջ ար-
 թընցած էր աղգային հողին, շարաթը մէկ քանի անգամ
 եկեղեցիին մէջ մեծ գիրքը կը կարդար, հաղիւ մէկ եր-
 կու բառ կը լսէր ժողովուրդը, եւ ան կ'սկսէր իր քա-
 րողին: Անկէ վերջ կը ծանուցանէր թէ Կիրակի կէսօրին
 ժամերգութիւն վայ միայն տղամարդոց համար, ժամա-
 նակէն շատ կանուխ ինքը եկեղեցին էր արդէն: Այդ բարի
 եւ մեծ մարդը, երբ աչքերը կը դարձնէր գէսի ներկա-
 ները, բոց մը կը ժայթքէր աչքերէն. հպարտ դանկին
 տակ հրաբուխ մը եւ սրտին մէջ մեծ վիշտ մը կար կար-
 ծես կը վարանէր դուրս տալու, միայն սաչափը կրնար
 ըսել, անոնք որ դիրար սիրեն, Յիսուսը սիրած կ'ըլլան,
 ով որ յարդէ իր դրացին, անոր ապագան վայլուն է:
 Այդ պահուն ամբողջ հողիովը կ'աշխատէր գիտցնել ժո-
 ղովուրդին թէ ինքը երջանիկ կ'ըլլար երբ սէր եւ միու-
 թիւն տեսնէր:

Արրահամ վարժապետ բոնակալութեան առջեւ գը-
 լուխ ծոռղ չէր, ոչ ալ հարստութեան առջեւ խոնարհող:
 Ան զոհ զնաց նախանձին իր ամէնէն մօտիկ աղգականին,
 որ իր քարողին արդելք հանդիսացաւ: Վարժապետը ստի-
 պուեցաւ թողուլ իր գիւղը, դադթել Վերի Խոխ՝ ամբողջ
 հինգ տարի, մեծ վիշտ պատճառելով իր աշակերտնե-
 րուն: Բաղմաշէնը կրկին պէտքը զգաց վարժապետին հա-
 զար ութը հարիւր ինիսունը մէկին, ետ կանչեց դայն:
 Ան կրկին սկսաւ քարողել իր քաղցր եւ յանկուցիչ լեզ-
 ւովը: Վարժապետին այս երեւոյթովը կը հպարտանային
 իր աշակերտները: Հազար ութը հարիւր ինիսունը երկու-
 քին դպրոցէն կը բացակայի Վարժապետը, կը պտտի
 Խարբերդի գիւղերը եւ Հայ ժողովուրդին կը քարոզէ,
 նիւթ ունենալով ծախէ վերարկուղ եւ զէնք մը առ կեան-

քիղ պաշտպանութեանը համար, քանի ուշ չէ...: Խոսուած քարոզին նիւթը կառավարութեան ահանջը կը հասնի քիչ վերջ: Վարժապետը եղելութեան անտեղեակ՝ իր դործը կը շարունակէ: Սկիզբէն պատմութեան մէջ յիշեցինք թէ իր ազգականներէն մէկը քարոզներուն հակառակ էր: Մամիշ Գառապար ապտակած էր այդ արգելք եղողը. բայց Վարժապետը Գառապարին ըսած էր. — Ընկեր, պէտք է երթաս այդ մարդէն ծնկաչոք ներողութիւն խնդրես, այս է աղնուութիւնը:

Հաղար ութը հարիւր ինիսունը երկուքին Վարժապետ յանկարծամահ կ'ըլլայ դիշեր ատեն, մեծ վիշտ պատճառելով իր ընտանիքին, նոյնպէս ընկերներուն: Մահէն վերջ Ս. Գրքին մէջ գրութիւն մը կը գտնուի, որ սապէս կը գրէ. —

«Աիրելի կինս Ճուվար, մէկը կայ որ դադաւիարիս հակառակ է, մէկը կայ որ սիրտս կապել կ'ուզէ. գուցէ կեանքիս վախճանը մօտ ըլլայ. սիրելիս մի ցաւիր, այրի եղիր: Իսահակիս հոգ տար, անոր մէջ մեծ հոգի մը կը տեսնեմ»:

Նոյն տարին, չենք յիշեր որ մէկ օր, առաւօտ կանուխ հաղարապետ մը քսանէն աւելի ղինուորներով միւս դասատուին տունը կը պաշարեն, կը ձերբակալեն զայն եւ տունը գտնուած գրքերը հաւաքելով կ'երթան դըպրոց, հոն եղածներն ալ կ'առնեն եւ դասատուին հետ մէկտեղ ուղղակի Մէդիրէ կ'երթան: Թէեւ Խոճապաշի Գրիգոր կ'ուզէ հետը երթալ, բայց հաղարապետը կ'արգիլէ, ըսելով՝ ես քու բարեկամդ եմ, կը թելադրեմ որ այս խնդիրներէն հեռու մնաս:

Յակոբ Փայթոնճեան վեց ամիս բանտ մնաց, մինչեւ որ հաստատուեցաւ թէ իրենց փնտռած վարժապետը մեռած է:

ԿԱՐՈՒԵԱՆ ՅՈՎՍԷՓ

Կարուեան Յովսէփ եղած է ջորեպան . կը ճամբորդէր Թուրքիոյ ամէն կողմերը : Գեղեցիկ դիմագիծ եւ մաքուր նկարագիր ունէր , ասոր համար սիրելի դարձած էր բոլոր գիւղացիներուն , մասնաւորաբար իր գրացիներուն : 1884 Թուականներուն իր ընկերոջը Տօնապետ Խորսիկեանի հետ գիւղէն բաժնուելով Սերաստիոյ կողմերը գացած են : Բոլոր գիւղացիները ճամբու դրին զանոնք տըխրութեամբ , կարծես Սուրբ Հոգին կը վկայէր թէ Յովսէփը պիտի չտեսնէին այլեւս : Այդպէս ալ եղաւ : Վերադարձին մարմինը ուղտով գիւղ բերին , բոլոր գիւղը սուգի մէջ մնաց :

ՄԱՐՍՈՒՊԵԱՆՆԵՐԸ

Մարսուպեաններ եղած են շատ աղնիւ ու մաքուր նրկարագրի տէր մարդիկ : Մարսուպեան Մովսէս եղած է գիւղին իշխաններէն մին , միշտ հաւատարիմ գտնուած է իր պաշտօնին մէջ եւ մեծասպէս օգտակար եղած է Բաղմաշէնի եւ մինչեւ վերջը կը խօսուէր անոր մասին : Օրնիկ ալ նոյնպէս լաւ մէկը եղած է , ատեն մը գիւղին հարկահաւաքիչը եղած է : Անկեղծութեանը համար մեծ կորուստ ունեցած է : Նոյնպէս Աստուր հօրը պէս բարի եղած է , միշտ համերաշխ ապրած է իր գրացիներուն հետ :

ԲԱԶՄԱՇԷՆԻ ՄԱՐԴՈՑ ՃԱՐՊԻԿՈՒԹԻՒՆԸ

Տէր Արուսթէնք ունեցած են լաւ կղերական մը՝ Տէր Յարութիւն։ Շատ մարդասէր եւ աղքատասէր եղած է իր վախճանելէն վերջ դաժնուած է սլզտիկ շիշ մը միւռոն։ Տէր Արուսթէնք շատ լաւ վիճակ չեն ունեցեր, ուրեմն կ'որոշեն միւռոնը ծախել. տան մէկ մարդը բեռ մը խաչխաչի իւղ իր իշուն կը բեռցնէ, միւռոնը հետը առած կ'երթայ Խարբերդի շրջակայ գիւղերը, ամէն մէկ գիւղ ուր կ'երթայ շիշին միւռոնը ցոյց կուտայ եւ ձէթը կը ծախէ, այսպէսով ամբողջ երկու բեռ ձէթը միւռոնը ըսելով կը լմնցնէ եւ մեծկակ դումար մը դրամ շինելով տուն կը վերադառնայ։ Ասիկա ալ այն ատենուան համար ճարպիկութիւն էր, քանի որ հիմա Եւրոպայի մէջ բամսկը մետաքս է, ասլակին աղամանդ է կ'ըսեն ու կը ծախեն ։

ԳԷՈՐԳ ԲԱԶ ՄՆՋԻԿԵԱՆԻՆ

ԿԱՏԱՐԱԾ ԴԵՐԸ

1888 թուականներուն Խարբերդ գարնան եղանակին երաշտութիւն կը տիրէր, բոլոր բոյսերը կը չորնային։ Այդ երկրի ժողովուրդը այն հաւատքը ունէր թէ, եթէ նոր մեռնող վամ սատկող թուրքի մը գլուխը բերուի աղբիւրին մօտիկ առուակի մը մէջ թաղուի անձրեւ կուգայ։ Այս հաւատքին վրայ հիմնուելով՝ Բաղմաշէնի հողագործները Մղտեսոնց Գէորգի (որ մենք կը կոչէինք Արմըշատ Գէւլօ), կ'ըսեն թէ՝ քեզի երեք չափ ցորեն կուտանք եթէ թուրքի մը գլուխը բերես։ Գէորգին առաջարկուած գործը շատ ծանր էր, բայց իր գիւղին սիրոյն

յանձն կ'առնէ : Ան երկու օր վերջ գիւղէն կը մեկնի , առանց մէկու մը ըսելու թէ ուր կ'երթայ : Այդ երկու օրուան մէջ ամէն բան կ'ուսումնասիրէ : Վերջապէս Գէորգ կ'երթայ Անճօղ գիւղը՝ բոլորովին քրդաբնակ : Գիշերը ուշ ատեն կը մեկնի դէպ ի գերեզմանատուն , կ'սկսի գետինը փորել , քիչ վերջ գեղեցիկ աղջիկ մը դուրս կուգայ , որուն մաղերը մինչեւ կրուկը վ'երկարէին , քիչ կը մնայ որ գեղեցկութեանը համար գլուխը չկտրէ , բայց ինքզինքը ամուր բռնելով , աղջիկը փոսէն դուրս կոնակին վրայ կը սլառկեցնէ թէ չէ , ահա վը տեսնէ որ քանի մը հեծեալ ոստիկաններ կուգան : Ի՞նչ ընէր խեղճ մարդը , եթէ փախչէր վիճակը սուսի դէռ պիտի ըլլար . մտքին մէջէն անմիջապէս կայծակի արագութեամբ դադարաւոր մը կ'անցնի , ծառի երկարութեամբ մարդը փոսին մէջ կըռնակին վրայ կը սլառկի . գեղեցիկ աղջիկը իր վրայ ծածկելով : Թէեւ աղջիկը բոլոր մարմինը չէր կրնար ծածկել , բայց ոտքերը դէպ ի փորը քաշած էր : Ոստիկանները կը համին եւ չորս յոդմը կը նային որ մէկը սրահած չըլլայ : Առանց կասկածելու թէ մարդը աղջկան տակը սրահուած կը մնայ , ոստիկաններէն մէկը կ'ըսէ թէ կրնայ ըլլալ որ գիւղացիները շատ ուշ մնացեր են մեռելը ծածկելու եւ գործը վաղուան թողուցած են , ուրեմն եկէք երթանք : Քիչ յետոյ Գէորգ կամաց մը աղջիկը վրայէն վը վերցնէ , ինքն ալ փոսէն դուրս կ'ելլէ , աղջիկը նորէն գետինը կը սլառկեցնէ եւ այս անգամ գեղեցիկ աչքեր տնեցող գլուխը մարմինէն կը բաժնէ , տոսրակին մէջ դնելով արագ արագ կը հեռանայ : Երբ իրեն սլաշտօն տուող մարդոց քով կուգայ՝ սասլէս կ'ըսէ . — «Ահա ձեզի թուրքի գեղեցիկ գլուխ մը , ո՞ւր է մեր երեք չափ ցորենը» :

Արմշատ Գէորգին հայրը եկած է Տէրսիմէն եւ ամուսնացած է Բաղմաշէնի մէջ , ծնած է Գէորգ : Բաղմաշէն Տէրսիմէն մարդ առած է , իսկ Զէյթուն մարդ տըլած է եւ ան գոյութիւն ունէր մինչեւ վերջը :

ԿԱՄՕԵԱՆՆԵՐՈՒՆ ԱՆՈՒԱՆ ՄԱՍԻՆ

Կամօեանները եղած են բաւական լաւ մարդիկ, աղքատները սիրող, ողորմող մարդ եւ չարութենէ ետ քաշուող: Կամօեանները առաջուց կը կոչուին եղեր Սարխականներ. գաղթած են Չոր գիւղէն, հաստատուած են Բաղմաշէն: Սարխականներուն մէկը Քրիստոսի գերեզմանը տեսնելու փափաքով Երուսաղէմ կ'երթայ, նաւային ճամբորդութեան մը առթիւ նաւը կը խորտակուի, բայց մարդը կայմին գազաթը կ'ելլէ եւ ջուրէն դուրս կը մնայ: Երեք օր վերջը օգնութեան կոչման կ'աղատեն: Մարդը Քրիստոսի գերեզմանը տեսնելու փափաքէն հրաժարելով ուղղակի տուն կը վերադառնայ եւ ատկէ վերջ կը կոչուի Կարօեան: Ունեցած են նաեւ կայտառ երիտասարդ մը որ Եղէգցի պէկերը նիղակով կը դարնեն ու կը սպաննեն:

Կարօեանները եղած են բաղմամարդ տուն մը, ունեցած են կղերներ, Տ. Օհան, Տ. Միքայէլ, իսկ Տ. Գրիգոր եղած է ամենագիտակից կղերը: Վերջի մարդիկն էին Յովակիմ, Մինաս, Յարութիւն:

ԲԱԼՕԵԱՆՆԵՐ ԱՇՈՒՂ ՈՒՆԵՑԱԾ ԵՆ

Բալօեաններ գաղթած են Բալուէն, եւ հաստատուած են Բաղմաշէն: Անցեալին մէջ ունեցած են մաքուր նկարագրի տէր մարդիկ: Եղած են հողագործ, եկեղեցիի շինութեան առթիւ մեծ ծառայութիւն մատուցած են: Բալօեան տան մէկ անդամը եղած է աշուղ. անպարտելի եղած է միշտ անոր մեղամաղձոտ ձայնը. իսկ անոր հիւսած տաղերը միշտ լռեցուցած են հակառակորդները:

Վերջին մարդը եղած է Փասիլոս, որ տասը տարիէն չատ աւելի եղած է դիւղին գլխաւորը: Իր մեծ ծառայութիւնը մատուցած է ժողովուրդին: Իսրայէլ Բալօեան եղած է Բողոքական, միշտ չարիքներէ խուսափող, իսկ Մինաս՝ աղգասէր եւ բարի մարդ մըն էր:

Նօրօեանները եղած են մեծ հողագործ: Տուներնին լիք, աղքատներուն համար միշտ գորովագութ. եկեղեցիի շինութեան առթիւ մեծ զոհողութիւն ըրած են: Պատմիչներէն կը տեղեկանանք թէ իրենց ամենազօրաւոր եղները տրամադրած են սովորներով: Վերջին մարդը եղած է Սերուբ Նօրօեան, դիւղին իշխաններէն մէկն էր եւ անաչառ խօսող մարդ մը:

Կարամուէնք լաւ մարդիկ եղած լին: Պօղոս ամուսն Բաղմաշէնի ամէնէն անաչառ եւ մաքուր նկարագրի տէր մարդը եղած է: Սարգիս Օղլօնք կտրիճ, անվախ մարդիկ էին. Գասսար եւ Սարգիս երկու ժամ աւաղակներուն հետ կռուելէ յետոյ ձերբակալած են գողերը: Մեծ պարծանքով կը խօսէին Գասսարին վրայ, քաջութեանը հետ մէկտեղ զօրաւոր մարդ էր: Իր զաւակներն էին Սադօ եւ Կարասլետ եւ իր մայրը խումար՝ տխար կին մըն էր:

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ԽԱՐԻՊԵԱՆ

Համբարձում կը կոչուէր Եղիտ: Բացառրենք թէ ի՞նչպէս եղած է ատիկա: Երիտասարդ ժամանակին ըմբոստ բնաւորութեան տէր մէկը եղած է: Օրին մէկը դաշտը հերկած ժամանակ Մղտեա Եղոյ Շահբաղեանին հետ կոխ մը կ'ունենայ: Խարիպեան կը սլարտուի, բայց իր թունդ բնաւորութիւնը թոյլ չի տար որ մոռնայ: Ժամանակէ մը վերջ Մղտեա Եղոյ եկեղեցիէն տուն դարձած պահուն Համբարձում դաշոյնով մը կը զարնէ. Շահբաղեան թեթեւ կերպով կը վնասուի, խնդիրը կը փակուի առանց դատարանի, բայց Համբարձումին անունը կը մնայ Եղիտ: Իր զաւակը Պաղտասար՝ գեղեցիկ դիմագծով երիտասարդ մը եղած է, խիստ զօրաւոր, փայլուն անցեալ մը ունեցած է, բայց անգուլթ մահը շուտով վերջացուցած է անոր երիտասարդ կեանքը:

Նօրժեաններուն վերջին մարդը եղած է Սերոբ, որ գիւղին իշխաններէն մէկն էր. եղած է շատ անաչառ, աղքատներուն համար միշտ ողորմող:

Կօշկարենք մեծ տուն էին, ամէն տեսակ արհեստաւոր ունէին: Մղտեա Ապտալ, Ակոբ, Պարոն լաւ մարդիկ եղած են միշտ: Եղիկեանները ըսինք որ զօտեմարդիկ եղած են միշտ: Մարտիրոս տասը տարի գիւղին գլխիւրը եղած է, երբեք մէկը ցաւցուցած չէ: Հակառակ իր լաւութեանը՝ թունաւորեցին այդ անկեղծ մարդը, նախանձելով անոր համբաւին: Մուշեղ եւ Գասպար եղած են զօրաւոր մարդիկ:

Սաղոյեանները չորս եղբայրներ եղած են. Աղնաւուր, Գէորդ, Մղսի Մինաս եւ Սուքիաս: Ժամանակ մը եղած են հողագործ, վերջէն Սուքիաս դացած է Ատանա եւ հաստատուած է հոն իր ճարպիկ լեզուագիտութեան շնորհիւ: Հողագործութեան բաժնետէր եղած է տեղւոյն կառավարիչին հետ, դարձած է Սուքիաս էֆէնտի: Շատ

օգտակար եղած է Հայերուն, մանաւանդ իր գիւղացիներուն: Անոր անունը մեծ հռչակ ձգած է Ատանայի նահանգին մէջ:

Աղամեաններու վերջի մարդը եղած է Կիրակոս, մաքուր ներարագրի տէր էր եւ հարիւր տասը տարի ապրեցաւ: Իր զաւակները Սարգիս եւ Ասլտալ, իր աղգականները Օսկիան եւ Ասատուր լաւ մարդիկ էին:

Կարվօեանները ժամանակին եղած են լաւ տուն, հողագործ եւ ջորեպան էին: Յակոբ, Եղոյ եղբարք ունեցած են դոմէշներ, մատակներ, այսպէսով լաւ անցեալ մը ունեցած են: Երկու եղբօր զաւակներն էին Համբարձում, Խաչօ, Կարապետ, Յովսէփ նոյնպէս Փլլիպպոս: Գիւղին տարիքոտ կիներն էր Խուկօյէնց Թարվէղ Պաճին:

Պետրոսեաններէն բաժնուած Յարութիւն, որ մենք կը կոչէինք Քէչաւորենք, եղած է շատ խոշոր մէկը: Հագար ութը հարիւր ութսուն թուականներուն թուրք մսագործները ոչխարներ կը բերէին գիւղերը, կը մորթէին եւ Հայերուն ապագիկ կը ծախէին: Մարտ ամսուն կուգային ոստիկաններով կը հաւաքէին: Աչնան վերջի ամիսներուն Բաղմաշէն կը բերեն իրենց ոչխարներուն հօտը միւսը սուղ ըլլալուն համար մէկը չի համարձակիր մօտենալ. մսագործները բաւական կ'սպասեն, կը տեսնեն որ Քէչաւոր Արութ կուգայ: Մարդիկը կ'ըսեն Արութ քէհեային որ մսին գինը կտրէ, որպէս զի ժողովուրդը առնէ, քեզի ալ երկու դահեկան պակաս կը հաշուենք: Լաւ կ'ըսէ եւ չորս ոչխար կը դատէ: Գիւղացիները կ'սկսին գնումը, այսպէսով բոլոր ոչխարները կը ծախուին: Կուգայ Մարտ ամիսը, մսագործները կուգան Արութ քէհեայէն դրամ կը սահանջեն: Ես դրամ չունիմ, ձեզի պըղինձ սլափ տամ կ'ըսէ: Համաձայնելով զանոնք կը տանի իր տունը, մութ անկիւն մը, ուր հաղիւ զիրար կրնային տեսնել, հողէն շինուած աման մը կուտայ անոնց: Երբ կը շիւքը կը դարնեն՝ կը տեսնեն որ շատ ծանր է. ի՞նչ կ'ընես.

Արութ քէհեայ, ասիկա հողէն շինուած բան մըն է, կ'ըսեն: Վայ դուք իմ ասլրանքիս չէք հաւնիր, չէ որ ձեր մօին մէջ ալ բոլորը ոսկոր էր կ'ըսէ ու հաստատուն փայտ մը ատենելով մարդոցը աջէն ձախէն կը դարնէ, անոնք թէեւ կ'ուզեն փախչիլ, բայց ճամբանին կորսնցուցած են, մինչեւ որ դուրը աչքերնուն կ'երեւնայ՝ մարմիննին ալ կը սեւնայ: Այսպէսով Արութ քէհեային տալիքը կը վճարուի...: Խաղարեաններուն վերջին մարդիկը եղած են՝ Զատուր, Աստուր եւ Աղնաւուր: Հողագործ էին ինչպէս Յովհաննէս էր:

Թէրղեանները մեծ հողագործ էին, ունէին եղներ, կովեր, ոչխարներ, սեպհական հողեր, ունէին նշանաւոր երաժիշտ՝ Յովհաննէս Թէրղեան:

Խարդիկեանները մեծ ջորեպան էին, Մղտեա Յակոբ ամէնէն լաւ եւ մաքուր մարդն էր, յարդելի եղած էր բոլոր գիւղացիներուն, անոր համար որ ինքն ալ գիւղացիները կը սիրէր, բայց իր զաւակը Գրիգոր բախում կ'ունենայ Հէքիմեաններուն հետ եւ իր կեանքը վրայ կուտայ:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՅՈՒԼԻԿԵԱՆԻՆ ԿԵԱՆՔԸ

Յուլիկ Արութ պարծենկոտ չէր. ամբարները լեփ լեցուն էին ցորենով եւ դրամը առատ էր տանը մէջ:

Արութ օրին մէկը առեւտուրի կ'երթայ Դատէմ գիւղը. հոն կը տեսնէ ծերուկ կին մը՝ մաքուր հագուած, անմիջապէս կը սիրէ, յետոյ կը հասկնայ որ ամուսին չունի, ուստի իր բարեկամներուն միջոցաւ կ'առաջարկէ կնոջը հետ ամուսնանալ եւ ձեռքը կը խնդրէ. կինը եւ բարեկամները կ'ուզեն հասկնալ թէ ո՞րչափ կարողութիւն ունի. Արութ կը պատասխանէ թէ հաղարաւոր մեղուներով փեթակներ ունիմ, կովեր, մատակներ, շատ մը եղներ, մեծ արջառներու տէր մարդ եմ. նոյնպէս շատ մը հողեր եւ ջուրեր ունիմ: Այս բաները խօսելով ծերուկ կնոջ սիրտը կը դրաւէ: Քիչ յետոյ պատրաստուելով ճամբայ կ'ելլեն դէպ ի Բաղմաշէն: Երբ կուգան Սորսըրիի հողը, Արութ ծերուկ նոր հարսին կը ցուցնէ ընդարձակ դաշտեր, ուր ոչխարներ ալ կ'արածէին: Այս ամէնը մերն է կ'ըսէ: Խեղճ կինը խենթ կ'ըլլայ որ այս ամենուն տէրը պիտի ըլլայ: Երբ արտին կը մօտենան, մատովը կը ցուցնէ եւ կ'ըսէ որ ատիկա իմ սեպհական ստացուածքս է, իրաւ որ խեղճ մարդուն ունեցածը բոլորը այդ էր: Քիչ յետոյ կ'երեւնայ Բաղմաշէնի եկեղեցիին դմբէթը: Կը տեսնե՞ս կնիկ այդ մեր պալատին գըմբէթն է: Տուն կը հասնին: Ծերուկ նոր հարսը ինչ տեսնէ, եկած տունը հազիւ չորս հինգ գառնուկ կրնար պարտրկուիլ: Կը հասկնայ որ մարդը խաբած է զինքը եւ ուստի հնարքներ կը խորհի եւ վերջապէս կը վերադառնայ Դատէմ:

ՀԱՃԻ ԶԱՏՈՒՐԻ ԿԵԱՆՔԷՆ

Հաճի Զատուր Մաղաքեան, քսան երկու տարեկան հասակին մէջ եղած է ջորեպան եւ դէնքի սիրահար, առաջին պատեհութեամբ սկսած է Խարբերդի մօտիկ քաղաքները շրջիլ եւ գոհանալ քիչ բանով. յետոյ բարի նախանձը շարժած է ղինքը, տեսնելով որ ուրիշները աւելի հեռու քաղաքներ կը ճամբորդեն: Հաճի Զատուր ուրիշները դերազանցելու համար ուզեր է ուղղակի Ատանա ճամբորդել, արտասովոր բան մը այդ ատենուան համար: Զատուր իր հաստատ որոշումը տալէ յետոյ ճամբորդելու պատրաստութիւն կը տեսնէ՝ Եղսիկ Օղլուն հետ միասին: Քանի մը օրէն ամէն բան պատրաստ է, ահա մեկնումի օրը կը մօտենայ: Կարաւանները ճամբայ ելած են արդէն: Կէս ժամ վերջ ինքն ալ պիտի մեկնի գիւղէն, կէսը մնաս բարովի դացած են, մայրը, կինը լալով կը համբուրուին ու կը համբուրուին, կարծես այլեւս պիտի չկրնային տեսնել զիրար: Զատուր իր ձին նստած փամփուշտները կարգով շարած կուրծքին վրայ, արծաթափայլ դաշոյնը կողքին կապած եւ սիրուն հրացանը ձիուն կողքին փողը դէպի վար կախած, ոտքը նետած է վրան: Վերջին վայրկեանն է եւ պիտի բաժնուի, բոլոր բարեկամները անոր ձեռքը կը սեղմեն, ան յանկարծ կը խփէ ձիուն կողքին եւ կը հեռանայ. «Տէրը հետը ըլլայ» կ'ըսեն ու կուլան: Զատուր կը ճեղքէ կոսդանը, կ'անցնի Կավուռ տաղին եւ շուտով կը հասնի Ատանա:

Իր գործերը կարգադրելէ վերջ, ճամբայ կ'ելլէ դէպ ի Խարբերդ: Եթէ պատահէր որ կարաւանին առջեւ մէկը ելլէր, բոց ու կրակ կտրած կը յարձակէր եւ փախուստի կը մատնէր դայն: Զատուր իր ճամբորդութեան ընթացքին շատ մը փորձանքներէ աղատելով ապահով հասած է գիւղ, թէեւ շատերը կը կարծէին թէ կորսը-

ւած է : Զատուր աւելի քան հինգ անգամ կը ճամբորդէ
 եւ սմէն ծակ ու ծուկին կը տեղեկանայ, կ'ուսումնա-
 սիրէ աւազակներու հոգեբանութիւնը : Այդ տեղերուն
 մէջ օրին մէկը կարաւանին ճամբան կը կտրէ զինուած
 աւազակախումբ մը : Զատուր իր ընկերներուն կը հրա-
 մայէ որ կարաւանը կեցնեն դայն պաշարելով զգուշու-
 թեամբ մը : Ինքը անմիջապէս մարմինը պահուելու մե-
 ծութեամբ քարի մը ետեւ կը մտնէ ու կ'սկսի կրակել :
 Զատուր մը չէր այլեւս՝ այլ առիւծ մը մաղերը ցրուած,
 սիրտը ուռած, եւ ամբողջ մարմինը երկաթ կտրած : Ա-
 րադ արագ դնդակները կը տեղացնէ մէկզմէկու ետեւէ,
 աւազակներէն երկուքը թաւալդլոր կ'իյնան ապառա-
 ժէն վար : Գողերը տեսնելով որ իրենց գլխաւորը ինկած
 է՝ սպաննուածը առնելով կը վախչին : Կարաւանը իր
 դնացքը կը շարունակէ : Սպաննուածներէն մէկը էշիւրէ-
 թի մը դաւակը եղած է : Երբ կարաւանը կուգայ Սար-
 բերդ՝ կը պատրաստուի կրկին վերադառնալու : Եղսիկ
 Օղլին Զատուրին կ'ըսէ թէ դուն այսինչ մարդուն եղ-
 րայրը սպաննած ես, եկած է մինչեւ Մալաթիա, գիտ-
 նալու համար թէ ո՞վ է իր եղբայրը սպաննողը, լաւ կ'ըլ-
 լայ որ այս անգամ դուն չգաս, տեղդ ուրիշ մը դրկէ :
 Եղսիկ Օղլի, կը պատասխանէ Զատուր, ես կամ այդ
 ճամբուն մացառները պիտի մաքրեմ կամ պիտի իյնամ :
 Այդ հաստատ որոշման համաձայն, մի քանի օր վերջ
 կարաւանը կրկին ճամբայ կ'ելլէ : Մէկ օր վերջ Զատուր
 ինքն ալ գիւղէն կը բաժնուի : Ծամբորդութիւնը կ'ըլլայ
 շատ խաղաղ, մինչեւ այն տեղը ուր ցեղասպետին դա-
 ւակը սպաննուած էր : Զատուր կ'ըսէ իր ընկերներուն.—
 «Տղաք, ես ձեզմէ պիտի բաժնուիմ մէկը տեսնելու հա-
 մար, եթէ Տէրը կամի՝ իրիկունը ուշ ատեն ձեզի կը հաս-
 նիմ օթեւանը» : Այս ըսելով կը դատուի տղոցմէն :

Օձապտոյտ ճամբայէ մը ձին կը սուրացնէ արձա-
 դանդ սալով լեռներուն. ահագին հեռաւորութեամբ
 ճամբան մէկ երկու ժամէն կը կտրէ, կանդ կ'առնէ միա-

ՀԱՃԻ ԶԱՏՈՒՐ ՄԱՂԱՔԵԱՆ
Անուանի եւ քաջ առաջնորդ համբողջներու

յարկ տան մը դրան առջեւ: Քիչ մը սպասելէն յետոյ
դէնքին կոթովը երեք անգամ կը դարնէ դրան: Մէկ եր-
կու վայրկեան վերջ դուռը կը բացուի կիսովին: Մաքուր
հաղուած, աչքերը բոլորովին սեւ, ժպտերես տարիքը
չառած կին մը դուրս կուգայ, իր անուշ նայուածքը սե-
ւեռելով ձիուն վրայ կոկիկ հաղուած մարդուն, ի՞նչ
կ'ուզէք պարոն, կը հարցնէ: Ձեր գլխաւորը Ահմէտ ա-
ղան կրնայի տեսնել խաթուն: Հրամեցէք պարոն, հիմա
կուգայ ըսելով մէկ ձեռքը ձիուն սանձին, իսկ միւս
ձեռքը դէնքին կ'երկնցնէ, իրենց յատուկ սովորութեան
համաձայն:

Թէեւ Մաղաքեան չէր ուզեր իր դէնքէն բաժնուիլ,
բայց պէտք էր համակերպէր. դեղանի կինը կ'առաջնոր-
դէ հիւրանոց. մինակ էր ջորեսպանատունը, սիրտը ալե-
կոծութեան մէջ, աչքերը դուռին յառած կ'սպասէ կէս
ժամէն աւելի: Ահա դուռը կը բացուի, բարձրահասակ
բայց կարճ մօրուքով, դեղեցիկ դիմագծով մարդ մը
ներս կը մտնէ, իր շարժումէն յայտնի էր թէ աղնուա-
կան մըն էր: Չատուր ոտքի ելլելով քայլ մը առաջ կ'եր-
թայ եւ ձեռքը բարեկամին կուտայ: Մարդը Ահմէտ ա-
ղան էր, մեծաւորը շեշտակի կը նայի դիմացի հիւրին
կերպարանքին եւ անոր վայելուչ հաղուստներուն, մա-
նաւանդ կուրծքին շարուած փամփուշտներուն:

Բարի եկած էք, կ'ըսէ մարդը: Կը ներէք անշուշտ
ուշ դալուս, կարեւոր գործի մը համար տեղ դացած էի:
Կրնայի՞ արդեօք դիտնալ ձեր ուլ ըլլալը կամ անունը:
Ահմէտ աղա, իմ անունս Չատուր է: Ահմէտ աղա եւ
Չատուր կ'սկսին ծխախոտին մոլխը ամպի մը պէս դէպի
առաստաղը բարձրացնել եւ անուշ անուշ խօսիլ. քիչ
յետոյ ոսկեփայլ սլզտիկ գաւաթներու մէջ լեցուած սուրճ
կը բերուի: Չատուր կ'ընդմիջէ. Ահմէտ աղա, ձիա բան
մը չկերած ես բան մը չեմ ուտեր»: Լաւ, կ'ըսէ Ահմէտ
աղան եւ սուրճերը կը խմեն: Ժամերը կը տահէին, օրը
կը տարաժամէր, Չատուր կը խորհի, բայց որոշում չը

տուած կը տեսնէ որ կամաց կամաց Հասան, Հիւսէյին աղաներ կուզան օճախին բոլորտիքը կը շարուին, սեն-
եակը կը լեցուի բաւական մը: Հաճի Զատուր վերի կող-
մը նստած է, Ահմէտ աղա ալ միւս կողմը: Շատ մը
խօսքեր ընելէ վերջ, Ահմէտ աղա յանկարծ խօսքը կը
փոխէ եւ կ'ըսէ. Հաճի Զատուր, քանի մը ամիս առաջ
եղբայրս սպաննած են, չեմ գիտէր թէ ո՞վ է այդ մար-
դը: Եղբայրդ դարնողը ես էի Ահմէտ աղա կ'ըսէ Զատուր
եւ ձեռքը դէպի սիրտը տանելով կ'աւելցնէ թէ ով որ
իմ կարաւանիս առջեւ անցնի՝ կը դարնեմ: Ահմէտ աղա
տեղէն ելլելով կը համբուրէ ճակատը եւ կ'ըսէ. ես իմ
եղբորս շատ ստիպեցի որ այդ բաներէն վաղ անցնի, ին-
ծի մտիկ չըրաւ: Հաճի Զատուր պէտք էր որ մեկնէր,
ժամը երկուք կ'ըլլար, բայց Ահմէտ աղա առարկեց ը-
սելով թէ իմ տունս եկողը չի կրնար զիւրութեամբ եր-
թալ, պէտք է այս գիշեր հոս մնաս: Հաճի Զատուր ա-
ռարկութիւն չընէր: Քիչ վերջ կարմրցուած դառնուիւր
կուզայ, կ'սկսին կերութեամբ: Ճաշէն վերջ ամէն մարդ
իր տունը կ'երթայ: Հաճի Զատուր հանդիստ կը պառ-
կի, բայց առանց քնանալու: Աքաղաղը կանչելուն Զա-
տուր կը պոսայ. Ահմէտ աղա ձիուս կեր տուր: Մարդը
կուզայ ձիուն կեր կուտայ. սուրճ մըն ալ կը պատրաս-
տէ, մէկ երկու սիկրէթ ծխելէն վերջ, Հաճի Զատուր կը
պատրաստուի մեկնելու: Ահմէտ աղա որեւէ առարկու-
թիւն չընէր: Լոյսը ծաղած է արդէն լերան վրայ, Հա-
ճի Զատուր նժոյգին վրայ նստած կը սեղմէ բարեկամին
ձեռքը ու կը հեռանայ:

Ատկից վերջ Զատուր կը տիրէ լեռներուն եւ ձորե-
րուն, երբ կարաւանը ճամբայ կ'ելլէր ինքը մէկ երկու
ժամ վերջը կը մեկնէր անպատճառ, որովհետեւ բոլոր
Շիրօցիները եւ Այվօղլիք պիտի տեսնէր, դրամ կուտա-
յին որ բերէր իր հետը ապահով յանձնէր իրեն յանձնա-
րարուած մարդոց: Մի քանի աւազակներ կը լրտեսեն
մեր ջորեպանը եւ առաջուց կ'երթան Կեափուր տաղին

ձորի մը մէջ կ'սպասեն: Հաճի Զատուր երկու օր վերջ Ատանայէն կը մեկնի: Երբ կ'երթայ կասկածելի վայրը, յանկարծ կը տեսնէ խումբ մը զինուած մարդիկ, իրենց ղէնքերուն կռթնած կ'սպասեն: Մեր հերոսը արագօրէն ձիէն վար կը ցատկէ, ծառի մը ետեւ դիւրք կը դրաւէ: Ծռներ, դիտեմ ինծի համար կ'սպասէք, դրպանս հինգ հարիւր ոսկի կայ, եթէ քաջ էք հրամեցէք, իսկ եթէ ոչ ձեր մարմինները պիտի ծակծկեմ: Աւաղակները ոտքի կ'ելլեն զինաթափ ըլլալով: Քաւ լիցի, կ'ըսեն, մենք քեզի համար չէր որ հոս կ'սպասէինք: Մեր հերոսը զգուշութեամբ կը մօտենայ մարդոց ապտակելով անոնց երեսները: Առէք այս երկու ոսկին, կ'ըսէ, եւ հեռացէք այս տեղէն:

Հաճի Զատուրին բոլոր ըրածները դրութեան առնել զանց կ'ընենք, որովհետեւ քսանը եօթը անգամ կանոնաւոր կռիւներ ունեցած է եւ միշտ յաղթած է: Չկար բան մը որ զինքը վախցնէր, Հաճի Զատուր կրնար Անդրանիկներու, Սերոբներու կարգին հաշուրելի, եթէ երբեք որեւէ կուսակցութեան մը պատկանած ըլլար: Քաջ էր, հերոս էր, անյաղթելի էր, անվախ էր:

Հաղար ութը հարիւր ութսունը հինգ թուականին Հաճի Զատուր կրկին կը ճամբորդէ դէպ ի Ատանա, այս անգամ բոլոր ընկերները Բաղմաշէնցիներ կ'ըլլան, հանգիստ ճամբորդութիւննին կը շարունակեն մինչեւ կեալուտ տաղ, ուր կ'իջեւանին. երբ ամէն մարդ անուշ քունի մէջ կ'ըլլայ, մեր հերոսը իր տեսիլքին մէջ ծովը ինկած կը տանջուի, ձեռքը ասդին անդին նետելով ապառաժի մը վրայ կ'ելլէ, վերջէն իր ընկերներէն մէկը փայտ մը կ'երկնցնէ, բռնելով կ'աղատի: Յետոյ քունէն արթննալով կը սրատմէ տեսիլքը:

Գիտէր թէ այդ օրուան ճամբան վտանգաւոր էր, նորէն բռնները կը բռցնեն, կ'սկսին յառաջանալ: Քիչ վերջ կը տեսնէ որ 15 հոգիէ բաղկացեալ աւաղակներու խումբ մը ճամբան կը կտրէ: Մեր հերոսը տղայոց կը

հրամայէ կեցնել կենդանիները, եւ ինք կը յառաջանայ
դէպ ի աւաղակները գտնելու համար իրեն յարմար դիրք
մը. յանկարծ հրացանները կ'սկսին դռալ: Հաճի Զա-
տուր կը ցատկէ փոսի մը մէջ եւ կ'սկսի կռուիլ: Գողերը
տեսնելով որ արձակուած գնդակը մարթինի գնդակ
է, մէկը դադարեցաւ Հաճի Զատուրին ետեւ կ'անցնի
դաշոյնով դարնելու համար: Պարզիկ Առաքել, որ հե-
ռուն տեղ մը կանգ առած էր, երբ կը տեսնէ ասիկա,
կը սլոռայ. «Հաճի, Հաճի ետեւէդ կը դարնեն»: Այդ ա-
տեն անմիջապէս փոսէն դուրս կը ցատկէ, կը տեսնէ որ
մէկը լայն դաշոյն մը ձեռքին կը վազէ: Մեր հերոսը ա-
րագօրէն գէնքին կռնակովը մարդուն սրտին կը դարնէ,
մարդը թափալդւոր գետին կ'իյնայ: Հաճին նորէն դիրքին
կը դառնայ եւ կռիւը կը շարունակուի աւելի կատա-
ղիօրէն: Աւաղակներէն երկուքը կ'իյնան, տեսնելով որ
անկարելի է յաղթել, իրենց մեռելները առած կը փախ-
չին, մեր հերոսը այս անգամ ալ փորձանքէ կ'ազատի:

Պէրպէրեան խաչատուր գեղեցիկ դիմագծով, երկայնահասակ մարդ մըն էր, ունէր բաւական քաջութիւն, եղած է սիրահար գօտեմարտութեան, իր ուժը կը ներէր կռուիլ ամէն ատեն:

1872-ին, աշնան եղանակին Պէրպէրեանները գիշեր մը խոր քունի մէջ կ'ըլլան, երկու գողեր կուգան դուռը տարբեր բանալիով մը կը բանան, ամէն ինչ կը հաւաքեն եւ տոպրակներու մէջ կը տեղաւորեն: Պէրպէրեան խաչատուր քունէն կ'արթննայ, դուրս կ'ելլէ եւ կը տեսնէ որ վարի յարկը լոյս կայ. պատուհանէն վար կը նայի. լոյսը կը մարի եւ գողերէն մէկը, որ տեղին ծանօթ է, աստիճաններէն վեր դէպ ի տանիքը կ'ելլէ: Պէրպէր խաչատուր գողերուն թեւերը բռնելով կը կաշկանդէ. գողը մէկ ձեռքովը կը կրակէ. խաչատուր թէեւ կը դարձուի, բայց թող չի տար զայն եւ մարդուն սուրը գետին կ'իյնայ: խաչատուր կռթնելով իր ուժին, մէկ ձեռքով մարդը կը բռնէ իսկ միւս ձեռքովը կ'ուղէ գետնէն սուրը առնել, բայց գողը ցնցուելով կը փախչի: Բոլոր գիւղացիները կը հաւաքուին. խաչատուր խելքը գլուխը հաւաքելով կ'ըսէ թէ՝ տղաք գողերը երկու հատ էին, մէկը փախաւ բայց միւսը անպատճառ վարի յարկն է: Գիւղին երկտասարդներէն մի քանին կ'իջնեն վար, կը տեսնեն որ գողը ղէնքը ձեռքին ախոռին մէջ կայնած է. կը բռնեն, աղէկ ծեծ մը տալէն վերջ՝ կը յանձնեն կառավարութեան: Պէրպէրեանի վէրքը վտանգաւոր չէր, շուտով բուժուեցաւ:

ԱԴԱՄԵԱՆՆԵՐՈՒ ԿԵԱՆՔԷՆ

Աղամեաններ բաւական մեծ գերդաստան էին, ունեցած են լաւ մարդիկ, ջորեպան եւ հողագործ եղած են։ Պաշոյ եկեղեցիի շինութեան համար իր լաւ եղները տրամադրած է։ Աղամեան Կիրակոս շատ երկար ապրեցաւ, հարիւր տասը տարեկան էր, բայց շատ առողջ, սրդին՝ Աստալ Սարգիս, լաւ առեւտրական էր, բաւական հարուստ եւ անվախ ու զօրաւոր էր։ Նոյնպէս Օսկիան Աղամեան զօրաւոր մէկն էր, մաքուր նկարագրի տէր։ Աղամ Աղամեան, երկու աչքերը կոյր, բայց առաջնակարգ աշուղ մըն էր եւ այդ պատճառաւ տարին մի քանի անգամ հաւաքումի կ'երթար։ 1888 թուականին Աղամ եւ Կիրո, Արաբկիրի կողմերը կ'երթան մուրացկանութեան մի քանի շարաթ սլտտելէն վերջ ետ կը վերադառնան։ Աղամ կոյր, Կիրո կաղ, ապառաժներուն մէջէն դժուարութեամբ կը քալեն, մէկէն Կիրո կը տեսնէ որ մարդ մը ձեռքին մէջ մեծ դաշոյն մը բռնած արագ արագ իրենց կը մօտենայ։ Կիրո դառնալով Աղամին կ'ըսէ. մարդ մը կուգայ, գող է կարծեմ։ Ի՞նչ կայ վրան Կիրո։ Մեծ դաշոյն մը Աղամ։ Չըլլայ թէ փախչիս Կիրո, եթէ փախչիս քեզ կ'սպաննեմ։ Իրարու հետ այս խօսակցութեան մէջ էին երբ աւաղակը դէմերնին կը ցցուի. բնական էր որ աւաղակը Կիրոյին հետ սլիտի խօսէր, քանի որ Աղամ կոյր էր։ Ան Կիրոյին սուրին ծայրը ցուցնելով դրամ կը սրահանջէ։ Կ'աղաչեմ աղա, մենք աղքատ ենք, դրամ չունինք, եթէ հաց կ'ուզես շատ ունինք։ Կոյր Աղամ որ աւաղակին ետեւ կանգնած էր, թեւերը լաւ մը բանալով կ'սպասէր։ Աւաղակը կրկին դրամ ըսելու կ'ըլլայ, բայց բառը բերանին մէջ կը մնայ, Աղամ թեւերը աւաղակին թեւերուն վրայէն ամուր մը կը սեղմէ, ձեռքերը կուրծքին հասցնելով մատները մէկգմէկու զօղելով, անկարելի կ'ըլլայ այդ ձեռքերը բաժնել, իրարու հետ կարծես դա-

մուած էին : Աւաղակը ձեռքին դաշոյնը ահամայ կը ձգէ ,
կիրօն դաշոյնը առնելով անդունդէ մը վար կը նետէ
դայն , բայց Քիւրտը կը ցնցէ Աղամը ու դէպի սուրը կը
նետուի Աղամը հետը առնելով : Կիրօ կաղն ի կաղ կը վա-
ղէ եւ սուրը առնելով անանկ մը կը նետէ որ աւաղակը չի
դիտնար թէ որ կողմ դնաց իր սիրելի դաշոյնը : Ասոր
վրայ աւաղակը կ'սկսի աղաչել եւ խնդրել որ թող տան
դինքը : Մերինները մտիկ չեն ըներ , անոր թեւերը ամուր
մը կը կապեն , կը ձգեն հոն ու կը հեռանան :

Տէրտէրեանները իրենց մէջ ունեցած են գիտակից
կղեր , մաքուր նկարագրի տէր աղգասէր երիտասարդներ ,
նոյնպէս Գրիգոր , Մատիկ աղա , Հաճի Յակոբ լաւ էին :
Տէր Սիմօնեաններ , սկիզբէն մինչեւ վերջ ազնիւ եղած
են . Տէր Սիմօն եւ իր դաւակները բարի համբաւ չահած
են : Համբարձում եւ Օհան իրենց մեծ հօրը սլէս ազնիւ
եղած են :

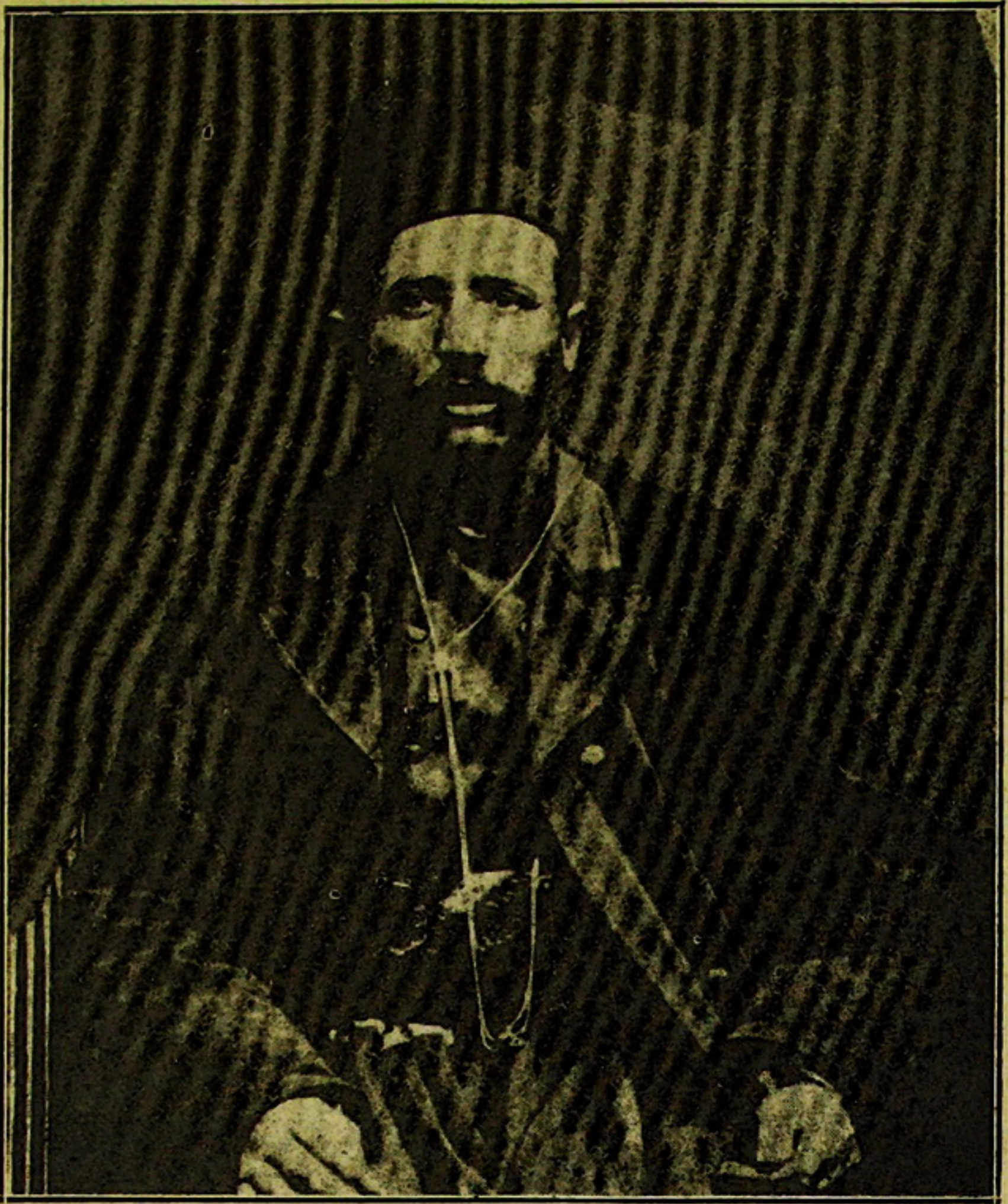
Մամիշեան Միքայէլ վաճառական էր Արարկիւրի մէջ :
Ծնած է մեծ յեղափոխական Գասարար Մամիշեանը :

Տէրվիշեան Ահարոն , երբեմն տէլու Ահարոն , բոլո-
րովին անաչառ մարդ էր . իր դաւակը Կարօ նշանաւոր ե-
րիտասարդ մըն էր գեղեցիկ դիմագծով , գլուխին եւ պե-
խերուն մաղերը մետաքսէն աւելի գեղեցիկ էին : Արար-
կիւրի մէջ վաճառականութեամբ կ'զբաղէր :

Խուկոյեանները հողագործ էին : Մուշեղ Խուկոյեան
Բաղմաշէնի ամէնէն անաչառ ու ազնիւ մարդն էր , միշտ
կը սիրէր իր դրացիները , նոյնպէս Զաքար եւ իր դաւակը
Յարութիւն : Լաւ երաժիշտ մըն էր :

Պետիկեանները լեղած են մեծ տուն , աղքատներու օգ-
նող . դրացիներուն հետ ամէն ատեն սիրով . ուրիշներու
գործին երբեք չէին խառնուեր , միայն իրենց գործին կը
նայէին . եկեղեցասէր եւ կրօնասէր էին ու աղօթքէ ետ
չէին կենար :

Ազնան ցուրտ եղանակին տարիքոտ մարդիկ նստած արեւին առջեւ դուշակութիւն կ'ընէին եկող տարուան բերքերու մասին, ոմանք ալ անցեալը կը վերյուշէին: Թուխուլենց Պետրոսը կ'ըսէ թէ, տղաք, անցեալ օր Չոր դիւղ դացեր էի, կարկուտ եկաւ, կարկուտին ամէն մէկ հասոր ջաղացքին քարէն շատ մեծ էր: Գրդենց Ազնաւուրը կ'ընդմիջէ եւ կ'ըսէ. — Այս տարի այնչափ փուշ բուսած էր որ հանելու հնար չկար, բայց շուները ուտելով բան չեն թողուցած եւ բոլոր էջերը անօթի մնացած են: Թուխուլ Պետրոս կ'ըսէ. Ես ատոր շատ չեմ հաւատար Ազնաւուր, բայց իմ հայրս՝ Իլօլ գետակին եղերքը արտ մը վարձած եւ պարտէղ մը ցանած էր հոն, վարունդ մը երկընցած եւ գետակին միւս կողմը հասած էր, որուն վրայէն մարդիկ կ'երթային կուգային: Կը հաւատամ Պետրոս, իմ մեծ հայրս հաղար փեթակ մեղու ունէր, ամէն մէկ մեղուին սոքը չուան մը կապած էր որ ուրիշներու հետ չի խառնուին: Թուխուլ Պետրոս սաստիկ կը բարկանայ Ազնաւուրին սոստ խօսելուն համար եւ ահա վիճաբանութիւն մը կը ծագի: Յանկարծ Տաշոյ Պետիկեանը կուգայ, խնդիրը քննելով կ'ըսէ թէ խօսքը Թուխուլ Պետրոսինն է եւ կը փակէ խնդիրը:

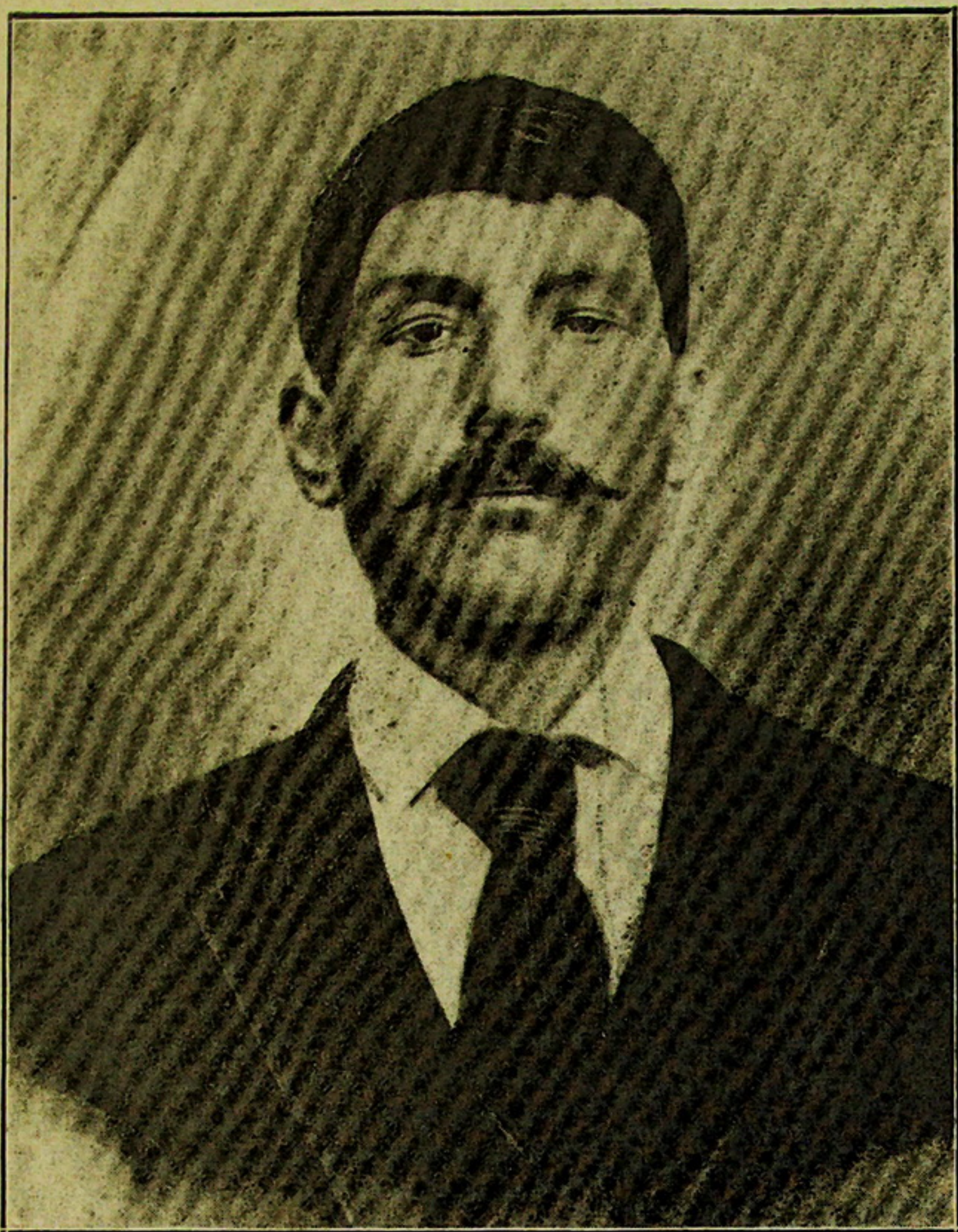

Գ. ՃԻԿԵՐՃԵԱՆ (ԳՕԳՕ)

Գիւղի նշանաւոր հարկահաւաքներէն

Ճիկէրճեանները մեծ եւ բաղմամարդ տուն եղած են , աղքատներու վրայ դուրդուրացող : Նիկողոս Ճիկէրճեան ամէնէն աղնիւն է եղեր . տասը տարի շարունակ Բաղմա- շէնի գիւղապետը եղած է . չէր գտնուեր մէկը որ ցաւ մը զգար այդ մեծ մարդէն , իր անկեղծութեան , իր գիւղին ժողովուրդը սիրելուն համար սեպհական հողերն ալ վրայ տուաւ : Օննիկ Ճիկէրճեան եւ աղքատասէր մարդ էր , տնօթիները կը կերակրէր , մերկերը կը հագուեցնէր , խուսափող էր կռիւներէ , ամէն ատեն բարի խրատներ կուտար իր զբաղիններուն : Սարգիս , Գրիգոր , Մկըր , Օսկիան , Առաքել նոյն յատկութիւնները ունէին . եղած են հարկա- հաւաքիչ երկար տարիներ . չէ գտնուած մէկը որ զժողո- հութիւն մը յայտնէ անոնց մասին : Գիւղապետ Գրիգոր մաքուր նկարագրի տէր , կարծես աղքատներուն համար ծնած էր : Կը սիրէր տկարները , կ'ատէր բռնութիւնը : Բաղմաշէնի պարծանքն էր : Գրիգոր իր բոլոր սլաշտօնա- վարութեան օրերուն այնպիսի խմաստութեամբ կը կա- ուովարէր որ բոլոր գիւղացիք , մինչեւ իսկ իր հակառա- կորդները դո՛հ կը մնային : Երբ տարեշրջանին քուէար- կութիւն կ'ըլլար՝ թունդ հակառակորդն իսկ քուէն Գրի- գորին կուտար : Շատ լաւ գիտէին թէ Գրիգոր վեհանձն բնաւորութիւն ունի ոստիկաններուն հանդէպ . կարելի՞ էր որ ոստիկանները գիւղապետին կամքին հակառակ բան մը ընէին . անիկա ներքին ուժ ունէր , երբեք չէր վախնար ոչ մէկ բանէ , իր խոնարհ ու մաքուր բնաւորութեան հա- մար սիրելի դարձած էր բոլոր գիւղին . բայց աւա՛ղ , հա- զար ութը հարիւր իննսունը հինգ Օգոստոս ամսուն ան- դութ մահը լափեց անոր երկաթէն զօրաւոր մարմինը :

Օնանեանները ունեցած են անաչառ մարդիկ : Մղտեսի Ալեքսան , Մղտեսի Պօղոս , Մղտեսի Ասատուր միշտ ան- կեղծ գտնուած են իրենց սլաշտօնին մէջ : Մղտեսի Ասա-

ՊՕՂՈՍ ՃԻԿԵՐՃԵԱՆ

Բագմաշէնի Լուս․ Ուսումն․ Ընկ․ Քեան Հիմնադիրը

տուր Բաղմաշէնի գիւղապետը եղած է մի քանի տարի : Օրին մէկը իր հաշիւը մաքրած ատեն կը տեսնէ որ քովը կարեւոր դռմար մը դրամ կը մնայ, կը խորհի թէ այս դրամը բոլոր գիւղացիներուն կը պատկանի, գիւղին իշխանները վանջելով խորհուրդ կը հարցնէ. իշխանները կ'ըսեն թէ դեռ Հաճի Ահմէտ աղային հարցուր. Մղտեսի Ասատուր երբ հարցումը կ'ընէ Հաճի աղան կը պատասխանէ. երանելի մարդ այդ դրամն ալ դուն կեր : Բայց ան ուղղամիտ էր, այդպէս բաներ չէր սիրեր, որովհետեւ լաւ ասպագայ ունէր, ինչպէս որ մեռած ատեն կարեւոր դռմար մը մնաց իր զաւակաց : Մանուկ Օնանեան իր հօրը պէս ձեռքը բաց էր, չկար մէկը որ Օնանէն օգտուած չըլլար :

ՄՂՏԵՍԻ ՄԵԼԻՔ ՇԱՀԲԱԶԵԱՆ

Մղտեսի Մելիք եղած է շատ աղնիւ մարդ, անուշ բընաւորութեան տէր. աղքատիկ անցեալ մը ունեցած է, արհեստով ջորեպան, բայց հաղիւ կրցած է աննշան ասլորուստ մը ճարել. մեռնելէն յետոյ իր զաւակները ունեւոր եղած են ժամանակի մը մէջ : Պաղտօ Մղտես Միլիկանց գիւղին իշխանն էր, կարեւոր մէկը կը համարուէր կառավարութեան շրջանակներուն մէջ, եղած է Բաղմաշէնի գիւղապետ, բայց անօգտակար, Պաղտօ քէհեան կ'սպաննուի ուրիշի մը տանը մէջ : Թէ ինչո՞ւ համար, պատճառը անորոշ կը մնայ, չկայ մէկը որ բոլոր ճշմարտութիւնը գիտնայ լիովին, միայն սաչափ կրնանք գուշակել թէ Պաղտօ կ'սպաննուի չար նախանձութեան մը պատճառաւ. կրնանք ըսել թէ մատնիչ մը չէր, գող չէր, ունէր իր գէշ կողմերը, ունէր անվնաս չարութիւններ, ու-

նէր տեսակ տեսակ պակասութիւններ, բայց այդ յան-
ցանքներուն պատիժը մահ պէտք չէր ըլլար, Պաղտոյին
պէս շատեր կային, անոնք ինչո՞ւ անպատիժ մնացին,
մինչեւ իսկ կը յարգուէին: Այս ալ ըսենք որ երբ Յարէթ
ու Յակոբ երեք ամիսէն աւելի Բաղմաշէն մնացին, Պաղ-
տոն շատ աղէկ գիտէր անոնց օթեւանը, ինչո՞ւ համար չի
մատնեց. ասիկա ճշմարտութիւն է, չենք կրնար խուսա-
փիլ:

ՎԵՐՋԻՆ ՀԱՐՍՏՈՒԹԻՒՆ

Հազար ութը հարիւր ութսուն թուականներուն Փըլ-
թօեանները եղած են շատ աղքատիկ: Թէեւ ունէին մէկ
քանի կտոր հողեր, բայց բերքերը հազիւ իրեն պարտքի
տոկոսը կը գոցէին: Թորոս Փլթօեան երբ օրինաւոր տա-
րիքը կը թեւակոխէ օրին մէկը հօրը՝ Կիրակոսին կ'ըսէ.
«Հայրիկ չըլլա՞ր որ այս մեր ունեցած քանի մը կտոր
արտերը ծախենք ու մեր պարտքերէն ազատինք, որ գոնէ
մեր աշխատանքը պարտաւը չվատնուի»: Հայրը խելացի
տղուն խօսքը մտիկ ընելով արտերը կը ծախէ եւ բոլո-
րովին ազատ կ'ըլլան: Թորոս իր տոկուն կամքով եւ մըտ-
քով կ'սկսի առեւտուրի, գիշեր եւ ցերեկ զբաղելով մի-
միայն իր դործերով, տունը կը դնէ այն դիրքին վրայ, ուր
պատառ մը հաց կը գտնուի եւ կարող կ'ըլլայ ուրիշի մ'ալ
տալ: Հայրը այս ամէնը կը դիտէր, այո կը դիտէր, իր
Թորոսին սուր միտքը եւ անխորտակելի կամքը: Թէեւ
Կիրօ հինգ տղայ դաւակ ունէր, բայց Թորոսն էր որ իր
տունը պիտի վերականգնէր ու պիտի մարտնչէր աղքա-
տութեան դէմ, որ աւաղակի մը պէս տունը մտնել կ'ու-
զէր, Թորոս կուրծք տալով աղքատութեան դէմ զայն
խապառ հեռացուց իր օճախէն:

Շատ կարճ ժամանակի մը մէջ կռիկ հարստութիւն մը շինեց, իր հայրը տեսաւ այս ամէնը ողջ աչքով, բայց մահուան անողոք ձեռքերը երկնցած էին դէպի դինքը, անկողինին մօտ կը հաւաքէ իր զաւակները ու կ'ըսէ անոնց. «Ձեզ բոլորդ ալ կ'օրհնեմ, բայց Թորոսին Աստուած մէկին հաղար պարգեւէ, ողջ ատենս տունս լիք տեսայ եւ հիմա կը մեռնիմ խղճով հանգիստ, Թորոսիս թեւերուն մէջ»: Թորոս իր հօր մեռնելէն վերջ փափաքող մը չեղաւ զիւղին դործերուն խառնուիլ, միայն իր շահը փնտռեց ատեւատուրի մէջ: 1898 թուականներուն Խարբերդի նշանաւոր հարուստը դարձաւ:

ՄՕՐԹԱՆԵԱՆ ՄՈՒՇԵՂԻՆ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

1875 թուականին Մօրթանեան Մուշեղ եղած է մեծ վաճառական Գարահիսարի մէջ, ունեցած է վաճառատուն վառօղի եւ դնդակի, նոյնպէս իր կեդրոնը եղած է Խարբերդ քաղաքը. մեծ զրամաղլուխի տէր էր: Մօրթանեան յանդուգն մէկն էր, դալիքին վրայ երբեք չէր մտածեր, երթալով գործը աւելի կ'ընդարձակէր: Օր մը յանկարծ հեռադիր մը կ'ստանայ Գարահիսարէն, որ վաճառատունը կրակ ինկած է: Մօրթանեան կ'աճապարէ մեկնիլ դէպի Գարահիսար, կը տեսնէ որ ամէն բան ոչնչացած է, կը վերադառնայ Խարբերդ Կարինի վրայով: Երկու հաղար եղ գտնելով կը զրկէ Խարբերդ, եղները Խարբերդ հասնելուն պէս ցաւ կ'առնեն ու կը մեռնին, այսպէսով ամէն բան կը փճանայ: Մօրթանեան լաւ մարդ էր, աղքատները կը պաշտպանէր, թունդ հակառակորդ էր բռնութեան, կը պայքարէր հոգ չէ թէ ով ըլլար գիմացիներ. շատ անգամներ զիւղին իշխանները կը նեղէին հասարակ ժողովուրդը, Մուշեղ Մօրթանեան կը կռուէր, կը ձաղկէր իշխանները եւ ամէն ինչ կ'ընէր օրինաւոր կերպով:

Վարդերես Քարգէսեան, երբեմն Քիւրտ օղլի, շատ
 ճարպիկ մարդ էր. ատար հետ մէկտեղ անկեղծ էր բոլո-
 րովին. ցաւալի էր որ Վարդերեսին կատակները ոչինչ
 կ'արժէին երկրին մէջ: Իննիսունը հինգ թուականներուն
 Բաղմաշէնի ժողովուրդը երբ գիւղէն դուրս կ'ելլէ, մեր
 Քիւրտ օղլին գերի կ'իյնայ, Խանգիւղի Քիւրտերը ուրա-
 խութեամբ կը տանին իրենց գիւղը Ուրբաթ օրը ողջակէզ
 ընելու համար: Վերջապէս կուգայ ողջակէզին օրը, Վար-
 դերեսին ձեռքերը կապուած քիչ մը հեռուն կը կայնեցը-
 ցրեն ինչան առնելու համար: Յանկարծ Գնչու մը կու-
 գայ, երբ կը տեսնէ Վարդերեսը կ'ըսէ. «Քիւրտ օղլի
 դուն հոս ի՞նչ կ'ընես»: Քիւրտերը յանկարծակիի կու-
 գան. դառնալով Գնչուն կ'ըսեն թէ այս մարդը Քիւրտ
 է արդեօք: Ու կը հարցնեն Վարդերեսին: «Ըսեմ ձեզի ա-
 դաներ, իմ մայրս Քիւրտերուն դաշտը վառելիք հաւա-
 քելու կ'երթայ, Քիւրտի մը կողմէ մայրս կը բռնարա-
 րուի... վերջէն ես կը ծնիմ. անունս կը մնայ Քիւրտ օղ-
 լի»: Այսպէսով մահէն կ'ազատի:

ՂԱԶԱՐԵԱՆ ՂԱԶԱՐ ԱՄՈՒԻՆ ԿԵԱՆՔԸ

Ղազար ամուսնացել է Եղեր: Քիչ մը ծանր խօսելուն համար Ալտո Ղազար կը կոչեն Բաղմաշէնցիք: Ղազար եօթը ոտքի չարիւր բարձր եղած է, շատ ոսկրուտ զօրաւոր եւ հաստատուն: Օրին մէկը Ղազար էջը հեծած վառելիքի կ'երթայ Եղեր, երբ կը տեսնէ բան մը կամ փայտի կտոր մը, առանց էջէն վար իջնելու կը ծռի դէպի դետինը եւ ձեռքով կ'առնէ: Կը տեսնէ որ ճամբան մէկը աքաղ արաղ կուգայ, երբ մարդը իրեն կը հասնի կը բարեւէ ու կը հարցնէ թէ այս դիմացի դիւղը Բաղմաշէնն է: «Ի՞նչ կայ որ»: «Բան մը չկայ, ես Հողեցի եմ, մեր դիւղին մէջ քանի մը մարդու հետ վիճաբանեցանք, ըսելով թէ Բաղմաշէն շատ երկայնահասակ մարդ մը կայ Եղեր, եկայ որ ստուգեմ»: «Բարեկամ, չիտակը ըսեմ մեր Բաղմաշէնի ամենէն սլզտիկ մարդը ես եմ»: Երանելի մարդը շեշտակի կը նայի Ղազար ամուսնին որ դէպ ի երկինքը նայելով կը խօսի: Հողեցին կ'ըսէ թէ աւելորդ է դիւղը երթալս, քանի որ դուն ամէնէն կարճահասակ մարդն ես, ո՛վ գիտէ միւսները որչափ երկայն են: Մարդը ետ կը վերադառնայ դարմանքով, քիչ մը կը հեռանայ, անգամ մըն ալ կը նայի եւ կը տեսնէ որ Ղազարին ստուերը իրմէն ալ հեռու է:

Ղազար ամուսնի զործը լմնցնելէն վերջ տուն կը վերադառնայ. կը տեսնէ որ կառավարութենէն ոստիկան մը եկած կը սահանջէ առտուն երթալ վկայութիւն տալու համար: Ղազար թէեւ չէր ուզեր երթալ, բայց ճշմարտութիւնն ալ ոտքի տակ առնել չէր սիրեր: Վերջապէս միւս օր Ղազար կը փութայ դատարան. երբ կարգը իրեն կուգայ որ իր վկայութիւնը տայ, դատաւորը կ'առարկէ թէ այս մարդը խելք չունի, որովհետեւ ծեր է եւ ուրեմն վկայութիւն չկրնար տալ: Ղազար ամուսնարսուտ մը կ'զգայ, դէպ ի դատաւորին երեսը նայելով քիչ մը

սպասելէն վերջ կ'ըսէ . — «Կը ներէք, Տէր դատաւոր բան մը ունիմ հարցնելու»։ Հրամմէ, կ'ըսէ դատաւորը։ «Ես ծեր եմ, խելք չունիմ, դուք ալ Միւսլիւման էք։ Ութսուն եւ երկու տարի վերջ ձեր Խուրպան Պայրամին ո՞ր մէկ օր կուգայ, Ռամազանը ո՞ր մէկ օր կուգայ կրնա՞ք ինծի ըսել»։ Դատաւորը ապուշ կտրելով կ'ըսէ . «Շուտ տուէք ձեր վկայութիւնը եւ հեռացէք»։ Ղազար իր ճշմարիտ վրկայութիւնը կուտայ եւ կը հեռանայ։

Փօլօեանները արհեստով եղած են աշուղ, աղքատ եւ մարմինով տկար . միշտ խուսափած են չարիքներէ . լաւ դիրքի տէր եղած չեն . հաղիւ թէ պատառ մը հաց կրցած են գտնել։ Աղքատութիւնը մտած է տուներնին եւ դուրս հանելը դժուար եղած է իրենց համար, այսու հանդերձ չար չէին եւ դրացիներուն հետ կ'ապրէին այնպէս, ինչպէս մէկը կ'ապրի իր տան անդամներուն հետ։ Խաչատուր եւ Մենծոյ եկան Ամերիկա եւ կրցան աղքատութիւնը տունէն դուրս վանել։

ՊԵՏՐՈՍԵԱՆՆԵՐՈՒՆ ԱՆՅԵԱԼԸ

Պետրոսենք առաջուց եղած են Թաթոյեան։ Շատ կանուխէն բաժնուած են, կրկին եղած են մեծկակ տուն մը, բոլորովին աստուածավախ, կռիւէ հեռու կեցող, ունէին սեփական հողեր, շատ մը արջառներ։ Գոլէճական Պօղոս Պետրոսեան մաքուր եւ աղնիւ նկարագրի տէր երիտասարդ մը եղած է, յարգելի բոլոր Բաղմաշէնցիներուն, ունեցած են նաեւ Կարապետ անունով երիտասարդ մը . Տէրսիմ առեւտուրի գացած ատեն չար աւաղակներու կողմանէ ինք կ'սպաննուի . իսկ իր դաւակը Կարապետ, Ամերիկայի մէջ լողացած ատեն կը խեղդուի։

ՕՍԳՕԵԱՆՆԵՐՈՒ ԶԲԱՂՈՒՄԸ

Օսգօեանները արհեստով եղած են նշանաւոր նուագածու: Պղտիկէն մեծը ուզած են գտնել դիւրին ապրելու կերպը: Տունին մէկ մասը հողագործութեամբ կ'ըրադէր, շատ մը հողերու տիրացած էին, շատ անգամներ ցորենները կը մնային ձիւնին տակ մինչեւ դարուն: Կը պատմուի թէ 1872 թուականին Կիւմիշ Մատէն հարսանիքի համար կ'երթան, ամիսներով կը մնան: Վերադարձին մեծ քանակութեամբ դրամ եւ հագուստ կը բերեն հետերնին: Ահաւասիկ այսպէս անցած է Օսգօեաններու բոլոր կեանքի օրերը:

ԳՕԴՕԵԱՆՆԵՐՈՒ ԱՆՑԵԱԼԸ

Գօգօեան Գրիգոր աղնիւ, լուրջ եւ մտածող մարդ էր. մաքուր նկարագիր ունէր. դիւղին կարեւոր իշխաններէն մէկն էր, ունէր նաեւ ուրիշ պաշտօն մը. Գրիգոր տասնըհինգ տարիէն աւելի եղած էր աթոռակալ. շաբաթը մէկ օր ժողովի կ'երթար առաջնորդարան, ժողովին մէջ մեծ տեղ դրաւած էր. առաջնորդը մեծ համարում ունէր Գօգօեանին վրայ անոր կարողութիւնը նկատի առնելով, կը սիրէր անոր անաչառ խօսակցութիւնը:

Գօգօեան ունէր կոկիկ հարստութիւն մը: Իր զաւակը Ղադար ամէնէն շիտակ խօսող մարդն էր, աղքատներուն կ'օգնէր եւ բոլոր դիւղէն կը սիրուէր:

Բժիշկ Սաչօ նշանաւոր լեզուագէտ մարդ էր Սարբերդի դիւղերուն մէջ, մեծ անուն չահած էր կառավարական շրջանակներուն մէջ, իր դիւղին շատ օգտակար կ'ըլլար: Ունէր մեծ հարստութիւն, հող, ջուր, այգի եւ այլն:

Սարգիս Փաշայեան աղքատիկ վիճակ մը ունէր, ոեւէ սեփական տնայնութեամբ չունէր, բայց ի պղտիկ բնակարանէ մը: Ապրուստը ճարելու միջոց մ'ալ չունէր, թէեւ շատ ճարպիկ ու լեղուադէտ մէկն էր, բայց ի՞նչ կարող էր ընել, քանի որ իր դաւակները պղտիկ էին, չէր կրնար տուելով կառավարութեան տուրքերուն, չորս տղայ դաւակ ունէր. Սարգիս շատ պարտք ունէր, բայց չէին կրնար դանձել իրմէ, փաստաբանի պէս կը պաշտպանէր իր դատը:

Օրին մէկը Սարգիս գործով մը Արաբկիր կ'երթայ, դեռ նոր Բողոքական եղած էր, երբ Արաբկիր կը հասնի կարող Բողոքականի մը տունը հիւր կ'ըլլայ, երկար բարակ խօսելէն վերջ ճաշի ատեն կը մօտենայ: Տան տէրը սեղանը կը պատրաստէ. սեղանը կը ծածկէ ձիւնի պէս ճերմակ ծածկոցով մը. երբ կերակուրին պնակները կը շարունին սեղանին վրայ, Սարգիս եղբայրը աչքերը գոցելով «Ոյ Հայր Մեր»ը կ'ըսէ, կ'սկսին ճաշի. Սարգիս եղբայր իր պնակին կերակուրը լմնցնելէն վերջ «ամէն» կ'ըսէ. տան տէրը կ'ըսէ թէ Սարգիս եղբայր դեռ ուրիշ կերակուր կայ որ պիտի դայ: Եղբայր ես լաւ կերայ կը կրկնէ Սարգիս. տան տէրը կը ստիպէ որ գոնէ համը նայի: Ես ըսի թէ չեմ ուտեր, եթէ համը նայիմ սուտ խօսած կ'ըլլամ: Տան տէրը կը խորհի թէ ասանկ ալ հաւատարիմ մարդ չըլլար եւ յետ այնու իր անձնական բարեկամը կ'ընէ: Ժաշէն վերջ տան տէրը կ'ըսէ. «Սարգիս եղբայր, չըսիք թէ ի՞նչ գործով այս կողմերը եկած էք»: «Եղբայր ես Կիրասոնէն կուգամ, ջորիներս լեցուն բռններով կուգան որ հոս Արաբկիրի մէջ ծախուին. ես առաջ եկայ որ բռնները պատրաստեմ, բայց դրամս կարճ կուգայ»: Տան տէրը որ իր բարեկամը գտած էր, կը հարցնէ թէ

սրճա՞նի դրամի տէտք ունիս : Սարդիս եղբայր կ'ըսէ , ե-
 րեսուն սակի չափ : Լաւ , լաւ , կ'ըսէ տան տէրը , եւ ծո-
 ցէն մեծկակ քսակ մը հանելով կը համրէ դրամը : Սար-
 գիս եղբայր օրհնէք մը տալէ վերջ դրամը կը գրպանէ ու
 կը մեկնի , ըսելով թէ այս իրիկուն կամ վաղը առաւօտ կը
 տեսնուինք , հիմարկուհիմայ կեցիր բարով : Սարգիս եղ-
 բայր կը հիւանդանայ եւ իր այդ սլարտքը սառն վրայ կը
 դրէ : Սարդիս ժամանակ մը ապրեցաւ այդ դրամով , բայց
 չի վրցաւ իր ունեցած սլարտքերէն բան մը վճարել , նորէն
 աղքատիկ վիճակի մէջ մեռաւ : Գիւղին իշխանները Սար-
 գիս եղբոր մահէն յետոյ համարձակօրէն սկսան անոր դա-
 ւակները նեղել եւ սրահանջել հինգ տարուան տուրքը մէ-
 կէն : Չորս եղբայրները տեսնելով թէ անկարելի է այդ
 սրահանջը վճարել , անդրանիկ եղբայրը Նիկողոս , մայրը
 Եղիսարէթը հետը առնելով գիշեր ատեն կը գաղթէ Ծա-
 ոուկ գիւղ , ուր կ'ապրէր իրենց հօրեղբայրը : Ժամանակ
 մը Նիկողոս իր մօր եւ եղբայրներուն հետ լռիկ մնջիկ
 կ'ապրի , բայց հոն ալ դժուար էր ապրուստ ձարելը : Օրին
 մէկը Քիւրտ աղա մը Նիկողոսին կ'ըսէ . եկուր որ հողս
 քեղի վարձու տամ մշակես , եղ , արօր ամէն ինչ կուտամ :
 Նիկողոս կ'ընդունի առաջարկը , քիչ վերջ չորս եղբայր-
 ներով կ'սկսին հողը մշակել , գործերնին բաւական կարգի
 կը դնեն . ահա օրին մէկը Քիւրտ աղան կուգայ վը սրա-
 հանջէ սը Նիկողոսը թիակը տայ : Նիկողոս կը պատաս-
 խանէ որ թիակը ես կը գործածեմ չեմ կրնար տալ : Տուր ,
 չեմ տար ըսելով կուր կը ծագի : Նիկողոս ձեռքի դոր-
 ծիքը աղային գլխուն կ'իջեցնէ մէկ երկուք , մարդը վի-
 րաւորուած թռչունի մը պէս գետին կ'իյնայ , քիչ վերջ
 ահագին աղմուկ կը ծագի , բայց բաշաները երբեք տեղի
 չեն տար : Աղան չի մոռնար սակայն եւ միշտ միւս աղա-
 ներուն կ'ըսէ թէ այդ կեամբուն ձագերը այս տեղէն
 պէտք է հեռանան , որովհետեւ օր մը մեր գլխուն փոր-
 ձանք պիտի ըլլան : Կ'սկսին հետասլնդել ամէն կողմե-
 րէն , ըմբոստ Նիկողոս տեսնելով որ ապրելու ուրիշ մի-

Ջոց չկայ, կ'սկսի մէկ եղբօրը հետ ծխախոտի գործ ընել,
քիչ վերջ դարձեալ չեն թողուր որ հանդիստ մնայ:

Օրին մէկը ահագին քանակութեամբ ապրանք կը բե-
րեն տուն, յետոյ կը տեղափոխեն: Յանկարծ տունը սլա-
շարման տակ կ'առնուի ահագին խուժանով եւ սլաշտօն-
եաներով, բայց չեն համարձակիր ներս մտնել, որովհե-
տեւ լսած են Նիկողոսին քաջութեան մասին, անոր հա-
մար աղաները Նիկողոսին բարեկամ էին: Նիկողոս եւ եղ-
բայրը լեռն էին եւ երբ դանոնք հետապնդողները լեռ կը
դիմեն՝ հրացանաձողութիւնը կ'սկսի ամէն կողմերէն, եր-
թալով կռիւը կը սաստկանայ. ըմբոստ Նիկողոսին հա-
մար կռիւը բան մը չէր, հասրա հարսանիք, մեռնիլն ալ
բան մը չէր, կը կռուէր արիարար, ամբողջ խուժանի մը
դէմ միայն երկու մարդով: Խուժանը տեսնելով թէ ան-
կարելի է հասնիլ Նիկողոսին, կռնակին ետեւէն կը սլաշա-
րեն, շղթան աւելի կը նեղցնեն. հինգ ժամէն աւելի տե-
ւած էր կռիւը, Նիկողոս մեռնիլը լաւ կը համարէր՝ քան
թէ անճնատուր ըլլալը, բայց իր բարեկամ աղան հեռու
բլուրի մը վրայ կանգնած կը թելադրէր որ յանձնուի:
Վերջապէս Նիկողոս տեղի կուտայ իր զէնքերով, անձ-
նատուր կ'ըլլայ, շատ ծեծ ուտելէն յետոյ կը ղրկուի
բանտ, երկար ատեն հոն մնալէն եւ չարչարուելէն վերջ
բանտէն կ'ազատի:

Նիկողոս մինչեւ այդ ատեն որեւէ մարդու չարիք,
դէշութիւն ըրած չէր, բայց ըսաւ, ասկէ վերջ ձեռքէս
ինչ որ գայ պիտի ընեմ հոս կամ այս շրջանակներուն
մէջ, արդարութիւնը ի՞նչ կ'արժէ, պէտք է մեր ազդարու-
թիւնը ի գործ դնենք:

Ըմբոստ Նիկողոս սկսաւ ամէն չարութիւն ընել, չը
խնայեց ոչ մէկուն, թուրք ըլլար կամ Հայ, մի քանի
տարուան մէջ մեծ սոսկում ձգեց ամբողջ Խարբերդ նա-
հանգին մէջ. Նիկողոս անունէն կը դողային, շատ մը
կռիւներ մղեց, զարկաւ, զարնուեցաւ ամէն ատեն. չկար
բան մը որ Նիկողոսը սոսկացնէր, գիշեր կամ ցորեկ

միեւնոյնն էր, բաւական էր որ ըսուեր թէ դաւողը Նիկողոսն է, ամէն հակառակորդ կը դողար. Գիւրտ աղաները կ'ըսէին. — Կը տեսնէք, մենք չէինք ըսեր թէ օր մը այս կեալութիւն ձապերը մեր գլխուն փորձանք պիտի դառնան, ուրեմն պէտք է խոհեմաբար վարուինք այս տղոց հետ, որ չըլլայ թէ օրին մէկը գէշ հետեւանք ունենանք: Նոյն ժամանակ Նիկողոս չէր կրնար հանդուրժել որ աղաներ եւ պաշտօնեաներ իրենց քահանայքին ծառայեցնեն, անիկա իր գիտցածէն ետ չէր մնար, հող չէ թէ խնդիրը ուր հասնէր: Ատեն մը վերջ կրկին տեղի կ'ունենայ մեծ կռիւ մը, այս անգամ թշնամին աւելի պատրաստուած, աւելի ուժեղ, կը սլաշարէ զինքը լերան մը մէջ: Երկար դիմադրութենէ յետոյ կը ձերբակալուի. երբ հաղարասկտը կ'ըսէ ոստիկաններուն թէ, այս մարդը ինչո՞ւ ողջ բերիք մինչեւ հոս եւայլն. Նիկողոս կրկին անգամ կը մտնէ բանտ: Այս անգամ շատ ուրախ կ'ըլլայ, որովհետեւ բանտին մէջ կը ծանօթանայ Դանիէլին եւ երդումով մը կ'ըլլայ Հնչակեան: Երկար ժամանակ բանտին մէջ մնալէ վերջ նորէն կ'ազատի: Բայց Նիկողոս առաջուան մարդը չէր, բոլորովին փոխուած էր, միշտ մելամաղձոտ կ'երեւնար իր բարեկամներուն, կը դարձանային Նիկողոսին շարժումներուն: Երբ անցեալը կը յիշէր, կարծես սրտէն դարնուած առիւծի մը պէս վիզը կը կախէր եւ կ'սկսէր մանուկի մը պէս լալ, կ'ըսէր շատ անգամներ թէ որչափ անդուլթ, որչափ չար եղած եմ որ այդ անիրաւութիւնները գործած եմ: Վերջապէս Նիկողոս կը զղջայ, կ'ապաշխարէ եւ կրկին կը վերադառնայ իր ծնողաց գիւղը Բաղմաշէն: Հոն կը հաստատուի եւ կ'ամուսնանայ: Յետոյ կը ծանօթանայ Յարէթին եւ Յակոբին, որոնք Նիկողոսին թելադրութեամբ երեք ամիս սլահպանուեցան Բաղմաշէնի մէջ:

ԳԱՂԹԸ ԲԱԶՄԱՇԷՆԷՆ ԴԷՊԻ ԱՄԵՐԻԿԱ

Առաջին մարդը եղած է Չատուր Մաղաքեան, 1887 թուականին: Երբ Հաճի Չատուր Ամերիկա, Ուստր քաղաքը կը հասնի, գործերը շատ թոյլ կ'ըլլան: Միսիօնարներուն հետ կը ծանօթանայ, բայց գործի համար բնաւ օգտակարութիւն մը չեն ունենար, միայն երկրի հաղուստներով նկարը կ'առնեն եւ մէկ հատը կը ծախուի 150 տոլարի: Հաճի Չատուրին միայն երեք տոլար կուտան: Հաճի Չատուր ուրիշներու դռները մաքրելով մի քանի տոլար կը շինէ: Կը լսէ Հուայթինավիլ անունը, անմիջապէս հոն կ'երթայ, երէցին հետ կը տեսնուի, անոր միջոցաւ գործ մը կ'առնէ: Հաճի Չատուրէն առաջ Խարբերդցի մը Հուայթինավիլ կը կենար, ամէն մէկ անձէ 40 տոլար կ'առանար գործ մը առնելու համար, բայց Հաճի Չատուր ճիտաբաւ գործ կ'առնէր իր հայրենակիցներուն:

Բաղմաշէնէն երկրորդ դալողը կ'ալլայ Փօլ Մովսէսեան. անոր հետէն կուգան հետեւեալն. — Սաքաթ Մալխասեան, Պետրոսեաններ, Թէրզեան Մերգանոս եւն.:

Մինչեւ 1892 թուականը բաւական Բաղմաշէնցիներ կուգան Ամերիկա եւ առհասարակ կը հաստատուին Չըլսի եւ Պրայթըն: Այդ թուականին Պօղոս Զիկէրճեան, Հաճի Կարապետ Օքսուղեան, Օհան Օքսուղեան, Ապտալ Գըլօճեան, Էդնոյ Շահբաղեան, Մարսուղ, Գասպար եւայլն կուգան քով քովի, երկար բարակ խորհրդակցելէն վերջ, կ'որոշեն ունենալ ընդհանուր Բաղմաշէնի ժողով մը, կազմելու համար զուտ Լուսաւորչական Ուսումնասիրաց Ընկերութիւն մը: Մէկ շաբաթ վերջ կը յայտարարեն բաղձալի ժողովը Պրայթընի մէջ, ճիշտ ատենին ժողովարար հը կը լեցուին Բաղմաշէնցիները: Ատենապետ Հաճի Կարապետ ժողովը կը բանայ ծախերու մէջ, իսկ քարտուղար Զիկէրճեան Պօղոս օրուան օրակարգը կը ներկա-

յացնէ ատենաստեալին : Բաւական վիճաբանելէ վերջ կը
կազմեն Բազմաշէնի ընկերութիւնը . ծրագրի բանաձեւը կը
թողուն վարչութեան :

Վարչութեան քարտուղար Պօղոս Ճիկէրճեան մէկ
տուլար առնելու համար մէկ ու կէս տուլար ծախս կ'ընէր
քսակէն , քաղքէ քաղաք կը վազէր դործը յառաջացնելու
համար , քիչ չանցած կոկիկ գումար մը ձեռք կը բերեն ,
որոշումով մը անմիջապէս տասը ոսկի դրամ կը դրկեն
դիւղը դասատուի համար : Դրամը չհասած արդէն դիւղին
Տէր Սարգիս քահանայն դասատու բերած էր Յակոբ Ֆէ-
նէրճեանը , իսկ երաժիշտ Աբրահամ վարժապետ , երրորդ
Օհան Տէր Պետրոսեան : Այսպէս կանոնաւոր վիճակի մը
մէջ կը մտնէր դպրոցը շնորհիւ Ամերիկայի հիմնադիրնե-
րուն : Ինխուռնը հինգ թուականին կը հանդիպիմ Պօղոս
Ճիկէրճեանին , առաջին հարցումը սա կ'ըլլայ . «Ի՞նչպէս
է դիւղին դպրոցը» : Կ'ըսեմ շատ լաւ է : «Դուն ե՞րբ հան-
դամ պիտի արձանագրուիս , դրամին համար չ'ողջէ , դի-
տեմ թէ նոր եկած ես , ես կը վճարեմ քու տեղդ : Մտէք
տղաք , մտէք , որ քանի մը տարիէն դուք ձեռք
դպրոցը» : Այս էր մեր պաշտելի հիմնադիրներուն բաղ-
ձանքը : Ուրեմն այդ մեր պաշտելիներուն կտակը չմոռ-
նանք , միասնաբար դործի լծուինք , կիսատ մնացած դոր-
ծը մենք լմնցնենք , որ մեր հիմնադիրները իրենց գերեզ-
մաններուն մէջ հրճուին :

1895ի սկիզբը Թուրքերը սկսած էին իրենց գոյները ցոյց տալ, երբեմն դէպքեր կը սլատահէին, կառավարութիւնը չէր լսեր ժողովուրդին բողոքը, իրենց աչքին տակ եղածները կ'անտեսէին: Սեպտեմբեր ամսուն մէջ Թուրք, Քիւրտ կ'սկսին դադտնի գործունէութեան: Բաղմաշէնէն քիչ հեռու Շաղֆի պէկին տունը Քիւրտերով կը լեցուի, նոյն ատեն կառավարութիւնը կը թելադրէ որ Շաղֆի պէկ դիշեր ատեն Բաղմաշէնը վառէ: Թափա պէկը կ'ըսէ եղեր թէ Բաղմաշէնի վրայ մեծ հաւատք ունիմ, մանաւանդ բոլորը Հայ են: Պէկը կ'ըսէ. լսած եմ որ վեց եօթը բնո մարթէնի հրացան մտած է, կը վախնամ ըսելու թէ թնդանօթ ալ կայ: Այդ ատեն է որ Խուլաղիւղի արջառէտը կը տարուին դաշտէն: Բաղմաշէն լուր կը տրուի, քանի մը գինուած մարդիկ Հաճի Չատուրին առաջնորդութեամբ օդնուէն կը հասնին այն վայրը, ուրկէ արջառները կը տարուէին, Քիւրտերուն քանի մը հասար կը բռնեն եւ արջառներուն հետ կը բերեն Բաղմաշէն:

Բայց սլաշարումները կը շատնան ատանց շտուկ մը հանելու, մի քանի օր վերջ Տէրվիշեան Կարապետ Ճիր ջաղացքը գացած սլահուն Շաղֆի պէկի քթին տակ կը դարնեն, երբ այդ լուրն ալ Բաղմաշէն կը հասնի, վստահ կ'ըլլան որ Թուրքերը իրենց սկռաները սրած, բերաննին բացած կ'ուղեն Հայուն արիւնը լափել եւ մարմինը յօշոտել:

Ահա այդ ատեն է որ Բաղմաշէնէն սլղտիկ ոյժ մը դուրս կուգայ, սլղտիկ բայց սրտով շատ մեծ, այդ ուժը, այդ կազմուած խումբը, այդ երիտասարդութիւնը Արահամ վարժասլետին կազմած, անոր աւաղանէն մկըրտուած ուժն էր, որ Բաղմաշէնէն դուրս կուգար, այդ երիտասարդութիւնը գիւղին չորս կողմերը սլահակներ

կը դնէ գիւղին պաշտպանութեան համար գիշեր եւ ցորեկ շաբաթներով :

Խումբին գլխաւորներն էին Պօղոս Շահբաղեան , Հէքիմ Գէորգ եւ Տօնասլետ Ղազարեան : Բոլոր կռուողներուն գլուխը կը դանուէր սլարթեւ հասակով մարդ մը՝ Գասպար Մամիշեան , անիկա կ'ուզէր անխտիր գինեւ տըղաքը որչափ որ կրնար , դրամ ունեցողներէն կը պահանջէր որ անպատճառ դէնք առնեն , քանի թշնամին չէ մօտեցած , քանի թշնամիին ուժերը չեն կրկնապատկուած , գինեւ ինչ որ կրնային : Անձնուէր Մամիշեան գիւղին մէկ անկիւնէն միւսը կը վազէր տեսնելու համար թէ ամէն բան կարգին է , բոց ու կրակ կտրած դադարում չունէր , դանկին մէջ հրաբուխ մը կար , կարծես պիտի սլայթէր , իր վարանոտ աչքերը յառած էր լեռներ ու դաշտեր , որոնք լեցուած էին խուժաններով , երբեմն երբեմն հրադանաձգութիւնը կը շարունակուէր , որուն մէջ տղաքը կը պատասխանէին , բայց երթալով Թշնամիին ուժերը կը մօտենային , մեր տղաքը աշխարհար կանգնած էին խուժանին դէմ , ամբողջ ժողովուրդը պատրաստ էր կռուելու ինչ կերպով որ ըլլար :

Ահա շաբաթ առաւօտ կը լուսնայ , արեգակը կարմիր հորիզոնէն դուրս կուգայ : Թշնամին իր ուժերը աւելի կրկնապատկած եւ շղթան բոլորովին նեղցուցած է , լեռ , դաշտ ու ձոր մարդով ծածկուած է , եւ այս ամէնը պիտի կռուին միայն ափ մը քաջերու դէմ , առանց ամօնալուծութեան թիւերը շարունակելու եւ Բաղմաշէնի եւ Խիւլաղիւղի մէջտեղը , որո՞ւ դէմ , ո՞ր մէկ կառավարութեան դէմ էր որ պիտի կռուէին : Դեռ արեւը վեր չբարձրացած հրադանաձգութիւնը կ'սկսի , երկու կողմէն ալ վրէժխնդրական զնդակները կը տեղան կարկուտի նման : Հայերու մեծ խումբը դիրք բռնած է Խաչքար , միւս խումբը Սողոմոն էկօրէնց եւ Չըլօ Միքայէլ դիրք բռնած է գիւղին վարի մասը : Այս արիւնալի կռիւը կը շարունակուի մինչեւ կէսօրէ վերջ : Խմբապետները տեսնելով որ կամաց կա-

մայ փամփուռչաները կը պակսին, վառօղի պէտք ունին, ուրեմն խոհեմութիւն կը համարեն գիւղին ժողովուրդը պարպել, մի քանի ժամ վերջ կռուողներն ալ կը ձգեն գիրքերնին ու կը հեռանան: Բայց աւա՛ղ հող արի, քաջ մէկը կ'իյնայ, երբեմնի առիւծը, ատիկա մեր պաշտելի եւ յարգելի Գառար Մամիշեանն էր: Վերաւորուած առիւծը անգամ մըն ալ պատկառելի դուլիսը վեր կ'առնէ դէպ ի իր սիրած գիւղը նայելու եւ կը կոչէ. «Ո՛վ սիրուն գիւղ, որո՞ւ պիտի մնաս դուն»: Աչքերը արիւններու մէջ կը փակէ:

Սողոմոն ալ որ վարի մասը կը կռուէր, անիկա ալ գէշ տեսակէն կը վերաւորուի եւ չկրնալով փախչիլ կ'իյնայ մացառներու մէջ: Չըլօ Միքայէլ կը նշմարէ որ իր սիրելի ընկերը ինկած է, կը փութայ օգնութեան, մանուկի մը պէս ուսերուն վրայ առնելով կը հեռանայ: Մի քանի ժամուան մէջ բոլոր Խարբերդի ժողովուրդը Մէղիբէի մօտիկ արտերուն մէջ կը հաւաքուի կառավարական դօրքով պաշարուած:

Մօտ շարաթ մը մնալէ, վերջ կառավարութիւնը կը հրամայէ որ ամէն մարդ իր գիւղը վերադառնայ: Բաղմաշէնցի խումբ մը տղամարդիկ մի քանի օ անտարմայով կը դառնան գիւղ. բայց օ անտարմաները գիւղ չեն մըտնէր, մեր տղաքը գիւղը կը շրջին, կը տեսնեն որ Քիւրտ մը Ադամէնց Կիրակոսին տունը գետ կը թալանէ: Քիւրտը կը բռնեն եւ ջուրին հորը կը ձգեն լաւ մը ծածկելով վրան որ չմսի: Ասոնք էին Սարգիս Օղլոնց Մուրվարդ Գառարը, Զուռնաճի Օհանը, Խոսրով Խօսրիկեան եւայլն:

Բաղմութիւնը նորէն կը լեցուի Բաղմաշէն, աւելի եռանդուն, աւելի դօտեպնդուած աշխատելու գիւղին յառաջդիմութեան եւ անոր զարգացման համար: Մէկ երկու տարի յետոյ առաջինէն աւելի փայլուն տուներ, առաջինէն աւելի հարուստ տուներ կը շինուին, ինչպէս նշանաւոր հարուստ Փըլթօ Թորոս, մեծ վաճառական Չըլօ Միքայէլ, մեծ հողագործ Կօշկարեան Մղսի Ապ-

սալ, խօսքի տէր մարդ Հէքիմ Սաչօ, բոլորովին անա-
չառ Գօղոյ Ղազար, Մուրվարդեան Գասպար՝ թէեւ քիչ
մը ըմբոստ բայց շատ շիտակ խօսող, Տէրվիշ Միքայէլ,
Մարութ Սաչօ՝ հարուստ հողագործ, Ճէլօյեան Պաղտա-
սար՝ կարեւոր անձնաւորութիւն մը, սեղանաւոր Ասա-
տուր Մալխասեան, Բաղմաշէնի դպրոցը կրկին կը մրցի
բոլոր գիւղերու հետ կոտորածէն վերջ:

ԽԱՅԱՃԱՆ ՄԱԼԽԱՍԵԱՆԻՆ ԿԵԱՆՔԸ

Սայաճան կտրիճ մէկն էր, բոլորովին անվախ, եր-
բեք չէր մտածեր գալիքին վրայ, հոգը չէր թէ վերջէն
ինչ կ'ըլլայ: Երեք միջադէպներու մասին տեղեկութիւն
ունինք, այս մէկուն ներկայ եղած եմ: Սայաճան Սար-
գիս օղլոնց Գասպարին հետ Շիրոյի կողմերը առեւտուրի
կ'երթայ, ամբողջը հինգ անձինք: Աւաղակները կուգան,
Գասրար կռիւի կ'սկսի, բնական է որ Սայաճան հան-
դիստ կեցող մէկը չէր, մէկէն կը տեսնէ որ աւաղակին մէ-
կը Գասպարին ետեէն սլիտի զարնէ, աւաղակին ձեռքէն կը
խլէ զէնքը, քիչ մը փախուստ կուտայ, բայց այդ զէն-
քով թէ կ'աղատի եւ թէ Գասպարին ալ օգտակար կ'ըլլայ:

Երկրորդ զարմանալի դէպքն է հետեւեալը: Օրին
մէկը Բաղմաշէն ոստիկան մը կուգայ, չենք գիտեր ինչ-
պէս կ'ըլլայ ոստիկանը այնքան խմած կ'ըլլայ որ բերա-
նէն ելածը ախանջը չի լսեր, ամէնէն աղտոտ բառերը կը
դործածէ: Սայաճան լաւ դաս մը կուտայ անոր:

Ուրիշ դէպք մը: Օր մը Չոր գիւղէն լակոտ մը Բաղ-
մաշէն կուգայ եւ դոռողութեամբ կ'անցնի: Սայաճան
շուտ մը կը հասնի եւ գիւղէն քիչ մը հեռու այդ լակո-

տին կսկսրդէն կը բռնէ, կը դարձնէ գիւղը եւ պիտի
խեղդէ եղեր եթէ մի քանի մարդ օգնութեան չհասնէին :
Խայաճան կը պատուիրէ անոր որ այլեւս այս գիւղը ոտք
չկոխէ : Այսպէս ալ կ'ըլլայ : Թէեւ Խայաճան թերի կող-
մեր ունէր, բայց քաջութիւնը կը գերազանցէր իր թե-
րութիւնը :

ՓԱՇԱԵԱՆՆԵՐԸ

Շատ կանուխէն Փաշաեան Սարգիսին մեծ հայրը Ի-
սահակ՝ Խարբերդի գիւղերուն մէջ ամէնէն հարուստը ե-
ղած է, ունեցած է շատ մը եղներ, կովեր եւ ձիեր, եւ
եղած է կուսակալին գործակատարը : Ամբողջ հասոյթ-
ները ինք Փաշաեանը կը հաւաքէ եղեր եւ ատկէ մեծ հա-
րստութիւն կը շինէ ու համբաւ կը շահի :

Կը պատմուի թէ կուսակալը շատ յաճախ իրենց տու-
նը հիւրասիրելուն համար իրենց Թաթօեան մականունը
փոխած է Փաշաեանի :

Տէր Յովսէփ քահանայ շատ աղղեցիկ մարդ մը ե-
ղած է, հարկահաւաքիչները միշտ անոր օգնութեան կը
դիմէին դրամ հաւաքելու ատեն : Շատ զօրաւոր էր, եւ
արդէն ինքը քահանայ ըլլալէ առաջ գօտեմարտիկ եղած
է : Իր թոռնիկը Յակոբ նոյնպէս քաջ եւ առոյգ երիտա-
սարդ մըն էր, ինչպէս նաեւ զաւակը Սարգիս :

ՀԱՐԿԱՀԱՒԱՔՈՒՄԻ ՄԻՋՈՑԻՆ

Գարնան զմայլելի եղանակին, կանաչ ու ծաղիկներով զարդարուած դաշտի մը մէջ պատկառելի մարդ մը ձեռքը դրած մաճին՝ արտը կը հերկէր արագ արագ: Մոռցած էր թէ իր ճաշին ժամանակը անցած է, այնպէս որ խորհուրդներու մէջ ընկղմած էր: Յանկարծ իր ծառան Սամուէլը հեւիհեւ կուգայ եւ կը դուժէ թէ կրակ ընկեր կը վառի, ոստիկաններ եկած տուրքերը կը հաւաքեն եւ ժողովուրդը կը չարչարեն: Գասպար սարսուռ մը կը զղայ ու աչքերը կը կարմրին: Ձեռքին արօրը կը ձգէ ու դէպի գիւղ կը յառաջանայ եւ կ'երթայ Մղտեսի Մինասին տունը: Երկուքը մէկ խորհրդակցելէ վերջ Գասպար դուրս կ'ելլէ եւ ճամբուն վրայ կը հանդիպի իր վարպետին: Անոր հետ քիչ մը խօսելէ վերջ կը դառնայ Նարճոնց աղբիւրը, եւ ի՞նչ տեսարան մարդիկ ցեխերու մէջ կը տապալակին: Գասպար կը տժգունի, աչքերը կը կարմրին եւ առիւծի մը պէս կը յարձակի ոստիկաններուն վրայ. բռնածը աւազանին մէջ կը նետէ: Գիւղացիներ կը միջամտեն եւ կոխը կը հանդարտի: Ոստիկանապետը, սակայն, կ'ուղէ Գասպարը ձերբակալել, բայց այդ դիւրին որս մը չէր անշուշտ: Ուրեմն պէտք էր Մղտեսի Մինասը տեսնել, որովհետեւ ան էր գիւղին իշխանը: Երբ ոստիկանապետը իրեններով կը ներկայանայ այդ մեծ վեհ հողին, կը հրամայէ որ գիւղէն հեռանան անմիջապէս, եւ այդպէսով կը փակուի խնդիրը:

Գասպար Հնչակեան էր, բայց խտրութիւն չէր դներ ունէ մէկին միջեւ: Նպատակ ունէր ան՝ մեռնիլ ազգին համար:

ՄԱՐԳԱՐ ԱԶՄԱՏՃԱՆԵԱՆԻՆ ԱՆՑԵԱԼԸ

Մարգար անվախ մէկն էր: Պատանեկան հասակէն նոյն քաջութիւնը ունէր, իրական հերոս մըն էր, չկար բան մը որ դինքը սոսկացնէր, ազգասէր հոգիով մը մկրտուած էր, գիտէր զարնել ու ջնջել թուրքը: Յաղթել եղած էր Մարգարին նշանաբանը, դինքը ճանչցողներ շատ լաւ գիտէին թէ Ահմատճանը ոչ մութէն ետ կը դառնար ոչ ալ թուրքէն երկիւղ մը ունէր, բայց իր միջավայրը այնչափ մը սահմանափակ էր, որ իր քաջութիւնը չի կրցաւ ցուցնել թշնամիին:

Օրին մէկը Մարգար եղբօր հետ արտը մշակելու կ'երթայ. գիւղէն մէկ ժամ հեռու թիմբար ըսուած դաշտը իրենց արջառները կ'արածին եւ քիչ մը հեռուն ինքը արտը կը հերկէ: Երեսունէն աւելի Գիւրտեր կուգան եւ արջառները կը տանին: Մարգար ասիկա տեսնելով արօրին մաճը թող կուտայ, ձեռքին երկայն փայտովը կը յարձակի Գիւրտերուն վարչ: Ակռաները ցցած առիւծ մը, վազը մը կը դառնայ եւ կ'սկսի աջէն ձախէն զարնել, հակառակ եղբօրը թախանձանքին որ հեռու կանգնի, անկա միայն կը զարնէ անգթօրէն, կ'ուզէ բղիկ բղիկ ընել Գիւրտերը, յանկարծ կը տեսնէ որ ձեռքին փայտը կոտրած է, անմիջապէս մէջքէն արծաթափայլ դաշոյնը կը քաշէ, մէկուն թեւին, միւսին աւանջին կը զարնէ. թրշնամիները տեսնելով որ բոլորն ալ պիտի վերաւորուն՝ նապաստակի պէս կը փախչին: Մարգար իր արջառները ետ առնելով յաղթական քայլերով տուն կը դառնայ:

ԿԱՐԱՊԵՏ ՄԱՆԹԱՇԻԿԵԱՆԻՆ ԿԵԱՆՔԷՆ

Ջաղացարան Կարապետ գիտակից մարդ էր։ Անաչառութեանը հետ մէկտեղ ունէր քաջութիւն։ Հակառակ իր հասակը փոքր ըլլալուն, բոլորովին անվախ էր, հոգը չէր թէ դիմացինը որչափ մեծ ըլլար կամ զօրաւոր, բնաւ յուսահատիլ չէր դիտեր։ Կարապետ ունէր նաեւ երկու գործարան, մին սղլուրի, միւսը սիկրէթի թուղթի, բոլոր շրջակայ գիւղերը եւ թէ քաղաք, Մէղիրան իրմէն կը գնէին պէտք եղած ապրանքները։ Մեծ անուն չահած էր իր ազգասիրութեանը համար։ Մանօթացած էր Յարէթի եւ Յակոբի հետ, երկար ժամանակ պահած էր զանոնք Բաղմաշէնի մէջ, անոնց ազատութեան համար շատ աշխատանք թափեց, բայց ի դուր, մատնիչները զանոնք իւլեցին իր ձեռքէն։

ԽՈՍՐԻԿ ԳՐԻԳՈՐԻՆ ԱՆՑԵԱԼԸ

Գրիգոր իր պատանեկան հասակին մէջ իսկ սիրահարած էր զէնքին եւ անոր դերին դարձած էր. զէնք մը ունենալը շատ լաւ կը համարէր քան հաղարաւոր ռսկիներ։ Կռուիլ եւ անսխառնառ յաղթանակել, այս էր եղած իր փափաքը։ Տասնը ութը տարեկան հասակին կուգայ Ամերիկա եւ կը հաստատուի Նիւթըն Ըփըր Փօլս։ Քիչ վերջ քանի մը ընկերներով կը կազմեն գինավարժութեան խումբ մը Պ. Սուգիկեանի հովանաւորութեամբ, կը մարզուին բոլորն ալ, աշխոյժ երիտասարդներ, շատ չանցած Գրիգոր կ'ստանայ տասնապետութեան պաշտօն։

Պր. Սուգիկեան տեսնելով որ Գրիգոր կտրիճ ու անվախ է՝ իր աչքերը չի հեռացնէր վրայէն, խորհելով թէ օր մը Գրիգոր մեծ զինուորական մը կրնայ ըլլալ, երբ զայ ազգին ազատութեան օրը:

Խոսրիկեան օրին մէկը քիչ մը ժամանակ չունենար, իր ընկերոջը հետ միասին բժիշկի կ'երթան, բժիշկը իր քննութիւնը կը կատարէ եւ երեւան կը հանէ երկու սիրտ ունենալը: Գրիգոր հազիւ չորս տարի կը մնայ Ամերիկա եւ Պալքանեան սրատերազմին կը մեկնի երկիր:

Գրիգոր աւելի սիրեց զէնքը, աւելի սիրահարեցաւ իր ազգին, իսկ Թուրքը ատելի դարձաւ իր աչքին: Խոսրիկեան չէր վախնար ոչ մէկ բանէ, դիմացինը զօրաւոր է թէ անզօր, քիչ է թէ շատ, ցերեկ է թէ գիշեր, զէնքը կասեցնող մը չէր կրնար ըլլալ, բոլոր Թուրք դրացի դիւղերը լսած էին այդ կտրիճ երիտասարդին անունը՝ Խոսրիկ Գրիգոր: Օրին մէկը Գրիգոր երկու ընկերներով եւ գիւղին դասատուն գիշերանց որսորդութեան կ'երթան գիւղէն բաւական հեռու, Գրիգոր քիչ մը ետեւանց կը մնայ, ընկերները խորհելով թէ կուգայ, քիչ մը սպասելէն վերջ զէնքի ձայն մը կը լսեն: Գիւղին դասատուն կը վազէ տեսնելու թէ ի՞նչ պատահեցաւ, երբ կը հասնի հոն կը տեսնէ որ Խոսրիկ Գրիգոր զէնքը ձեռքին քսանէն աւելի Քիւրտերու առջեւ ելած անձնատուր կը պոռայ: Քիւրտերը ձեռքերնին վեր բռնած կ'սպասեն: Գրիգոր խօսքը դասատուին ուղղելով անգղիերէն կ'ըսէ թէ թող տեսնեն՝ եթէ քովերնին լաւ զէնք մը կայ՝ առնենք եւ յետոյ թող տանք որ երթան: Խուզարկութիւնը կը կատարեն եւ տեսնելով որ անոնց վրայ մարմիննին ծածկելու չափ մէկ շապիկ կայ միայն, թող կուտան որ իրենց տեղերը երթան:

Գրիգոր հինգ անգամ զինուորութեան տարած են եւ միշտ փախուստ տուած է, երրորդ անգամ անթառամ Տէրվիշեանին հետ միասին կ'ըլլան: Տէրվիշեան հիւանդ կ'ըլլայ, բայց ճամբանին կը շարունակեն, կուգան տեղ մը որ կամուրջ մը կայ, որու գլուխը կը գտնուէին երկու

պահակներ, հիմա ի՞նչ պիտի ընէին մեր վախճանատու-
 ւոյները, եթէ ետ դառնային աւելի դէշ պիտի ըլլար վի-
 ճակնին եւ կասկածի տեղի պիտի տային, ուրեմն կա-
 մուրջէն անցնիլ պէտք էր: Գրիգոր անթառամին կ'ըսէ.
 «Մենք զմեզ ստրուկ ձեւացնելով կը մօտենանք պահակ-
 ներուն, վերջէն մնացածը կը խորհինք»: Այդ որոշումով
 կը քալեն, երբ կը հասնին մարդոցը՝ թեւերը թափթփած
 հաւու մը պէս, պահակները խօսիլ կ'ուզեն Անթառամին
 հետ, Գրիգոր դաշոյնը քաշելով այնչափ արագօրէն մէ-
 կին սրտին եւ միւսին ճակտին կը դարնէ որ մարդիկը ճիշ
 մը չեն կրնար հանել: Մեր վախճանականները՝ զինուոր-
 ները մաքրագործելէն վերջ առանց մէկը դիտնալու ճամ-
 րանին կը շարունակեն: Գրիգոր կրկին անդամ Բաղմա-
 շէնի հողը ոտք կը դնէ, բայց հրամանագիրը ելած էր,
 դարնել զինքը ուր որ էր: Խոսրիկեան առիւծը այս ամէնը
 լաւ գիտէր, գիտէր թէ Հայ զինուորները կը փճանային
 թունաւորուելով, ինքը ցերեկները դաշտերուն մէջ կը
 պահուրտէր, երբեմն կը տեսնուէր Խուլագիւղցիներուն
 եւ կ'ըսէր Տիկին Տէր Պօղոսեանին թէ եթէ մեր հողին
 վրայ չդարնուիմ ուրիշ տեղ չեմ դարնուիր: Հոգս չէ թէ
 մեռնիմ, միայն կը վախնամ որ վրէժս չլուծած մեռնիմ,
 դեռ բան մը չեմ ըրած:

Օրին մէկը — երանի թէ այդ օրը չլուսնար — Գրի-
 գոր երկու ընկերներու կը հանդիպի Խուլագիւղին մօ-
 տիկ, կը նստին հաց ուտելու, կը տեսնեն որ ժանտարմա
 մը կուգայ: Գրիգոր կ'ըսէ ընկերներուն՝ Թողէք որ մաք-
 րենք. ընկերները կը հակառակին, ոստիկանը կ'ուզէ ձեր-
 րակալել, Գրիգոր գէնքը կը վերցնէ որ դարնէ, ընկեր-
 ները ձեռքերը կը բռնեն, ոստիկանը պատեհութենէն օդ-
 տուելով կ'ապանէ Գրիգորը: Գրիգոր կ'իյնայ, աւա՛ղ
 անոր պողպատէ սիրտը ծակած էր կապարին կտորէն:
 Գրիգոր իր գեղեցիկ գլուխը անդամ մըն ալ վեր կ'առնէ ու
 աղուորիկ աչքերովը կը դիտէ դիմացի ոխերիմը եւ կը
 գոչէ. վատ ընկեր, ինչո՞ւ այդ վատութիւնը ըրիր, Կա-

յէնին եղջիւրը գլուխիդ վրայ բուսնի, եւ յետոյ աչքերը
կը փակէ արիւններու մէջ: Ոչ եւս էր Գրիգոր:

1911-ին Բաղմաշէնէն շարան շարան կը դադթէին
դէպ Սմերիկա: Սմէն մէկ շարթու խումբ մը պատանիներ
ճամբայ կ'ելլէին, դեռ մէկը Սմերիկա չհասած: Այսպէս
շարունակուեցաւ տարիներով, կարծես ներքին ձայն մը
կար որ կ'ըսէր, դացէք, դացէք, այդ ներքին ձայնը մայր
հայրենիքի ձայնն էր որ կ'ըսէր իր գաւակներուն՝ դացէք,
չուտ դացէք հոն, ուր կեանքի ասպահովութիւն կայ, շատ
կը վախնամ թէ մեծ հեղեղ մը պիտի գայ, գլուխը վեր
բռնած օձի մը պէս, բերանը բացած վիշապի մը պէս պի-
տի լսուի, բղիկ բղիկ պիտի ընէ ձեզ: Իմ սիրելիներս դա-
ցէք, բայց աճապարեցէք, այն երկինքին տակ ուր ինչ-
քերնիքդ կը պաշտպանուի: Չեմ ուզեր որ տեսնէք տա-
ճարներուն կործանումը, այլեւս մեղեդիներս պիտի լսեն,
աղբիւրներս վաղելի պիտի դադրին, օճախներուս մուխը
պիտի մարի, նշխարներս պիտի փշրուին պիղծ ոտքերու
տակ, փողոցները արիւնով պիտի ոռոգուին, արիւնի հե-
ղեղով մը պիտի ծածկուին, սիրուն դաշտերուն մէջ այլ-
եւս սոխակներ պիտի չերգեն, օձերու բոյն պիտի դառ-
նայ, բայց, իմ սիրելիներս, մի մոռնաք իմ կտակը. ասպ-
րեցէք բոլոր Բաղմաշէնցիներդ մէկտեղ, մտածեցէք մէկ
մարդու պէս, բարի սրտով աշխատեցէք, մի գուցէ օր
մը կրկին կը վերադառնաք իմ ծոցը, համայն Բաղմա-
շէնցիներով պիտի վերականգնէք իմ տաճարները, անոնց
վերնատուններէն կրկին պիտի լսուին մեղեդիները, փա-
ղոցներուն քարերը ձայն պիտի տան, պիտի հրճուին,
կարծես լեզու պիտի ունենան խօսելու թէ ալ հանդիստ
ենք: Այն ատեն, ախ այն օրը պիտի գրկեմ կուրծքիս վը-
րայ, պինդ մը պիտի սեղմեմ ու պիտի օրհնեմ ձեզ, ը-
սելով՝ աճեցէք, շատցէք ու Բաղմաշէնը լեցուցէք:

ՀԻՆԳ ՀԱՐԻՒՐ ՅԻՍՈՒՆ ՏԱՐՈՒԱՆ

ՇԻՆՈՒԱԾԸ ԿԸ ՔԱՆԴՈՒԻ

Հաղար ինը հարիւր տասնը հինգ Ապրիլին մէջտեղերը Բաղմաշէնէն ամէն ղինուորական տարիք ունեցողները կը հաւաքեն. միւս բնակչութիւնը, անգիտակ դալիքին, իր աշխատութիւնը կը շարունակէ, երբեմն տրտում, երբեմն ալ ուրախ: Ապրիլի վերջին օրերը յանկարծ գիւղը կը պաշարուի զօրքերով, հարիւրապետ մը տասը ժանտարմայով կը մտնէ գիւղը, բոլոր աչքի դարնող մարդիկը կը հաւաքեն, եկեղեցիին դռները կը փակեն, կը սկսին ամէն տեսակ չարչարանք տալ եւ պահանջել որ ունեցած գէնքերնին յանձնեն իրենց, ոմանք չղիմանալով նեղութեան՝ կը յաճնեն ինչ որ ունին: Քանի մը հողի կ'սկսին տուները խուղարկել, ինչ որ կը գտնեն կը հաւաքեն եւ գիւղին մարդիկը հետերնին առած կը տանին քաղաքին բանտը, հոն աւելի կը չարչարեն, մինչեւ որ բոլորն ալ գէնքերնին տալ կը խոստանան: Չունեցողները ծեծի տակ սպաննուած են, Գիւղը պաշարման մէջ ըլլալով ոմանք լեռները, դաշտերը, պահուած են անօթի ու ծարաւ, յետոյ կամ մեռնելու եւ կամ յուսահատ թշնամիին անձնատուր ըլլալու: Այսպէսով բոլոր գիւղը պարսպուած է էրիկ մարդոցմէն: Վերջէն լսուած է որ հաւաքուած մարդիկը Հարօղլի ըսուած տեղը քշուած եւ հոն սոսկալի չարչարանքներով սպաննուած են: Յունիսի վերջերը կառավարութեան կողմէ մասնաւոր յայտարարութիւն մը կը փակցուի տուներուն պատերը՝ թէ տասնը հինգ օր վերջ գիւղին ամբողջ բնակչութիւնը ճամբայ պիտի ելէ, ինչ որ ունիք ծախեցէք: Գիւղացիները համակերպելով յայտարարութեանը՝ սկսած են տուներուն կահ կարասիները թափել փողոցը, Քիւրտերը կը գնեն ամէն ինչ չնչին գնով: Ինչ ընէր խեղճ գիւղացին, հինգ

հարիւր տարուան շինուածը պիտի քանդուէր քանի մը օրուան մէջ: Շատ մը Քիւրտեր գեղեցիկ աղջիկներ, հարսներ դատելով իբրեւ թէ իրենց ծնողքին սիրոյն տարած են պաշտպանելու համար: Բազմաշէնի փողոցները դարձած են Ամերիկեան լեզուով մարքէթ մը:

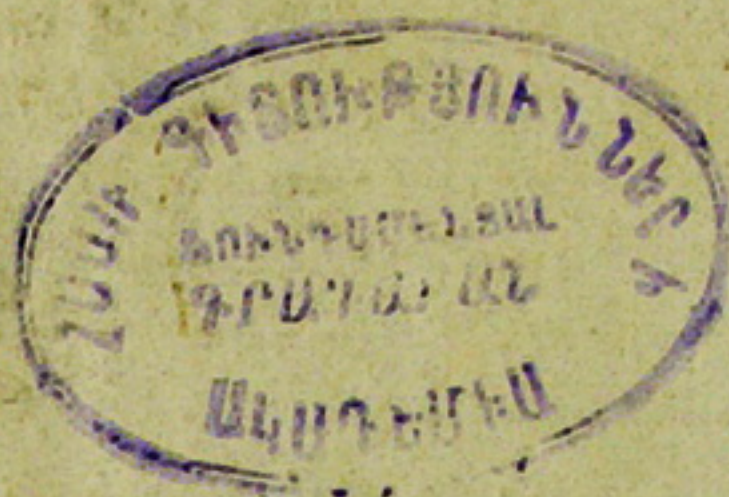
Յուլիս 23, 1915, Հինգշաբթի առտուն լուր եկած է թէ ամէն մարդ թող պատրաստուի որ կէսօրէն վերջ ճամբայ ելլէ: Ամէն մարդ պատրաստուած է, սայլի կամ իշու վրայ բեռցուցած են ունեցածնին, բաց թողելով տան դռները, կէսօրէն շատ քիչ անցած մի քանի ժանտարմայով գիւղէն դուրս կը քշեն ժողովուրդը՝ ոչխարի պէս: Մարդու ձեռքերը կը դողան գրելու թէ ժողովուրդին աղաղակը երկինք կը բարձրանար, երբ գիւղը կը թողէին իրենց ետեւ եւ կ'երթային դէպի սպանդանոց: Առաջին իրիկունը հանդգած են ընդարձակ դաշտի մը մէջ, չորս կողմէն զինուորներէ պաշարուած՝ մէկը չփախչելու համար: Քիւրտ խուժանը սակայն մարախի մը պէս թափած է խեղճ ժողովուրդին վրայ՝ թալանելու դանոնք ամէն ինչէ: Գիշերը անքուն քշուած են դէպ ի Քէմիւր խան: Գերեվարներու առաջնորդները եղած են Հաֆըզ աղա եւ Արապ Մուսթաֆա, Եղէգցի:

Տարագիրները հասած են Եփրատ գետին եզերքը: Անտանելի, աննկարագրելի խուժան մը կ'սկսի, գեղեցիկ աղջիկները եւ պղտիկ տղաքը դատելով կը տանին: Այլեւս կը գիտցուի որ վատ է կացութիւնը: Բոլոր հրիկ մարդիկը կը զատեն իբրեւ թէ ետ պիտի տանին, բայց քիչ մը հեռու տանելով կը թափեն ջուրը: Մնացողները օրերով կը թափառին դէպի Ուրֆա, անկից ալ անապատ, ուր կը փճանայ համայն ժողովուրդը:

Այժմ Բազմաշէնցիներուս կը մնայ առանց յուսահատելու շարունակել մեր դոյութեան սրահպանումը եւ փարելով նուիրական խոհալին՝ աշխատիլ անվկանդ, միասիրտ ապրիլ եւ սպասել սրտեհ առիթին կրկին վերականգնելու մեր պաշտելի Բազմաշէնը:

ՊԱՏ. ԿԻՐԱԿՈՍ ԽՈՂԱՐԱՐԵԱՆ

Պատուելի Կիրակոս Խոհարարեան եկած է Տիգրա-
նակերտէն եւ հաստատուած է Բաղմաշէն: Անոր բարու-
թենէն եւ մաքուր նկարագրէն օգտուած է ամբողջ գիւղը,
ոչ մէկը ցաւ կամ վիշտ մը զգացած է Պատուելիէն: Ան
աշխատած է շարունակ գիւղին յառաջդիմութեան հա-
մար: Հօր մը դուրգուրանքը կը տածէր բոլոր գիւղացի-
ներուն հանդէպ: Տիկին Խոհարարեան եւս ազնիւ բնա-
ւորութեան տէր էր, Բաղմաշէնցիներու մայրն էր: Անոնց
երեք զաւակները ծնած են Բաղմաշէն: Իրենց զաւակը
Յակոբ, այժմ կը դործէ Ուստր եւ անդամ է Բաղմաշէնի
Ընկերութեան:

1022

9(47.925)

խ- 77

ՏԵԿ

օրիշու

ԳԻՆ ՄԷԿ ՏՈՒԱՐ

(12104)

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220033439

A $\frac{5}{1}$
33459